

ELŐSZÓ

Zabola Orbaiszék egyik jelentős, nagymúltú települése. A falu történetével kapcsolatos első leírást Orbán Balázs készítette és adta közre *Székelyföld leírása* című történeti, régészeti, természetrajzi és néprajzi monográfiájában 1869-ben.¹

A XIX–XX. század fordulóján elsősorban szecessziós művészek (Huszka József, Malonyay Dezső) érdeklődtek a falu épített öröksége és népművészete iránt.² Majd a Székely Nemzeti Múzeum belső és külső mukatársai (Csutak Vilmos, László Ferenc, Roediger Lajos) végeztek jelentős kutatásokat településünkben és annak környékén.³

A XX. század első évtizedeiben Balázs Márton, kézdivásárhelyi tanár saját tanulóinak segítségével gyűjtötte össze a vidék és a falu szokásköltészetét, archaikus elemekben gazdag, mívesen díszített húsvéti tojásait.⁴

A Makkai Endre és Nagy Ödön által kezdeményezett erdélyi népszokásgyűjtésbe zabolai fiatalok is bekapcsolódtak, akik elsősorban a téli, karácsonyi és tavaszi népszokások szöveganyagát rögzítették itt a két világháború közötti években.⁵

Majd 1940-1944 között számos kiváló művészettörténész (Entz Géza, Palotay Gertrúd, K. Sebestyén József) látogatta meg a települést, közleményeikben elsősorban Zabola épített örökségével,

református egyházának régi klenódiумаival foglalkoztak.⁶

Fejér Miklós, magyar nyelv és irodalom szakos tanár Szabó T. Attila irányításával⁷ szintén ekkor kezdte el rendszeres levéltári- és terepkutatásokra alapozott helynévvizsgálatait, azonban a falu nagyon gazdag történeti és recens anyagát csak félévszázaddal később tudta megjelentetni.⁸ Megjegyezzük, hogy nagy szerepet játszott abban is, hogy a Kolozsvárt működő nyelvjárási iskola képviselői jelentős adatgyűjtést végeztek itt a székelyföldi és a romániai magyar nyelvjárási atlasz számára. György Ferenc, a nagyenyedi Református Kollégium tanára szintén az 1940–50-es években készített remek, rövid összefoglalást a faluról, amely, sajnos, napjainkig kéziratban maradt.

Szintén a „kis magyar világban” teljesedett ki térségünkben a Konsza Samu, a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium magyar tanára, által kezdeményezett folklórgyűjtés, melynek diák résztvevői itt elsősorban szokásfolklórt és új stílusú helyi népballadákat gyűjtöttek.⁹

Utódja, Albert Ernő az 1960-as évek második felétől folytatta tovább Konsza kutatásait. Az általa irányított gyűjtőmozgalomban résztvevő diákok figyelemre méltó új stílusú balladaanyagot tártak fel Zabolán.¹⁰ Megjegyezzük,

hogyan az 1989-es rendszerváltás után nagyon jelentős levéltári kutatásokat is végzett a Háromszékre, Zabolára betelepedett cigányok életmódjával és történetével kapcsolatban.¹¹

Kónya Ádám, hely- és művészettörténész már az 1950-es évek elejétől rendszeres kutatásokat végzett Zabolán.¹² 1968-1990 között pedig Gazda Klára és Moldovan Nicolae, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajz- és muzeológusai folytattak itt számtalan terepgyűjtést, melyeknek során kiegészítették intézményük néprajzi állományát nagyon becses zabolai tárgyakkal is. Az 1960–70-es évek fordulóján Székely Zoltán végzett a község területén rendszeres ásatásokat. Régészeti feltárásai nagyon jelentős eredményeket hoztak a magyarság és a székelység itteni letelepedésével kapcsolatban.¹³ Binder Pál és Cserey Zoltán elsősorban a falu társadalomtörténetével foglalkozott.¹⁴

Konsza Samu és Albert Ernő háromszéki kutatásait e kötet szerzője folytatta tovább 1970–1984 között. Míg elődeink elsősorban Sepsiszekre összpontosítottak, terepgyűjtéseink során tudatosan csak a kézdi- és az orbaiszéki cigányközösségek halottvirrasztóiban fennmaradt régi stílusú magyar balladákat kutattuk, de ugyanakkor feltártuk azoknak szerves társadalmi és kulturális kontextusát is.¹⁵

A falu kultúrájának és társadalmának vizsgálatában teljesen új helyzetet eredményezett az 1989-es romániai rendszerváltás. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének tanárai és

diákjai, az itt végzett terep- és levéltári munkájuk során, elsősorban a Zabolán élő székelyek, románok és cigányok együttélési modelljeit vizsgálták.¹⁶ Szintén e munkacsoport kutatásaira, szakmai eredményeire alapozva épült fel az itt megnyitott Csángó Néprajzi Múzeum, mely 2003-as alapításától kezdődően több konferencia- és tanulmánykötetet jelentetett meg a település, valamint Orbaiszék gazdasági, társadalmi és művelődési életével, szellemi és tárgyi örökségével kapcsolatban.¹⁷ Az elmúlt évben sikerült megjelentetni a múzeum értékes kandallócsempe-gyűjteményének katalógusát is.¹⁸

A kolozsvári néprajzi munkacsoport eredményei magyarországi és román antropológusokat, szociológusokat is arra serkentettek, hogy behatóbban foglalkozzanak a falu család- és társadalomszerkezetével, migrációs gyakorlatával, történeti tudatával és interetnikus kapcsolataival.¹⁹

Tüdős S. Kinga a falu szakrális és világi műemlékeivel, valamint a gróf Mikos család jeles embereivel kapcsolatos kutatásainak eredményei szintén csak a rendszerváltás után kezdtek rendre megjelenni.²⁰

Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő levéltári vizsgálódásai, tanulmányai és kötetei az utóbbi évtizedben tovább bővítették és árnyalták a zabolai egyházi élettel, vallásossággal és értékrenddel kapcsolatos eddigi képünket.²¹ Kinda István, a Zabolán megalakított Csángó Néprajzi Múzeum első néprajz- és muzeológusa, osztályvezetője pedig elsősorban a falu tárgyi kultúrájával, kézművességével

és az új székelykapuk állításával, mint revival-jelenséggel foglalkozott.²²

Az 1989-es romániai rendszerváltozást követő két évtizedben több olyan kiadvány is megjelent, melynek szerzője Zaboláról elszármazott értelmiségi. Bende Jenő, aki mint „kollektivizálást akadályozó” agrármérnök, előbb a brasói Fellegvárban raboskodott, majd két évtizeden át Dobrudzsában töltötte száműzetését, emlékiratában elsősorban az itt töltött gyermekkori élményeit rajzolta meg.²³ Szintén a XX. század eleji szülőfalut mutatja be visszaemlékezésében György Antal, Magyarországon élő, zabolai származású református lelkész.²⁴ Bartos Jenő, a település nyugalmazott iskolaigazgatója, Tapolcán, Zabola testvértelepülésének támogatásával jelentette meg az első önálló összefoglalást a községről.²⁵

Budapesti értelmiségiek az 1990-es években azt határozták el, hogy a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulójára a Kárpát-medencében található települések közül kiválasztanak száz falut, s mindegyikről összeállítanak, megszerkesztenek és kiadnak egy-egy

monográfiát. Az erdélyi helységek közül akkor Zabolára, míg a pártiumiak közül Szilágynagyfalura esett a választás. Botlik József szerkesztésében így jelent meg 2002 őszén, első ízben Zaboláról írott kötetünk.²⁶ Mivel az eltelt tíz év alatt számtalan újabb eredmény látott nyomdafestéket, úgy éreztük, hogy időszerű az akkori kéziratunkat átdolgoznunk, kibővítenünk, megrostálnunk, szakmai apparátussal, irodalomjegyzékkel és filológiai hivatkozásokkal ellátnunk.

Kiadványunkban rendre bemutatjuk egy viszonylag korán polgárosult orbaiszéki település kulturális örökségét. Másodsorban pedig arra keressük a választ, hogy az erőszakos, szocialista modernizáció hogyan rendezte át a falu gazdasági, társadalmi és kulturális életét, hogyan módosította az itt élők értékrendjét, s a körülöttük zajló makrofolyamatok sűrűjében pedig „hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...”²⁷ Úgy gondoljuk, hogy ebben az egyedi példában végül is a Háromszékre és a Székelyföldre jellemző általánosabb sajátosságokat is érzékeltetni tudjuk.

A TELEPÜLÉS NEVÉNEK EREDETE

A falu és vidéke ősidőktől folyamatosan lakott. A belterületén végzett régészeti ásatások és felszínre került leletek feltárták a csiszoltkő-, a vas- majd a bronzkorszak tárgyi emlékeit.²⁸ A Zabolát Tamásfalvával összekötő út szomszédságában fekvő Halmon pedig kora bronzkori település emlékei kerültek felszínre.²⁹ Annak tárgyi anyaga azt is jelzi, hogy az akkor Zabolán élők kultúrája számos hasonlóságot mutat korabeli belső-erdélyi és Kárpátokon kívüli népcsoportok műveltségével.³⁰ A régészek egy sírban olyan zsugorított nő maradványait tárták fel, mely antropológiai szempontból leginkább az atlanti-mediterán típushoz sorolható, ami a korabeli *zabolai kultúra* déli kapcsolatait tükrözi.³¹ A Halmon feltárt görög és makedon pénz- és kerámialeletek pedig azt tanúsítják, hogy a Krisztus születését megelőző és követő évszázadban az itt élők széleskörű kapcsolatokkal rendelkeztek.³²

A római légiók 271-től ezt a vidéket is feladták, mely csakhamar különböző népek felvonulási területévé vált. A helyi lakosság hosszabb-rövidebb ideig gótok, hunok, gepidák, avarok és szlávok fennhatósága alá került. Erdély délkeleti szegletében az avarokkal együtt érkező szlávok folyamatos jelenléte a VI. századtól egészen a IX–X. századig jól ki-mutatható az Olt és a Fekete-ügy völgyé-

ben feltárt régészeti leletekkel, valamint Háromszék számos településének szláv eredetű nevével. Zabola neve is szláv eredetű: *za-* előtagjának az összlávban 'valami mögött,' míg a *boljá-*nak 'vizes, mocsaras hely' jelentése lehetett. Kezdetben csak a Fekete-ügy folyó bal oldali mellékvizét jelölhette, majd később már a patak mellett emelt települést is.³³

Más feltevések szerint a helység neve a *Zabla* személynévből keletkezett. A román *Zăbala* a magyar *Zabola* helységnévből származik. Johannes Tröster Erdélyről készített német nyelvű könyvében *Zebel*ként említi a falut 1666-ban. Benkő József Transsilvania Specialis című, XVIII. század közepén keletkezett munkájában úgy vélte, hogy Zabola a középkori Magyar Királyság keleti határszélein garázdálkodó tolvajok megzabolázására épített várról kapta a nevét.³⁴

Ezt az utóbbi eredetmondát Finta István, pávai papköltő a XIX. század közepén verses krónikában örökítette meg. Költeménye szerint hajdan rablók fosztogatták és rémítgették az embereket a Háromszéket Moldvától elválasztó Keleti-Kárpátokban. Zabor alrabanbán és délceg fia végül is megelégtették a zsiványok tetteit, és egy-egy csapat élén ellenük indultak, de azok merészen szembeálltak a megzabolázásukra törő székelyekkel. A sziklaerődöt hősiesen

A falu madártávlatból (2009, Péter Levente)

védő rablóvezér lánya, Zaina a véres csata végén párviadalra hívta a bán daliás fiát. Az ifjú Zabor azonban megszerette a szépséges lányt, s ott helyben meg is kérte a bátor hajadon kezét.³⁵

Finta István strófái szerint az események így végződtek:

*Idő, idő haladt, épp úgy mint ma,
S a haditanácsnak felépüle vára.
Bástyák s lőrészekkel jól fel volt készítve,
S egy vízárók vette az egészet körbe.
Innen indultak ki a háromszékiek,
Hogy nyakát szegjék a féktelen életnek,
Amely, mint lánggözön a vihar szárnyain,
Egyre ölt, dühöngött a rend emberein.*

*De hős Zabor kardja és a bölcs Zaina
Lassankint a békét helyreállította.
Idejöttek sokan a vár szárnya alá,
Hol többé magát egy rabló sem mutatá.
És a várat a nép „Zabolá”-nak hívta,
Mert zabolá volt ez minden rendhagyóra.
Több ezerre nőtt meg az itt lakók száma,
A szép falut ma is úgy hívják: Zabola.
Ha már tudakozod: mi lett a várból ma?
A helyére épült „istennek temploma”.
Hol egykor a békét nyíl és kard hirdette,
Most az Úr háza int mennyei békére!
Békén áll a templom, torony és iskola.
Így alakít s mivel a kor kívánalma.
Kisebb vár körzi ezt, tovább a vakárok,
Jelzik: hogy itt volt a zabolázó várlak.³⁶*

A XIX. század közepén Orbán Balázs itt jegyzett fel egy olyan nép ajkán élő mondát, mely három falu (Bodola, Oszdola és Zabola) nevének eredetét magyarázza. A régiek szerint, amikor a székelek ősei megtelepedtek Háromszéken,

egy apának három fia volt: Bod, Osd és Zab. Amikor azok kiröppentek atyjuk otthonából, mindegyikük különálló ólat, azaz saját házat épített. A monda szerint Zab ólja, vagyis szállása körül alakult ki fokozatosan a mai Zabola település.³⁷

Zabola a havasok alatt (2010, Pozsony E.)

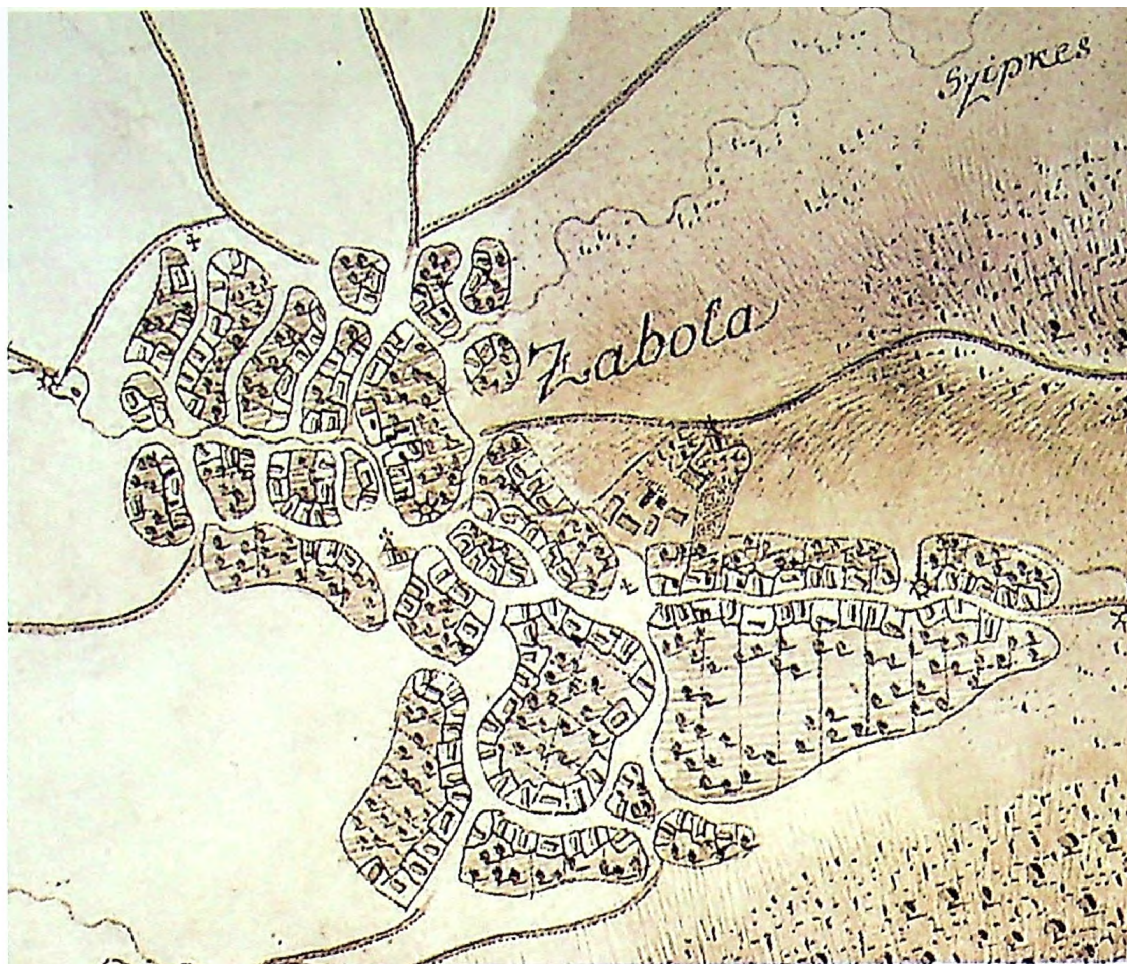
TERMÉSZETI KÖRNYEZETE, ERŐFORRÁSAI

A község voltaképpen a Keleti-Kárpátok déli részét alkotó Berecki-havasok nyugati lábainál fekszik. A hegyvonulat központi gerincén található a Lakóca- és a Zernyehavas, melyek a Baszka, a Gelence és a Kovászna patak vize által tagolt ezer–ezernégyszáz méter magas hegyvonulatokban folytatódnak. A hegyek még a földtörténeti középkorban (mezozoikumban) és az óharmadkorban (paleogénban) emelkedtek ki. A falu fölötti hegycsúcsok közül Odor-tető 914 m, Énekes fenyő 937 m, Kápolna 1115 m, Jávoros 1109 m, Útválasz 1206 m, Tisztabükk 1350 m, Jakabhavasa 1364 m, Zernye 1602 m, Lakóca pedig 1777 m magas.³⁸

A helység a tengerszinthez számítva 571 méter magasan, a Berecki-havasok és a Kézdivásárhelyi-medence találkozásánál fekszik az Orbai (Hegymege) és a Gyepű valamint a Bakara patak (Felszeg) védettebb völgyeiben, míg az Alszegnek nevezett nyugati része már a medence enyhén lejtő lapályán található, ahol az északkeletről érkező Nemereszél sok kárt okoz.³⁹ A földtörténeti harmadkorban a tenger ezt a medencét is elöntötte, ahová fokozatosan agyagból, márgából, kavicsból és homokból álló puha képződmények, majd a pleisztocén és holocén korszakban újabb üledékek rakódtak le. A zabolai gazdák évszázadok óta ezt a sekélyes területet művelik,

melynek síkjából csak az 567 méter magas Tatár-halom valamint a Lügetnek nevezett domb emelkedik ki. A község kaszáló rétje a falu nyugati határán, a Fekete-ügy folyó lapályán, 536 méteren található.⁴⁰ Zabolának 1890-ben 22.766 kataszteri hold összterülete volt, abból 3.243 hold szántó, 17.991 erdő, 710 kaszáló, 347 zöldséges, 187 legelő és 285 hold terméketlen terület.⁴¹ 1969-ben összesen 3.674 ha művelhető összterülete volt, melyből 1.963 ha szántó, 1.095 ha legelő (abból 581 ha erdei), 586 ha kaszáló és 30 ha gyümölcsös. Külterületén elsősorban fakószürke, kilugozott mezősegi és réti agyagtalaj található.⁴²

Zabola voltaképp az eocén kárpáti fliss és pleisztocén övezet találkozásánál fekszik. Hegyei elsősorban homokkőből és különböző agyagpalából épülnek fel.⁴³ A helység határán halad át a Bálványosfürdőt Petőfalván át Kovásznával összekötő vulkanikus törésvonal, s emiatt a helység külterületén (pl. Lüget-tetőn, Fűrésztelep mellett, Borkútban stb.) is sok helyen széndioxid, kénhidrogén valamint többféle ásványvíz tört felszínre.⁴⁴ Mivel a Kárpát-kanyart alkotó rétegek elég gyakran elmozdulnak, az írott források a falu környékén számos nagyobb erejű földrengés (pl. az 1802-es, 1838-as, 1940-es, 1977-es) pusztításáról számolnak be.⁴⁵

Zabola térképe az első (1763–1787) katonai felmérés idején

A névadó Zabola számos (pl. Orbai, Hegymege, Gyepü, Bakara és Pávai) patak vizét gyűjti össze, majd Szörcsénél ömlik a Fekete-ügy folyóba. Mivel a falu felső és alsó része között elég nagy a szintkülönbség, egészen a XX. század első feléig még kilenc lisztelő malmot valamint különböző fűrészüzemeket működtetett.⁴⁶ A falun áthaladó patak általában koratavasszal, hóolvadáskor valamint nagyobb esőzések idején gyak-

ran kilépett medréből, éppen ezért a XX. század első éveiben, a tagosítással egyidőben, a Halom-mezejében jelentős mértékben szabályozták, kiegyenesítették annak medrét. A Mikes család a XIX. század elején kastélyának parkjában 1,2 hektárnyi területen mesterséges halastavat létesített. Akkor terelték el úgy a Gyepü-patak medrét, hogy az a grófi család telkén, parkján át folyjon.⁴⁷ Az 1962-es kollektivizálás után, Veres

1941–42-es katonai térkép Zaboláról

Mátyás agrármérnök kezdeményezésére, a falu nyugati szomszédságában egy nagyobb halastavat alakítottak ki, mely mind a mai napig a horgászók kedvelt helye.⁴⁸ Napjainkban már csak helynevek (pl. a feneketlennek tartott Mélytó valamint Tóköz és Nyulaktava) tanúsítják, hogy a Fekete-ügy szabályozása előtt számos halban gazdag tó is volt a folyó mélyebb fekvésű lapályán.⁴⁹

A falu fölötti havasokban bővízű, pisztrángos, régebben még fűrészmalomokat is meghajtó patakok (pl. Rozsdás, Jákó, Kovács stb.) csörgedeznek, melyek végül mind a Bodza megyébe tartó Nagybaszkába ömlenek. Ahhoz hasonlóan a Zabola patak vize is, a Ke-

leti-Kárpátok vízválasztóján túl, keleti irányba, a moldvai Vránca megye felé folyik. A havasi források közül napjainkig a legnevezetesebb a Basa-kútja, mely Zabolától kb. 18 km-re keletre, a Keresztesek-havasán található. A mellette lévő nagyobb lapos követ a helybeliek Basa asztalának nevezik. A szájhagyomány szerint nevét Basa Tamástól, a XVII. század jeles zabolai nemesétől kapta. Sósforrás eredt hajdanán a római katolikus egyház tulajdonát alkotó Kápolna nevű erdő oldalában, de annak közvetlen szomszédságában volt régebben a Sóstejke, egy másik hasonló vízelőhely is, a Kónyacsoportnak nevezett közbirtokosság területén.⁵⁰

A település zord éghajlatát alapvetően befolyásolta elhelyezkedése és természeti környezete. A Kézdivásárhelyi-medencében a mérsékelt kontinentális klíma gyakran szélsőséges változatban jelentkezik. A Kárpát-kanyarban fekvő Zabolán rendszerint hosszú és havas a tél. Általában már novemberben havazás várható, ami leggyakrabban márciusig eltarthat, de sokszor még áprilisban vagy májusban is hullhat „meleg hó”. A magas hegyekben a vastag hótakaró hirtelen olvad el, ezért kora tavasszal a hirtelen megáradó patakok rövid időre sokszor kilépnek medrükből. A Fekete-ügy egészen a XX. század második feléig ilyenkor öntötte el a lapályán található, *Rét* nevű kaszálót. A szeszélyes folyó megzabolázására végül is az 1962-es kollektivizálást követő időszakban védőgátakat építettek.

A Nemerének nevezett hideg szél miatt, mely lényegében szibériai anticiklon tartozéka, a vidék éghajlata szeszélyes. A havas telek idején a *hiunak* nevezett padlason keményre fagyasztja a füstölt kolbászt és a szalonnát, s gyakran egészen a házak ereszéig növekvő hóbuckákkal és torlaszokkal akadályozza a közlekedést. Nyáron viszont a keletről érkező hideg és a nedvesebb óceáni légáramlat találkozása okoz meglepetéseket. Zabolán is megfigyelhetők a Kárpátok közti medencékre jellemző hőmérsékleti fordulatok. Télen gyakori, hogy hideg és ködös levegő szorul be a Kézdivásárhelyi-medencébe, miközben a magasabb hegyek gerincei viszont napsugárban úsznak, és kiválóan alkalmasak síelésre. A zabolai iskolások és fiatalok rendszer-

int a *Nyírkertnek* nevezett, észak felé néző hegyoldalon szánkóznak és síelni, míg a közelben található tó jegén korcsolyáznak.⁵¹

Telenként a völgyben fekvő Zabolán csak rövid ideig, a déli órákban süt ki a nap, emiatt a hőmérséklet alacsony. A falu évi középhőmérséklete rendszerint kettő–hét Celsius-fok között változik. A vidék és a település csapadékát elsősorban a Szibéria felől érkező, esőben vagy hóban szegény Nemere, aztán a melegebb és nedvesebb atlanti, végül a szárazabb és melegebb mediterrán levegőtömbök határozzák meg.⁵²

Az évi csapadékmennyiség ötszáz–ezerszáz milliméter között ingadozik. Zabolán is megfigyelhető, hogy a csapadékban gazdag (kilencszáz milliméter) és az aszályos évek (háromszázötven milliméter) szinte szabályosan váltják egymást.⁵³ A falu feletti Lakóca-csúcson meteorológiai állomás működik, mely ugyanakkor a Keleti-Kárpátok gerincén hátizsákkal túrázók kedvelt úti célja is.

A Zabola fölött magasodó erdők állatvilága igen változatos. A barnamedve és a farkas elsősorban a havason letelepedő nyájakat tizedeli. A mackók elejtése mindig arisztokrata kedvtelésnek számított, gróf Mikes Ármin vendégként megfordult itt például Horthy Miklós, Magyarország kormányzója is 1940 őszén. Az 1970–1980-as években Nicolae Ceaușescu román diktátor vadászatai számára a falu felső végénél táplálták rendszeresen lóhússal a medvéket. A vaddisznók, az őzek, a szarvasok inkább az alacsonyabban fekvő,

Zabola templomai (2011, Péter Levente)

a községhez közelebb eső lombhullató erdőkben élnek. A második világháborút követő évtizedekben a mezőgazdaság gépesítése, illetve a termőföldek vegyszerezése következtében, a falu környezetében láthatóan megcsappant a nyulak és a róák száma. A sűrű erdőkben régebben számos hiúz, nyest, vadmacska és borz tanyázott, a hegyi patakok forrásánál pedig a XX. század elejéig még hódok is. Hajdanán a falu közelének madárvilága is gazdagabb volt: az erdőkben kőszáli vagy szirti sas, különböző sólymok, siketfajd és császármadár élt.⁵⁴ Érdekes jelenség, hogy az 1989-es romániai rendszerváltozást

követő két évtizedben, elsősorban a termőföldek és az erdőségek magánosítása után, már egyre több medve, róka és vaddisznó dézsmálja meg a háziállatokat és a természetett növényeket.

Az 1970-es években a Hegyemegepatak viszonylag érintetlen erdővel övezett völgyében – melyet a falubeliek Csipkésnek neveznek – Kónya Endre helybéli testnevelő tanár szorgalmazására Kovászna megye tanfelügyelősége ötven férőhelyes üdülőtelepet létesített. A kisebb faházakban erdélyi és külföldi iskolások számára különböző táborokat szerveznek nyaranta.⁵⁵ De a Csipkés a gyalogos túrázók kedvelt ki-

Kilátás Kőröbércről (2005, Pozsony Ferenc: Pozsony F.)

indulópontja is, akik a Jakabhavasán, Zernyén és Kőröbércen át a Lakóca és a Górhavas felé vezető útvonalon kirándulnak. Ugyanakkor sokan épp innen keresik fel a közeli települések emlékhelyeit és műemlékeit. Az utóbbi években

a falu fölötti erdőszélen, az úgynevezett Gyárpusztáján a helyi polgármesteri hivatal kellemes szabadidős helyet alakított ki a piknikezők számára, ahol Szent Illés-kor vagy falunapok alkalmával különböző közösségi rendezvényeket is szerveznek.

SZOMSZÉDOS TELEPÜLÉSEK

Zabola közvetlen szomszédságában, délre fekszik Páva (587 m tengerszinten), északnyugatra egy alacsonyabb teraszon (550 m) Petőfalva, nyugatra Székelytamásfalva (541) majd aztán a Fekete-ügy bal partján (536 m) Szörcse.⁵⁶

A falutól délre fekvő Páva napjainkra teljesen összenőtt, -épült Zabolával. Közigazgatási szempontból előbb 1941-ben a „kicsi magyar világban”, majd 1964-től csatolták északi ikertelepüléséhez. Szabad és büszke székely lakosai előbb a magyar királyi, majd az erdélyi fejedelmi udvarnak tenyésztettek sólymokat. Egy 1635. évi összeírás szerint a településen tizenhét solymárcsalád lakott. Hajdan várfallal övezett és tetszetős kaputoronnyal megerősített református templomának félköríves szentélye középkori mintákra utal. Falán az egyik híres helyi solymárcsalád, a Marti család címeres sírköve látható. A faluból származik Pávai Vajna Elek (1820–1874) jeles utazó, paleontológus és Pávai Vajna Ferenc (1886–1964) neves magyar geológus. A községben a székely népi építészet számos régi, értékes emléke napjainkig fennmaradt. A Miskolczi család lányos XVIII. századi faragott székely kapuja ma a csernátони tájmúzeumban tekinthető meg. A faluban működő és élő néptanítók (Bartha Károly,

Bartha László, Deák Béla, Barabás Zsombor, Réthi József és Finta Gizella stb.) nagy szerepet játszottak a polgári értékrend, kultúra és életmód elterjesztésében, a korszerű gyümölcsészet kibontakoztatásában és a pávai azonosságtudat megerősítésében.⁵⁷

Közigazgatási szempontból 1968-tól Zabolához tartozik még három különálló, szomszédos falu: Székelytamásfalva, Szörcse és Székelypetőfalva. A községközponttól nyugatra elterülő Székelytamásfalva a Zabola patak mellett fekszik. Ebben a „mezőföldi” helységben reformátusok, római katolikusok és baptisták élnek. Nevezetes épülete a Thúry család 1810–1820 között emelt kúriája, mely Háromszék egyik legszebb és legnagyobb méretű empire stílusú műemléke. Az utóbbi négy évtizedben művelődési ház működött benne. Vele szemben látható a Bányai familia udvarháza. A falu nagysikerű énekkarát évtizedek óta Tusa János, helyben élő néptanító vezeti. Székelytamásfalva lakossága egészen napjainkig megőrizte közösségi ünnepeit és összetartozását.⁵⁸

Székelytamásfalvától nyugat felé három kilométerre fekszik Szörcse. A határában folyó Fekete-ügy egyik holtágában halastavat alakítottak ki, mely napjainkban a vidék egyik legkedveltebb horgász- és kirándulóhelye. Lako-

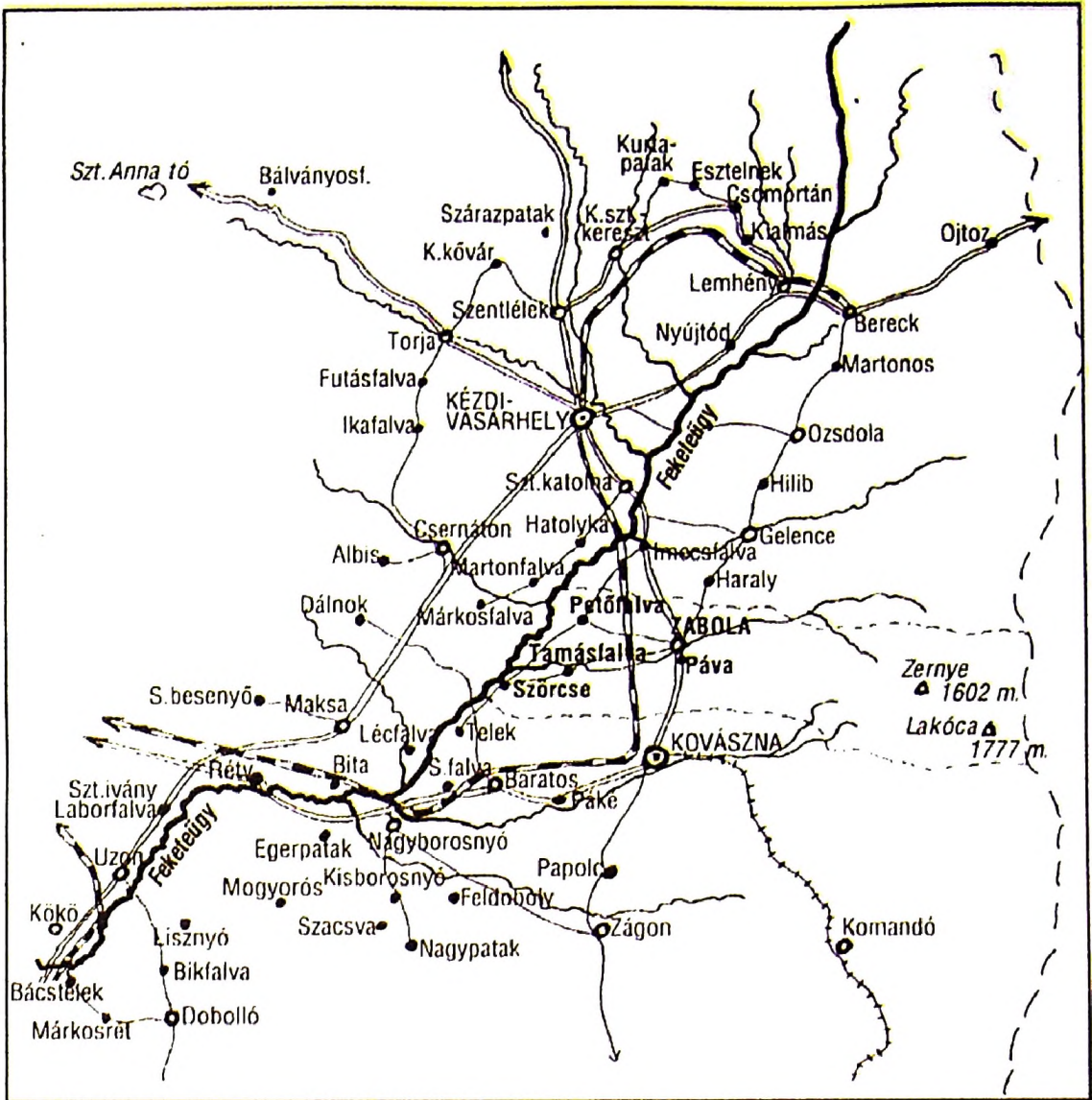

A petőfalvi Fortyogónál (2012, Pozsony F.)

sai az 1989-es rendszerváltozás után is elsősorban földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoznak, de a faluban kiváló mesteremberek is működnek, míg mások Kovásznára ingáznak. A helység fiataljai még napjainkban is éltetik a húsvéti szánazás szokását, melynek elsősorban esővarázsló, tavasz- és leányköszöntő funkciója van.⁵⁹

Zabolától északnyugatra, a Lüget-tető nyugati lejtőjén található Székelypetőfalva, melynek lakosai elsősorban növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Külterületén a régészek egy XII. századi magyar temetőt tártak fel. A kis falu lakosai hajdan a zabolai

Mikes család jobbágysai voltak. A helyi székely lakosság elvándorlása és a falu elöregedése után, az utóbbi évtizedekben magyar ajkú cigány családok költöztek be. 1823-ban emelt új templomába egy középkori kápolna szentélyét is beépítették. Az úrháza 1762-ben festett oltárképe Assisi Szent Ferencet, a templom védőszentjét ábrázolja. A szomszédos Imecsfalván lakó plébános gondozza a kis falu római katolikus híveit. Az apró település szélén a XIX. század végén rusztikus stílusú fürdőt építettek, de azt az 1962-es kollektivizálást követő ötven év alatt elhanyagolták. A petőfalvi Fortyogót az utóbbi években újjáva-

Zabola környéke (Bartos J., 1996. 51.)

rázsolták, környékét rendbetették és korszerű szaunát is építettek az idelátogatóknak.⁶⁰

Imecsfalva, a másik szomszédos kisfalva, Zabola és Szentkatolna között, a Kézdivásárhelyre vezető megyei út mentén fekszik. Özvegy Cserey János-

né, született Zathureczky Emília 1879. szeptember 15-én itt saját udvarházában alapította meg a Székely Nemzeti Múzeumot az akkor 8.779 tárgyból álló gyűjteményéből, melyet örökre Székelyföld népének adományozott.⁶¹ Mivel a kis település 1962 után jelentős mér-

A székelytamásfalvi Thury udvarház (2011, Pozsony F.)

tékben elnéptelenedett és előregedett, a megüresedett telkekre az utóbbi évtizedekben rendre magyar ajkú cigányok költöztek be.⁶²

Zabolától északra, két kilométerre fekszik Haraly, a kádármestereiről és a gyümölcstermesztéséről híres apró magyar helység. A helyi hagyomány szerint itt, a Barátok elnevezésű hegyoldalban hajdanán „veres barátok” kolostora állt. Harangtornya magányosan, a helység központjában magaslik. Falun kívül fekvő mai templomát Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték, akinek kőszobra a déli bejárat fölötti fülkében látható. Az elmúlt századok földrengései számos olyan részletet tettek láthatóvá, melyek azt tanúsítják,

hogy már az Árpád-korban, tehát a XI–XII. században itt kápolna állhatott. A templom északi falában a kutatók freskók nyomaira bukkantak, keleti oldala pedig a gótika jegyében épülhetett, míg nyugati traktusát feltehetően a XVIII. században toldották hozzá a korábbi falakhoz. Az utóbbi évtizedekben elsősorban magyar ajkú cigányok telepedtek ebbe a színkatolikus székely helységbe, de ugyanakkor városi magyar értelmiségiek és művészek is számos telket megvásároltak.⁶³

Haralytól két kilométerre északra fekszik Gelence. A népes település XIII–XIV. századi, Szent Imre tiszteletére felszentelt templomában csodálatos középkori falfestmények maradtak fenn. Az

A gelencei régi római katolikus templom (2010, Pozsony F.)

egyik freskó a hajdani Szolnok-Doboka vármegyei Kerlés hegyénél (Cserhalom) 1068-ban lezajlott ütközetet ábrázolja, ahol a Salamon király valamint Géza és László herceg (a későbbi Szent László királyunk) vezette magyar sereg szétverte az országba betört, s gazdag zsákmánnyal visszavonuló besenyő csapatokat. A kerlési csatához fűződik László herceg párviadala a leányrabló kun vitézzel, amelyet a templomban hat képsorban örökített meg a XIV. században a falfestmény készítője. Nemrég restaurált virágdíszes famennyezetét 1623-ban festették. Lakossága elsősorban erdőkiéléssel foglalkozott, például számos zsindegyház és kádár dolgozott a faluban, de kisebb-nagyobb fűrészüzemek is működtek itt.

A XIX. század végén gróf Mikes Ármin a falu fölött, a Zernye tető aljában hatalmas fűrészgyárat létesített, melynek termékeit onnan keskenyvágányú vasúton szállították a zabolai Nagyállomáshoz. Az 1970-es évektől kezdődően sokan a helyi, erdei kőolajkitermelésben vettek részt, mások pedig intenzív burgonyatermesztéssel foglalkoztak.⁶⁴

Zabolától hat kilométerre, déli irányban található Kovászna, az egykori Orbai-szék vásáros központja, ahol napjainkban is minden szombaton jelentős heti vásárt szerveznek. A település elsősorban gyógyhatású borvizei, mofettái és fürdői révén vált világhírű üdülteleppé már a XIX. század végétől kezdődően.⁶⁵

Kőrösi Csoma Sándor rekonstruált szülőháza (2010, Pozsony F.)

Kovászna szomszédságában fekszik Kőrös falu, ahonnan Csoma Sándor indult a magyarság őshazáját megkeresni. A régebben szitáiról, míg napjainkban a forgácskalapjairól nevezetes Csomakőrösből csak egy ugrás Zágon, Mikes Kelemen szülőfaluja. A népes község központjában találjuk a Szentkereszthy-udvarházat, melyben a Tö-

rökországi levelek írójának emlékére rendeztek be kiállításokat. A falu keleti részén lévő szülőház alapfalait emlékkő jelzi. A Mikes család hajdani, hegyalatti kertjében még napjainkban is állnak azok a tölgyek, melyek – a helyi néphagyomány szerint – még látták a kisgyermekként alattuk játszadozó Mikes Kelement.⁶⁶

A ZABOLAI TATÁRHALOM ÜZENETE

A magyar királyság a X–XI. században fokozatosan terjesztette ki hatalmát Erdély délkeleti részére, de rendszeres régészeti kutatások és írott források hiányában a vidék akkori története sokáig homályban maradt.⁶⁷ Az erdélyi szászok szabadságjogait és autonómiáját 1224-ben megfogalmazó Diploma Andreanum, azaz II. András király kiváltáslevele – amely visszaállította és megerősítette a betelepülésükkor II. Gézától (1141–1162) kapott privilégiumaikat – a sepsi székelyeket már a jelenlegi lakóhelyükön említette. Ezért a történészek általánosan elfogadják, hogy a székelyek feltehetően a XIII. század elején több hullámban szállták meg a Háromszéki-medencét.⁶⁸

Székely Zoltán, a Sepsiszentgyörgyön működő Székely Nemzeti Múzeum vezetője az 1960-as évek végén Háromszéken rendszeres régészeti kutatásokat kezdeményezett a XI–XII. századi települések és temetők feltárására. Miközben a Zabola határában fekvő Tatárhalmon bronzkori település nyomait keresték, egy kora középkori magyar temetőre bukkantak. A kutatók 1969–70-ben összesen 192 sírt találtak az észak–déli irányban hosszan elnyúló domb tetején. Elhantoláskor azokat egészen a sziklatalapzatig leásták, de a természet munkája következtében a domb szélén fekvő csontvázakat már

csak húsz centiméter vastagságú föld takarta. Hét sírból cserefa koporsók maradványai kerültek elő, ezek feltehetően csak egyszerű deszkakeretek lehettek. A gyermekek sírjait nem ásták mélyre, azokat többnyire csak élükre állított lapos kövekkel vették körül. A holttesteket nyugat–keleti irányban, hanyatt fekvve, kinyújtott karral, fejfelé nyugatra, arccal a felkelő nap felé helyezték el a nyughelyükön. Néhányuknak a karját behajlították, egynek a mellén összekulcsolták, egy másiknak pedig hiányzott koponyája. Bár a zabolai temető sírjai nem templom körül találhatóak, de a holtak mégsem lehettek pogányok, mert a keresztmotívum igen gyakran előfordul az ujjcsontjaikon talált gyűrűk pecsétjében.⁶⁹

A halottakat ékszerekkel együtt temették el. Az S alakú, bronzból vagy ezüsből készített, bordázott hajkarika a leggyakoribb, melyekkel a hajfonataikat fogták össze, majd borszalagra erősítették. Az elhunytak szemére és szájára általában pénzérmeget helyeztek, ujjaikon jó minőségű ezüsből készített pántgyűrűk voltak. A sírokból előkerült több, bronzból sodort gyűrű. Az elhantoltak ruházatát pedig övcsatok ékesítették.⁷⁰ A viszonylag kis számban előkerült fülbevalók a IX–X. századi granulált változatok leszármazottai, azoknak leegyszerűsített variánsai.⁷¹ A zabolai sí-

rokból már elég nagy számban kerültek elő gyűrűk, melyeknek előzményei a honfoglalás- és az Árpád-kori nyitott pántgyűrűkben kereshetők. Ugyanott előkerültek olyan zártfejes változataik is, melyek leginkább X–XI. temetkezésekből ismertek. Köralakú pecsétlőiken pedig elég gyakori a keresztábrázolás is. Viszonylag kevés rekeszes fejű és csavart gyűrű került elő a Tatárhalmon végzett ásatások során.⁷² Az eltemetett közösség tagjai övet viselhettek, amit a sírokban megtalált csattok is tanúsítanak. Távolsági kapcsolataikat pedig az egyik gyermeksírból előkerült, nyugati eredetű, ón és ólom ötvözetéből készített kapocs bizonyítja.⁷³

A zabolai Tatárhalmon feltárt temető soros, családi temetkezési rendet mutat, mert egymás mellé temették a férfit, a nőt és gyermekeiket. Feltehetően nagyarányú volt a fiatalkori halandóság, mivel a 192 sírból hetven nyughelybe kisgyermeket hantoltak. Az asszonyokhoz hasonlóan a fiúk és a lányok több hajkarikát viseltek. Az egyes sírok között a régészek nem állapítottak meg számottevő társadalmi különbségeket.⁷⁴ A feltárt sírok alapján végzett fizikai antropológiai vizsgálatok pedig azt jelzik, hogy az alapvetően europid vonásokat hordozó koponyákon enyhe mongolid nyomok is felfedezhetők. Ezek a kölcsönhatások, Székely Zsolt szerint, jóval Zabolán való megtelepedésük előtt történhettek. Másodsorban pedig azt tükrözik, hogy ez a népcsoport nem folyamatos, helyi fejlődés nyomán alakult ki itt, hanem az Árpád-kori magyar királyság távolabbi területeiről érkezett.⁷⁵

A zabolai kora középkori temető legértékesebb leletei fémpénzek, ilyen huszonkét sírban találtak. Valószínű, hogy azok nem ékszerként, hanem halotti obulusként kerültek a földre. A legrégebbi dénárok II. Géza király idején készültek, a legtöbb ezüstérmét III. István (1162–1172) uralkodása idején verték, néhányat pedig III. Béla (1172–1196) bocsátott ki. A sírokban talált leletek alapján megállapítható, hogy a temetőt a XII. század első felében, II. Géza idején nyitották a Tatárhalom északi részén. A legtöbb elhunytat III. István uralkodása alatt hantolták el. Összesen nyolcvan–száz éven át, mintegy harminc–negyven családból álló, feltehetően megtelepült, állattartással és földműveléssel foglalkozó közösség tagjait helyezték itt végző nyugalomra. A pénzleletek tanúsága szerint a temetkezések III. Béla uralkodása alatt is, egészen a XII. század végéig tartottak.⁷⁶ Az itt talált pénzermek nem támasztják alá, hogy ide a XIII. század elején is temetkeztek volna.⁷⁷

A Tatárhalmon feltárt temető tárgyai – például az S alakú hajkarika, az övcsat, a pénzermek – alapján Székely Zoltán úgy látta: a zabolai temető nem szláv, hanem inkább a honfoglalás kori és a kora középkori magyar nyughelyekhez hasonlít. A Magyar Királyság délkeleti határa a XI. század elején a Kárpátok gerincén húzódnak, amelynek védelmére a Barcaságban, az Olt és a Fekete-ügy folyók völgyében jelentős magyar népességet telepítettek. Ezek a területek már a XI. században az egykori Fehér vármegye részét alkották, s mint királyi birtokok, a várispánok fennhatósága alá tartoztak.⁷⁸

Kilátás a Lakócáról (2005, Pozsony F.)

A székelyek elsősorban a nyugati gyepük mentén, határvédőkként helyezkedtek el a kora középkori Magyar Királyság területén, majd a XI. század elején fokozatosan betelepítették őket Erdélybe, ahol Nagyszeben környékén elsősorban a Vöröstoronyi-szoros bejáratát védelmezték. A három székbe (Sebes-, Kézdi- és Orbói-) szerveződött nép a jelenlegi lakóhelyükre való betelepülés előtt a mai Háromszéktől jóval nyugatabbra, Szászsebes, Százkézsd és Szászorbó vidékén élt. Amikor a XII. század közepén II. Géza király éppen arra a vidékre telepítette le a szászokat, a székelyek fokozatosan keletebbre hú-

zódtak, és az említett Andreanum tanúsága szerint 1200 táján már elérték az Olt folyó völgyét. A zabolai temető mégsem köthető az orbai székelyekhez, mivel ők a XII. század idején még a Küküllő és a Maros vonalánál éltek. Feltűnő, hogy az 1332–1336 között keletkezett pápai regestrum egyetlen plébániát sem említett Orbaiszék területéről, ennek székelyeit csak egy 1396-ban írott oklevél adatalja első ízben. A Háromszék elnevezést pedig szintén viszonylag későn, egy 1466. évi írott forrás tartalmazza.⁷⁹

A zabolai kora középkori temető Kelet-Erdély előbb ismertetett településtörténetét tükrözi. A Keleti-Kárpátok

lábainál található Háromszéki-medencében ugyanis a XI. században betelepített magyar közösségek már fontos határvédelmi feladatokat láttak el. Ez a korai népesség elsősorban az Olt és a Fekete-ügy folyók lankásabb, termékenyebb völgyét szállta meg, ahol az állattartás mellett földműveléssel is foglalkozott. A XI–XII. század fordulóján a közösség lélekszáma viszonylag magas lehetett, mert egymáshoz közel eső, sűrű településhálózatot alakított ki. Az oklevelek szerint két királyi várat építettek e vidéken: a Lécfalva melletti Várhegyen, illetve a Kézdiszentlélek fölötti Perkőn. Ezek a XIII. századinál régebbi erősségek szervesen beilleszkedtek a Magyar Királyság keleti védelmi rendszerébe, és a székelyek betelepítése után is annak birtokában maradtak.⁸⁰

A XII. század utolsó éveiben a királyi hatalom a Kárpátok külső oldalára helyezte át keleti gyepűit, ahol a mai Moldva területén, a Keleti-Kárpátok és a Szeret folyó között erős védelmi sávot, egyúttal jelentős magyar településhálózatot hozott létre. Így például a Karácsonykő (a mai Piatra Neamț) szomszédságában felépített palánkerődítmény maradványai között III. Béla királyunk pénzei kerültek elő a XII. század végéről, éppen abból az időből, amikor az említett zabolai temetőbe már nem temetkeztek. Ez a tény azt a feltételezést erősíti meg, hogy a védelmi vonalak keletre tolásával egy időben a Fekete-ügy folyó völgyében korábban megtelepedett magyar közösségeket Moldvába költöztették át, helyükre pedig székelyek érkeztek a XII. század végén.⁸¹

A magyar közösségeket felváltó székelyek azonban nem temetkeztek a Tatárhalom temetőjébe, mert ők már az előző, Nagyszében környéki szálláshelyükön is közvetlenül a templomok szomszédságában hantolták el elhunyt családtagjaikat. „A Zabolán feltárt temető – állapította meg Székely Zoltán – két dolgot tisztázott. Az egyik az, hogy Erdély délkeleti része már a XI. század folyamán a magyar feudális állam fennhatósága alatt állott, s a XII. században már jelentős magyar népesség lakta. A másik pedig az, hogy a székelyeket ide a XII. század második felében, a XIII. század fordulóján telepítették be a keletre és délre áthelyezett magyar határvédők helyébe.”⁸²

A régész azt is feltételezte, hogy az orbai székelyek egy csoportja már a XIII. század előtt a magyarokkal együtt betelepedett a Fekete-ügy vidékére. S azért nem szerepelnek az 1332–1236. évi pápai regestrumban a kézdi főesperesség plébániái között, mert megmaradtak a korábbi lakhelyük, Fehér vármegye egyházi-adminisztratív keretei között. A XIII. században a székelyek kirajzása is megindult a Moldvában kiépített gyepűkhöz. Feltehetően csak a magyarokkal együtt kitelepültek tartozhattak a magyar király által 1227-ben Milkón felállított római katolikus püspökséghez, és nem az orbai székelyek. A zabolai ásatások ugyanakkor egyértelműen azt erősítették meg, hogy a székelyek betelepítése előtt, ebben a térségben is már jelentős magyar közösségek éltek.⁸³

A SZÉKELYSÉG LETELEPEDÉSE

A Magyar Királyság keleti határainak oltalmazására a XII–XIII. század fordulóján fokozatosan telepítette be a székelyeket, akik Erdély délkeleti vidékén évszázadokon át ellátták a nekik szánt védelmi feladatokat. A határőrzés viszonzásaként pedig sajátos közösségi szabadságjogokat és területi autonómiát kaptak. Zabola székely magyar lakossága is e tudatos telepítés nyomán teremthetett magának otthont a Keleti-Kárpátok közvetlen szomszédságában.⁸⁴

A Székelyföld nem tartozott sem az erdélyi vármegyei rendszerhez, sem az erdélyi vajda fennhatósága alá. Fő előjárója a székely ispán, a latin nyelvű oklevelekben Comes Siculorum. A székelyek nem fizettek adót, helyette sajátos szolgáltatással, az úgynevezett ökörsütéssel tartoztak. Adómentességüket, jogi és közigazgatási autonómiájukat a hon- és határvédelemben játszott folyamatos katonai szolgálataikért kapták.⁸⁵

A székely társadalom kezdetben egységesebb volt, tagjainak jogai és kötelességei azonosak, nem voltak benne sem nemesek, sem jobbágyok. Kelet-Erdélybe való betelepedésük idején még viszonylag szoros vérségi kapcsolatokra épülő nemzetségi szervezetben éltek. A székely nemek (Halom, Örlöcz, Jenő, Meggyes, Adorján, Ábrán) mindegyike négy-négy (például az Adorján nemzetség Telegd, Pozson, Vácmán és Vaja)

ágra tagoldott tovább, s így a székelységet összesen huszonnégy alkotta. Jelenlegi földjükre történő beköltözésük tehát nemek és ágak szerint történhetett, s ez a társadalmi szerkezet még betelepedésük után is hosszú időn át fennmaradt.⁸⁶

A székelység lakóterületét a XIV. század közepéig elsősorban földnek (latinul terra), ritkábban pedig vidéknek (districtus) nevezték. A szék (sedes) fogalom viszonylag későn terjedt el, de a XIV. század végén már egyértelműen a székelység belső területi, önkormányzati intézményét jelölte. Kezdetben csak egy-egy székely vidék tanácskozó, ítélkező testületét nevezték széknek, később már az általa irányított közigazgatási és területi egységet is. Legfontosabb feladata a jogi szolgáltatás volt, amit a választott tisztségviselők – például hadnagy, székbíró – és a tekintélyesebb családfejből való vének közösen láttak el.⁸⁷

A jogi ügyek irányítása mellett a szék fontos feladata volt a székelyek katonai, honvédelmi felkészültségének folyamatos ellenőrzése, a közbiztonság fenntartása és a törvénysértők megbüntetése. A katonai vezető hadnagy és székbíró tisztségét a XVI. század elejéig a hat székely nem huszonnégy ágának tehetősebb képviselői felváltva viselték. Csak a XV. századtól jelent meg a királybíró (iudex regius) tiszte, akit közvetlenül

a királyi hatalmat képviselő székelyek ispánjának rendelték alá. Az erdélyi nemesek közül kezdetben a magyar király nevezte ki a központi hatalom nevében működő székely ispánt, majd Hunyadi János kormányzó idejétől maguk az erdélyi vajdák. Később az erdélyi fejedelmek is viselték ezt a méltóságot. A Székelyföldön egyedi önkormányzatot élvező szabad székely személyek együtt alkották a székely nemzetet, a *natio siculorum*ot, amelynek tagjait a hon- és határvédelemben, a rendi szerkezetben elfoglalt különleges helyzet, az erős belső öntudat, valamint sajátos lelkiület fogott össze. Zabola adminisztratív szempontból évszázadokon át Háromszékhez, azonbelül pedig Orbaiszékhez tartozott.⁸⁸

Egy adott székely faluban élők közösségét a rendi korszakban *communitas*-nak nevezték, amely elsősorban a földterületek közös birtoklásán és a helyi közügyek autonóm igazgatásán alapult. A szabad székely falvak mindennapi életét úgynevezett falutörvények szabályozták, melyeket a helyi közösség tagjai és elöljárói közösen alkottak meg. A falu helynevei azt tanúsítják, hogy Zabola is befelé kisebb honvédelmi, társadalmi és gazdasági egységekre, úgynevezett tizesekre tagolódott.⁸⁹

A letelepedés után az állattartás mellett egyre inkább a földművelés játszott fontosabb szerepet a székelyek gazdálkodásában, ezért a régebbi nemzetségi szervezet lassú felbomlásával megindult a vagyoni és a társadalmi elkülönülés. Emiatt fokozatosan kialakult a székelyek három neme, a *tria genera Siculorum*.

Ezután a székely *communitas*t, vagyis közösséget már a tehetősebbek (*seniores*, *potiores* vagy *primores*), a lófők (*primipili*) és a gyalogos közszekelyek (*pedites*, illetve *pixidarii*) alkották.⁹⁰

A XV. század második felében meg bomlott a társadalom szerkezete. A szabad lófőkből és gyalogokból álló székely *communitas*ok rovására a főemberek, azaz a primorok nagyobb része a vármegyék területén élő mágnásokhoz hasonló előjogokat igyekezett megszerezni. Ez azt jelentette: az előkelők többször megkísérelték, hogy a közszekelyeket közvetlenül a fennhatóságuk alá vonják. Nem volt véletlen, hogy a sepsi, a kézdi és az orbai székelyek küldöttei Szentgyörgyi János erdélyi vajda, a székelyek grófja vezetésével 1466-ban éppen Zabolán tartottak tanácskozást, melynek keretében újból megerősítették a közszekelyek korábbi szabadságjogait. A három szék küldöttei egyúttal gyökeresen módosították a bíraskodás rendjét is. Eldöntötték, hogy a főemberek hat úgynevezett székülőt választanak, de ugyanannyit jelölnek a közszekelyek is. Ezentúl tehát minden székben tizenkét székülő lesz, aki a kapitánnyal, a királybíróval és a székbíróval együtt rendezzi majd a vitás ügyeket. A helyben hozott ítéleteket másodfokon a székelység anyaszékének központjában, Székelyudvarhelyen, a harmadik – egyben legfelsőbb – fokon pedig csak a székely ispán közreműködésével lehetett a királyi udvarban megfellebezni.⁹¹

Mátyás király idején tovább nőtt az oszmán-török veszély, ezért az uralkodónak égetően szüksége volt a szabad

székelyek katonai erejére. Egy 1473-ban kelt oklevelében arra utasította a főurakat, hogy tartsák tiszteletben azok korábban elnyert szabadságjogait és kiváltságait, és ne terheljék őket különféle pénzzadókkal. Ugyanakkor elrendelte, hogy a katonáskodó székelyeket vegyék nyilvántartásba, és a lustrákban külön nevezzék meg a lófőket, illetve a gyalogosokat.⁹² Miközben a király határozottan megtiltotta, hogy a katonai szempontból számára oly fontos székely középréteg rendi státusát önkényesen bárki megváltoztassa az összeírás idején, Háromszéken mégis tovább folytatódott a lófők térnyerése. Zabolán előbb a Basa, majd a Mikes család jutott jelentős nemesi birtokhoz. A XVI. század végén ebben a székelyföldi faluban is látványosan megnőtt a főúri függőségbe került szabad székely famíliák száma. II. János király 1567. március 5-én Tordán kelt oklevelében a Basa családnak 16, Mikes Miklósnak 12, Mikes Jánosnak pedig 8 ház jobbágyot adományozott.⁹³

Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása után a törökellenes háborúk jelentős veszteségeket okoztak, és az egyre gyarapodó terhek miatt a székely köznép jelentős része elszegényedett, s „fejét kötve” előkelők szolgálatába szegődött. A közszékelyek egy része 1562 májusában fegyveresen felkelt kötöttségeik megszigorítása miatt – mozgalmat Balassa Menyhárt szította –, de János Zsigmond jól szervezett hadaival Alsó-Fehér vármegyében, Holdvilág falunál leverte a lázadókat. A fejedelem ezután csakhamar két erődöt emeltetett a székelyek féken tartására: az egyik

a *Székelytámadt* Udvarhelyszéken, a másik pedig *Székelybánja* Háromszéken. Az utóbbinak, mely Zabolától nem messze, a Fekete-ügy jobb partján, a Lécfalva fölötti Vár-hegyen állt, még ma is látszanak alapfalai.⁹⁴

A székely felkelést követően, 1562. június 20-án a Segesváron tartott erdélyi országgyűlés hűtlenségi pert indított a lázadás vezetői ellen, majd a diéta kimondta: a székelyföldi főemberek és lófők jogi helyzete ezentúl a vármegyei nemességével azonos. Elsősorban hűtlenség esetén, 1562 után a székelyek is elveszíthették fejüket, s a központi, fedelmi hatalom pedig jószágaikat más, hűségesebb főembereknek vagy lófőknek adományozhatta. A donációként kapott birtokkal együtt az ott élő közszékelyek is a megadományozott uraság alá kerültek, tehát elveszítették korábbi szabadságjogaikat, szabad költözési jogukat, s adófizetésre kötelezték őket.⁹⁵

A jogaikban megsértettek 1595–1596-ban újabb felkelést indítottak, amelyet Báthory Zsigmond fejedelem kegyetlenül vérbe fojtott, és intézkedéseivel újabb szabad székely tömegeket súllyesztett jobbágyorsba. Ez azonban kiváltotta Orbaiszék népének is nyílt ellenállását, akik 1599-ben jelentős számban Mihály, havasalföldi vajda oldalára álltak, s a Szászföldön, Sellenberk falunál október 28-án együtt győzték le Báthory András fejedelem seregét. Mihály vajda 36 ezer fős hadának egyharmada székelyekből állt, akik jelentősen elősegítették, hogy I. Rudolf magyar király erdélyi helytartója csaknem tíz hónapig birtokolja Erdély trónját.⁹⁶

A XVII. század elejének küzdelmeiben még fontosabbá vált a székelyek katonai ereje. A Habsburgok zsoldjában álló, Erdélyben hadakozó Giorgio Basta generális 1602–1603 folyamán rendi állapotuk szerint pontosan összeíratta a hadköteles székelyeket, és feleskette őket a császár hűségére.⁹⁷ Ebben az összetett politikai és társadalmi helyzetben Báthory Zsigmond több zabolait, elsősorban vitézségéért, lófői címmel tüntett ki. Például 1602. március 1-én kelt levelében szolgálatai jutalmaként Pál Miklós Gergelyt, s általa testvéreit, Jánost és Mihályt, akik korábban szabadosok, gyalogpuskások voltak; ugyanakkor az orbaiszéki Zabolán Georgyffy Gáspár és Forgacz Tamás, szabadosok szomszédságában fekvő házáat minden adó, tized, kilenced, kepe és szolgálat alól örökre mentesítette.⁹⁸ 1602. március

29-én kelt oklevelében Illiesy Gáspárt, korábbi szabadost lófősítette, akinek Illiesy István és Chomos Mihály szomszédságában fekvő házáat szintén minden adó alól mentesítette. A fejedelem uralkodásának utolsó napján Zabo István szabadost is lófői címmel jutalmazta, akinek adómentesített telke Kabas György és Zabo Gergely között volt Zabolán.⁹⁹ Básta lustrája után tíz évvel, 1614-ben Bethlen Gábor saját fejedelmi biztosainak segítségével vetette számba újból a székelységet.¹⁰⁰ A bölcs államférfi határozott intézkedéseivel végül is sikeresen akadályozta és fékezte további szabad székelyek jobbágysorsba kerülését.¹⁰¹ A következő bő évszázadban, többek között emiatt is, egészen 1750-ig Zabolán sem emelkedett jelentősebben a „fejekötött” családok száma.¹⁰²

BASÁK ÉS MIKESEK AZ ERDÉLYI FEJEDelemsÉG IDEJÉN

A Basa család a legősibb székelyföldi famíliák közé tartozott. Az oklevelek tanúsága szerint Basa Györgyöt, a nemzetség első ismert tagját Szapolyai János 1526-ban követként küldte II. Lajoshoz. Erdély vajdája a magyar királyt általa értesítette arról, hogy a segítségére érkező hadai úton vannak, s amíg azok nem érkeznek meg, addig kerülje el a nyílt, döntő harcot a török seregekkel. Sajnos, a fiatal uralkodó nem vette figyelembe a Basa által vitt üzenetet, és 1526. augusztus 29-én a Mohács melletti csatában súlyos vereséget szenvedett.¹⁰³

A következő adatunk Basa Péterről szól, aki 1566-ban I. Miksa magyar király hadaiban szolgált, majd 1574-ben egy úgynevezett osztályos egyezség felvételekor tanúként szerepelt. Basa Péter Tamás nevű fia Kálnoki Bálint lányát, Druzsínát vette feleségül. Házasságukból négy fiú – (második) Tamás, Péter, István és János – született. István, más főemberekkel együtt, részt vett egy Báthory Gábor fejedelem ellen szervezett összeesküvésben, amiért az 1610. március 25-i besztercei országgyűlésen „megnótáztatott”, azaz fej- és jószágvesztésre ítélték. Végül Bethlen Gábor akasztatta fel, a testvérét, Pétert pedig a Dunába dobatta.¹⁰⁴

Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme 1591. július 15-én Gyulafehérvárott kelt adománylevelében szolgálataiért juta-

lomképpen „*Bassa Tamásnak (e) valamint utódainak és örököseinek adományozta örökjogon a Zabola-n (Orbay sz) lakó Pál János István, Jakabfy Tamás, Cházár János, Pal Miklos Gergely, Mattyas Miklós, Máté és Bálint, Haraly Bálint, Antal János István, Demes Péter és István, Kuppán Boldizsár, Kereztes János és Finna Márton nevű jobbágyokat és fiaikat házaikkal, telkeikkel, illetve egyéb haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt.*”¹⁰⁵

Az 1614-ben majd az 1635-ben készített lustra (első) Tamás fiát, Pétert, mint Zabolán élő nobilest, vagyis nemest említi.¹⁰⁶ Később II. Rákóczi György fejedelem fogságba vettette, ahonnan társaival együtt csak 1660-ban szabadult, és csakhamar (1666-ban) meghalt.¹⁰⁷

E zűrzavaros időkben a családfa szerint a nemzetség legkiemelkedőbb alakja Basa (második) Tamás, akit I. Rákóczi György 1636-ban a román Lupul vajdához küldött követként. Ugyancsak az előbbi évben a fejedelem békebiztosaként tevékenykedett a Zaránd vármegyei Jenőnél, ahol Rákóczi és a budai pasa egyezséget kötöttek. Erdély uralkodója akkor negyvenezer tallért fizetett a Portának, és az erdélyi trónt követelő, 1630. szeptember 28. és november 26. között rövid ideig fejedelem Bethlen Istvánnak (néhai Bethlen Gábor öccse) pedig vissza kellett adnia nemrég kapott birtokait.¹⁰⁸

Basa Tamás szekrénye és széke a Székely Nemzeti Múzeumban (1997, Pozsony E.)

Basa Tamást 1642-ben Háromszék főkapitányának választották, 1645-ben már tanácsos, később Konstantinápolyban volt portai követ. II. Rákóczi György később, 1653-ban Basa Tamásnak jelentős birtokokat adományozott Márkosfalván, s egy Fekete-ügy folyó melletti malmot – melyet a Mikesek fej- és jószágvesztésén koboztak el –, száz forintért Basa Tamásnak juttatta. Ugyancsak 1653-ban, Tóth Klára, Köpeczi Mihály felesége a fejérvári (gyulafehérvári) káptalan előtt hitelesített szerződés szerint ezerkét-száz forintért Basának eladta gelencei, zágoni, hilibi, petőfalvi és imecsfalvi jószágait.¹⁰⁹

Basa Tamás a továbbiakban is fontos tisztségeket, illetve közéleti szerepet

töltött be. Például 1657. november 1-jén az Erdélyi Fejedelemség, mint ország, részéről ő írta alá a II. Rákóczi Györgynek adott assecuratoriumot, vagyis garancialevelet. Ott volt Ali pasa, a török által kezdett erdélyi hadjárat szerdárja (főparancsnoka) táborában is, akinek nyomására az erővel Marosvásárhelyre egybeterelt 1661. szeptember 14-i országgyűlés Apafi Mihályt emelte Erdély trónjára. A fejedelem a következő évben a Mikes testvérek „megnótáztatása” miatt ideiglenesen birtokos nélkül maradt zabolai, pávai, kovásznai és lécfalvi jószágokat Basa Tamásnak adományozta.¹¹⁰

Mikes Katalinnal kötött házasságából született Basa egyetlen lánya, Heléna, akit később az ozsdolai Kun István vett el feleségül.¹¹¹ Az ő frigyükből származott Basa Tamás egyetlen unokája, Ilona, akinek kezét a későbbi történetíró, erdélyi kancellár, gróf Bethlen Miklós kérte meg 1667-ben Zabolán. A kézfogóra jóval később így emlékezett az 1708 és 1710 között készült Önéletírásában: *„Zabolán engem, mint afféle tüzházlátót igen jó szivel látának, vendéglének; Kún István, mint ki azon kívül is borozó ember vala, innya kezde Nemes János-sal; az öreg Basa úr igen idős, circa hetvenhárom esztendő, és másként is józan, mértékletes ember lévén, nem ivott; én sem akartam innya, meglévén már ab anno 1660. józanságról való fogadásom, melyre nézve én is abban az időben a bort vízzel elegyítve ittam, kiváltképpen ha hol köszöneteket kellett innom, hogy ha az embernek kedveskedem is italommal valamit, az eszem marad-*

jon meg. Ott Kovásznán igen derék híres savanyu víz lévén, Basa Tamás is azzal elegyítette rendszerint a maga italát; én is mondtam, hogy adjanak egy palack savanyu vizet az inasom kezibe, hogy az én boromat az én szokásom szerint azzal elegyítse. Szemem előtt adtak, de minthogy gonosz szokás, hogy a leánynézőt, ha lehet, megrészegítsék valakitől sült ki, kerestek szász bort, olyant mint a savanyuvíz, színére nézve, és hasonló üveg palackba tették a savanyu vizes palacknak helyébe a jeges vízbe; az inas sem tudta, nem hogy én. Gyógyi bort ittunk, de ők, hogy már savanyu vízzel bőven elegyítem, köszönetni kezdték nagy fennyen. Mondok magamban: ezek engem a borral akarnak kitanulni, de bizony megcsalják magokat, én iszom ki őket bezzeg úgy... tekintém, hát oly részeg vagyok, hogy az embernek az orra is kettőnek látszik.”¹¹²

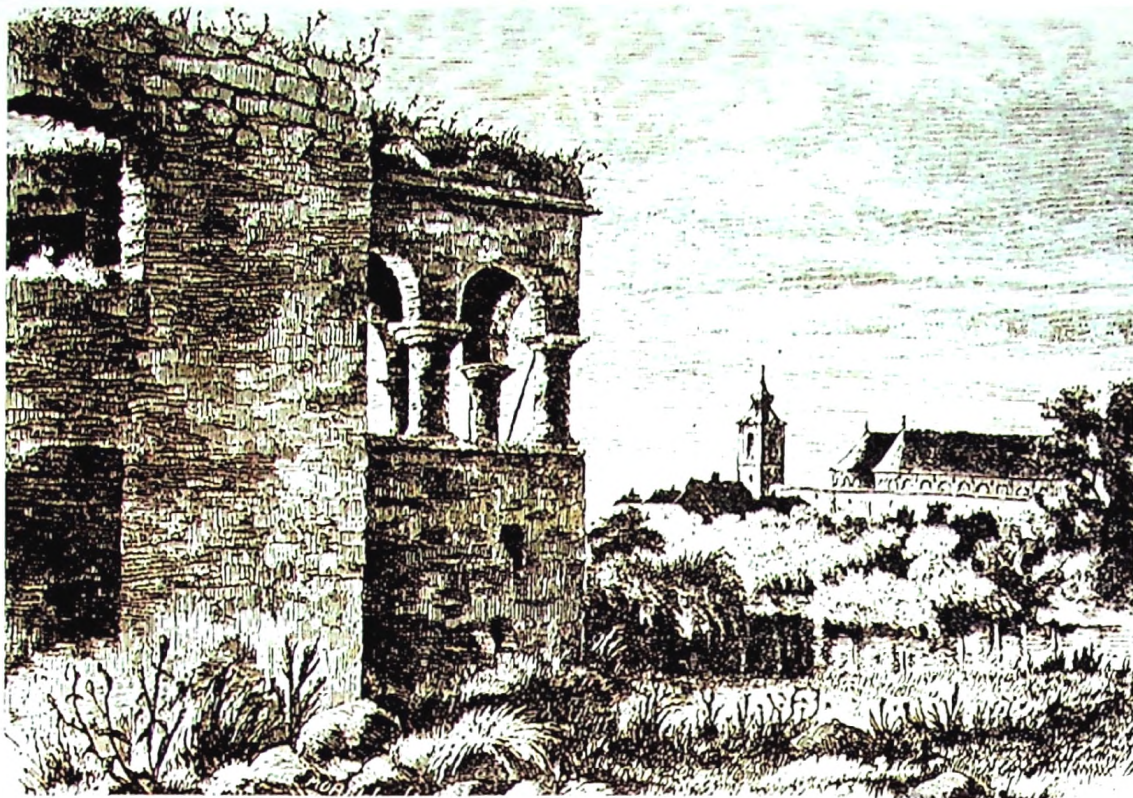
Bár a lány, Kun Ilona akkor nemrég elhunyt nagybátyját gyászolta, és súlyos, lázas betegségéből, a hagymázból éppen csak kigyógyult: „...de nekem mégis tetszék, a minthogy bizony alkalmas, szép, mind természetű, mind ábrázatú asszony is lön azután belőle testére nézve, lelkére pedig kiváltképpen való jó asszony lön: tudós, jó hamar író, kegyes, tiszta erkölcsű, jó gazdaasszony, engem halálban szeretett.”¹¹³

Másnap reggel Bethlen eléggé rosszul érezte magát a bortól, s a háztűznézés után továbbindult Vargyasra, hogy ott megnézzé Béli Pál leányát is. Útközben Orbaiteleken találkozott az ifjú Dániel Péterrel, aki szintén a Basa kúria felé hajtattott leányt nézni. Bethlen Miklós

akkor hozott gyors döntését később így mesélte el: „Gondolat ütközék elmémbe, talán ő is leánynéző; úgy is volt, és mivel én semmi szót nem adtam a leányos házhoz, hátha elüti a kezemről? Azonban hátha a vargyasi nekem nem fog tetszeni, osztán sem egyik, sem másik nem leszen. Én hirtelen mindjárt csak resolválám magamat, és egy jeles tréfás, Bacsó István nevű, jó iható prokátor, Basa Tamás ekkor engem kíséző szolgájától, kezem beadásával visszaizenék, hogy a leányt én elveszem. Én osztán a másíknak látására sem menék Vargyasra, hanem csak haza az atyámhoz, ki is helybenhagyá, és kevés hetek múlva... megesküvénk a mátkámmal; de mivel igen gyenge és kicsiny idejű is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban, és in anno 1668. 11. Juniusban volt a lakodalmunk ugyan Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapi csak, én pedig huszonöt esztendő két holnapi. Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.”¹¹⁴

Ilona 1671. április 5-én bekövetkezett korai halálával a Basa család kihalt, birtokai pedig a Kun, a Naláczi és a Pálffy család tagjaira szálltak.¹¹⁵

Zabolán a népi emlékezet Basa Tamás alakját egészen napjainkig megőrizte. A helyi szájhagyományban két monda maradt fenn vele kapcsolatban. Az egyik szerint a Keresztesek havasának lábainál csörgedezik egy olyan kristálytisza vizű forrás, amit a zabolaiak még ma is Basa kútjának neveznek. Egy cselédnek az volt a feladata, hogy a nemes úrnak hetente onnan hozzon ivóvizet. Mivel a hosszú utat télen-nyáron meg kellett tennie, a szolga megpróbál-

Basa Tamás kúriája, Greguss János rajza (Orbán Balázs 1869. 139.)

kozott közelebbi források vizével is, de Basa Tamás mindig rájött a csalásra, és lusta emberét szigorúan megbüntette. Végül a falu közvetlen szomszédságában, a Pérászka-hegy északi oldalában talált egy ugyanolyan ízű forrást, mint amilyen a messzi rengetegben volt. Ezután mindig innen hordta a vizet, amit Basa Tamás jóízűen fogyasztott. A másik monda szerint, amikor Basa Tamás a török szultánnál járt követségben, hazafelé az embereivel együtt megpihent a zabolai havasok keleti oldalában. Ott, a moldvaiak által Zabola vizének nevezett patak mellett, egy nagy lapos kőn fogyasztotta el ebédjét. A nép azóta azt a követ Basa asztalának nevezi.

Habár Basa Tamás messzemenően támogatta a helyi református egyházat, a fiúutód nélkül maradt uraság zabolai köztemetőben lévő kriptája már 1732-ben romos állapotban volt, amit a február 13-án, esperesi vizitáció alkalmával készített jegyzőkönyv írója a helyi reformátusok szemére is vetett.¹¹⁶

Az 1671-ben leányágon is kihalt Basa család mellett a Mikesek egészen napjainkig alapvetően meghatározták Zabola történetét. Még a XIX. században Orbán Balázs kutatta ki, hogy nemzetségük már a középkori magyar királyság évszázadaiban is létezett, de egyes tagjai csak az önálló Erdélyi Fejedelemség idején tűntek ki vitézi

tetteikkel. Ősi jogon szerzett régi birtokaikat ekkor gyarapították jelentősen új adományokkal. Például Báthory István 1576. január 31-én Mikes Mihálynak és Basa Péternek „conferálja Orbai székben lévő Zabola nevű egész falut, kivéven az ott tanáltatható Primorokat, Primipilus és Pixidariusokat cum declaratione sexus masculini, a maga subscriptioja és secretariussa Berzentzei Mihály subscriptioja s fejedelmi pecsétje alatt.”¹¹⁷ Így például (első) Benedek, Mihály nevű unokája – akit még papolciként jegyeznek – 1584. április 1-jén Báthory Zsigmond fejedelemtől megkapta Simon János zágoni nemesi birtokát és udvarházát, mely annak magvaszakadtával szállt a kincstárra.¹¹⁸ Ugyancsak ebben az évben és hónapban új donációként Papolcon, Zágóban, Pákéban, Barátoson, Kőrösön, Martonfalván, Maksán és Bitán nyert újabb birtokokat. Az akkor még papolciként jelzett Mikes Mihály felesége, László Anna egy 1584. január 22-én Gyulafehérvárt keltezett adománylevel alapján Papolcon és Zágóban kúriát, Barátoson, Zabolán, Orbaiteleken és Kovásznán pedig nagyobb földterületeket kapott Erdély uralkodójától.¹¹⁹ Testvérének, Mikes Györgynek a birtokai 1584. április 30-án Zágóban kúriával; nejének, Szörcsei Ilonának a jószágai pedig Báthory Zsigmond adományai révén Kovásznán, Barátoson, Szörcsén és Imecsfalván gyarapodtak jelentősen. Később, 1591. március 20-án Mikes György újabb donációkban részesült Zágóban, Papolcon, Kőrösön, Kovásznán és Pákéban.¹²⁰

A fentebb említett Mikes György a testvérével, (második) Benedekkel együtt Székely Mózés fejedelem oldalán állt és harcolt. Amikor Radu Șerban 1603-ban betört Erdélybe, a székelyek – mint már utaltunk rá – tömegesen csatlakoztak a havasalföldi vajdához. A Brassó mellett, 1603. július 17-én vívott sikertelen csatában Székely Mózés életét veszítette, és a mellette hűséggel harcoló és kitartó Mikes György és Mikes Benedek az osztrák generális, Basta fogságába esett, aki az ellene elszántan harcoló székely nemeseket könyörtelenül kivégeztette. Közben Mikes (első) Zsigmond Mihály nevű unokája – Basta nyomására – 1602-ben felesküdt a magyar király (és osztrák császár), I. Rudolf hűségére, aki 1609. október 16-án Báthory Gábortól kapott jelentős birtokokat Páván. Mikes Zsigmond azonban csakhamar elveszítette a szégyes fejedelem kegyeit. Báthory, mielőtt 1611 tavaszán a jelentős száz fészek, Brassó elfoglalására indult volna, megnótáztatta a háromszéki nemest. Az 1613. október 23-án fejedlemmé megválasztott Bethlen Gábor csakhamar felmentette Zsigmondot a fej- és jószágvesztés alól, majd mint bizalmas emberét többször is követségbe küldte, s hűséges szolgálataiért 1626. június 26-án neki ajándékozta az örökös nélkül elhunyt Szalánczi György zágoni birtokait.¹²¹

A családfa szerint Mikes (második) Zsigmondnak öt gyermeke volt: (második) Mihály, (első) Kelemen, János, Ilona és Anna. Daliás fiai, Mihály, Kelemen és János 1630-ban regényes körülmények

*A Mikes család urdvarháza Keleti Gusztáv rajza alapján
(Orbán 1869. 143.)*

között elragadták Tarnóczi Sebestyén lányát, Sárát kézdiszentléleki udvarházából. A fejedelem, I. Rákóczi György 1634-ben – az akkor szigorúan tiltott

leányrablás miatt – törvény elé idézte a három Mikes fiút, de azok elmenekültek. Távollétükben a tettükért fej- és jószágvesztésre ítélték őket, de öt évvel

később, 1639-ben a fejedelemtől végül is kegyelmet nyertek.¹²²

A székelyek katonai erejét 1635-ben II. Rákóczi György is felmérte, és minden székben az ő irányításával végezték el a nemesek, a lófők és a darabontok lajstromba vételét. Amikor a fejedelem 1644-ben Felső-Magyarországon hadjáratot indított III. Ferdinánd császári csapatai ellen, Mikes Mihályt jelölte ki az erdélyi tüzérség parancsnokának. Jármly Ferencsel együtt olyan ügyesen és határozottan vezette a székely hadakat, hogy azok sikeresen bevették az Abaúj vármegyei Regéc várát is. Rákóczi 1648-ban szintén Mikes Mihályt küldte Lengyelországba, hogy ott tárgyalásokkal megszerezze számára a lengyel koronát. A zabolai főember hűséges szolgálata-ért a következő évben a fejedelemtől adományként megkapta a marosújvári uradalom jelentős részét.¹²³

II. Rákóczi György csapatai 1650-ben tevékenyen résztvettek a moldvai Lupu vajda hatalmának megdöntésében és Gheorghe Ștefan trónra emelésében. Mikes Mihály a Moldvában vívott sikeres hadjáratban bizonyította hadvezéri képességeit, s a fejedelem 1653-ban éppen ezért már őt jelölte ki annak az erdélyi seregnek az élére, amelyet a lengyel hadak megsegítésére indított oda. Követként is többször teljesített fontos diplomáciai feladatokat, amiért Rákóczi 1656-ban újabb birtokokkal jutalmazta a zabolai nemest.¹²⁴

Kemény János fővezérségével, 1657. január elején indult seregével II. Rákóczi György Lengyelország ellen, X. Károly svéd királlyal szövetségben. A hadjárat-

ban Mikes Mihály is részt vett, ezúttal korlátnok, azaz a kijelölt tárgyalófél minőségében. Amikor a lengyelek és a tatárok szorításában Rákóczi békét kért, nevében ő írta alá azt Wierczboczban. Mikes Mihály ott volt az Erdélybe hazamenekült fejedelem szűkebb kíséretében is, majd ellátta kézjegyével azt az okmányt, amely a trónjáról lemondott Rákóczi számára garantálta korábbi birtokait. Erdélyt ekkor érte a legsúlyosabb csapás Mohács óta: egyrészt óriási hadisarcot kellett kifizetnie a török szultánnak, másodsorban pedig az erdélyi hadsereg jelentős része a krími kán fogságába esett, s a tatárok pedig kegyetlenül pusztították, végigdúlták a haderő nélkül, védtelenül maradt fejedelemséget. Tehát II. Rákóczi György uralkodásának utolsó éveiben romba dőlt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György virágzó erdélyi állama.¹²⁵ Zabolai Mikes II. Mihály, Háromszék főkapitánya, ítélőmestere mielőtt csatába indult volna, Gyulafehérvárott 1658. február 12-én fogalmazta meg végrendeletét, melyben Fehér megyei, marosújvári birtokait használatra feleségének, Paczolai Borbálának hagyta azzal a kikötéssel, hogy azok halála után mind visszaszálljanak a Mikes családra. Magyarcsesztvei birtokait testvéreire, Mikes I. Kelemenre hagyta, de annak jövedelmét meg kellett osztania felségével. Értékesebb tárgyait viszont kisebb testvéreire, Mikes Tamásra és Jánosra hagyta.¹²⁶

A törökök és tatárok büntető hadai 1658-ban Háromszéket is pusztították, s ekkor lett a megtorlás martaléka a Zabola és Tamásfalva között húzódo

Basa Tamás kúriájának faragott kőajtózata a Mikes kastély mellett (1942, Balogh Jolán, SZNM)

Domokosfalva. A helyi néphagyomány ezzel kapcsolatban két mondát őrzött meg. Az egyik szerint a környék magyarsága a Halmon gyűlt össze, ahol Basa Tamás vezetésével sikeresen ellenálltak a török csapatok támadásainak. A másik: amikor a bátor székelyek elől megfutamodott a Háromszéket felégető és kirabló török seregek vezetője, a vidék falvaiban összeharácsolt aranyból készített osztovátát, vagyis szövőszéket a Halmon rejtette el. Őrzésére pedig egy vörös kakast rendelt. Az idősebb lakosok úgy tudják, hogy a zabolaiak közül sokan sokszor nekiláttak kiásni a kincset, amit csak holdtöltekor, pontosan éjfélkor és

szótlanul lehetett végezni. Amikor a keresők eljutottak az arany szövőszéket maga mögött rejtő vasajtóig, a kakas hangosan kukorékolni kezdett, s a kutakodók ijedtükben nagyot kiáltottak, majd félelmükben elszaladtak.

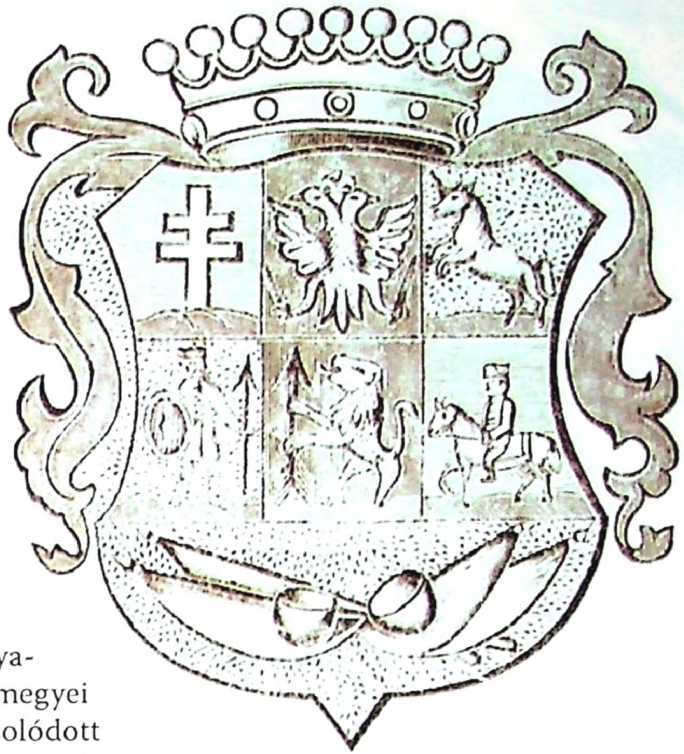
A Segesvárott 1658. október 7-én tartott országgyűlés elfogadta fejedelemnek Barcsay Ákost, akit három héttel korábban Köprülü török nagyvezér nevezett ki Erdély élére. A török–tatár és a beavatkozó császári seregek dúlásai, valamint a két fejedelem híveinek heves ellentétei miatt 1658 és 1662 között Erdély valóságos romhalmazzá vált. A Rákóczi pártján álló Mikes II. Mihály már ezelőtt, 1657-ben elnyerte a kancellári tisztséget, ami nyomban kiváltotta Barcsay Ákos erős haragját. A zabolai nemes azonban következetesen kitartott II. Rákóczi György mellett még akkor is, amikor Barcsay már elfoglalta Erdély trónját.¹²⁷

Mikes György és (első) Mikes Kelemen 1658-ban jelentős szerepet játszott abban, hogy az erdélyi rendek a medgyesi országgyűlésen újra fejedelemmé választották II. Rákóczi Györgyöt. Amikor Rákóczi már harmadízben szerezte meg a címet, Mikes Mihály vezette azt a csapatot, mely a trón átvételére indult. Rákóczi közben Moldvára támadt, majd magyarországi főméltóságok támogatását kérte hatalmának megszilárdításához. Barcsay azonban behívta a budai pasa csapatait. A Mikes vezette had Balázsfalva szomszédságában bekerítette seregeit, vezérüknek azonban sikerült bemenekülnie a vár-falakkal, bástyákkal megerősített Nagy-

szeben városába. Mikes csapatai előbb bevették Brassót, majd Rákóczi megbízásából 1660. január 7-én ostromolni kezdték Nagyszeben falait is. Az erődített szász várost a székelyek olyan keményen támadták, hogy Barcsay végül is csak Szejdi Ahmed török pasa segítségével tudott megmenekülni.¹²⁸

A hadakozások alatt Erdély nem fizette ki a töröknek járó éves adót, s ezért az oszmán csapatok Konstantinápolyból hatalmas erőkkel indultak útnak. Mikes Mihály Nagyszeben alól hamarjában Gyálu felé vonult, és a Kolozs vármegyei Szászfenes határában bekapcsolódott a Szejdi Ahmed budai pasa ellen 1660. május 22-én vívott csatába. Az összecsapásban II. Rákóczi György súlyosan megsebesült, s bár a fejedelem el tudott onnan menekülni, július 7-én Váradon behalt súlyos sérüléseibe. Ezt követően a pasa elfoglalta Váradot, s a Partium nagyobb része is oszmán uralom alá került.¹²⁹ Habár testvérével, Mikes Kelemennel együtt jelentős szerepet játszott a szászfenesi csata előkészítésében, az ütközet helyszínét sértetlenül, időben elhagyta.¹³⁰

A szászfenesi vereség után Mikes Ecsed várát védelmezte, amelyet Barcsay a budai pasával együtt vett ostrom alá. Amikor a török vezér látta, hogy a Mikes által védett várat nem tudja elfoglalni, a korábban elfogott Mikes Jánost kötéllal nyakában a várfal előtt felállított

A zabolai Mikes család grófi címere (Pálmay 1901. 306.)

akasztófa alá vitette. Beüzent Mihálynak, hogy ha nem adja fel Ecsedet, kivégezti testvérét. A kancellár elszántan válaszolt a pasa felszólítására: „Ismerem testvéremet, hogy ha kell, a hazáért halni tud.” A török vezér, látván Mihály bátor helytállását, megkegyelmezett Mikes Jánosnak, és elvonult az erőd falai alól. Barcsay azonban magával hurcolta Mikes Jánost a törökök által nemrég elfoglalt Váradra, ahol a zabolai művelt nemes végül is 1660. február 12-e után a várbörtönben halt meg.¹³¹

Mikes Mihály testvére, (első) Kelemen szintén jelentős szerepet játszott

a Székelyföld és Erdély életében. 1659-ben már ítélőmester, majd Háromszék főkapitánya, 1678-tól újból ítélőmester, majd 1681-től egészen haláláig (1686) a fejedelmi tábla ülnöke, 1683-tól a székelyek generálisa és Fehér megye főispánja, portai követ. 1662-ben I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) hűségére tért, előbb tanácsosnak, majd hamarosan a székelység generálisának választották. Teleki Mihállyal szövetkezve fondorlatosan előkészítette, hogy a fejedelem 1676 tavaszán letartóztatassa az uzoni Béli Pált. Jelentős része lehetett tehát abban is, hogy a Konstantinápolyba menekült Béli Pált a törökök végül is bebörtönözték, s a Héttorony foglyaként csakhamar meghalt. Mikes Kelemen már 1679-ben megkaparintotta annak uzoni és bodolai birtokait, valamint kastélyát.¹³²

A Tarnóczi Sára elrablásában¹³³ testvérével együtt hetykén résztvevő fiatal nemes 1657. november 8-án vette el feleségül a köröspataki Kálnoki Zsuzsannát, Erdély vicekancellárjának húgát, aki majd két fiúval, III. Mihállyal és Pállal ajándékozta meg. Annak tekintélyes hozományával a Mikes család vagyonát tovább gyarapította.¹³⁴ Jelentős mértékben segítette a székelyföldi római katolikus közösségek hitéletét: pl. messzemenően támogatta Szalainai István püspöki helytartót, a csíksomlyói és a mikházi kolostor működését, a ferencesek eszternelki megtelepedését, 1679-ben impozáns oltárt készíttetett a baróti templom számára, végrendeletében pedig a csíkközmási és a mikházi ferences barátoknak 900, a kézdiszentléleki vártemplom tornyának javítására 60 forin-

tot adományozott, ugyanakkor a páterek kezébe azért hagyott 1000 forintot, hogy annak jövedelméből a kolozsvári diákokat támogassák.¹³⁵

A vele rokon és jóval fiatalabb Apor Péter szintén kiemelte, hogy Mikes Kelemennek jelentős, meghatározó szerepe volt a székelyföldi, erdélyi római katolikus hitélet megerősítésében:

*Mikes Kelemen volt az nevezete
Hogy Kelemen pápa, mert Ő vezérlette
Chatolikusokat Ő erősítette,
Minden igyit-baját mind magára
vette.*¹³⁶

Az Erdély megbüntetésére küldött tatárok 1658-as kegyetlenkedései előtt Székelyföldre bemenekülő moldvai katolikusoknak, szerzeteseknek és híveiknek Mikes Kelemen több alkalommal saját háromszéki, zabolai és uzoni birtokain biztosított menedéket. Az erdélyi római katolikus rendek megbízásából 1666-ban Moldvából kért misszionáriusokat. Írott források tanúsítják, hogy egészen 1670-ig zabolai udvarában tartózkodik Angelini da Norscia, nagyon művelt konventuális ferences szerzetes, aki 1678-ban újból itt tartózkodik, majd 1681-ben kinevezik a moldvai misszió élére.¹³⁷

I. Mikes Kelemen végül is 1686 januárjában Csíksomlyón halt meg, azonban temetésére csak egy évvel később, 1687 januárjában vagy februárjában került sor. Annak barokkos jellegű főúri ceremóniáját, körülményeit, elemeit, társadalmi és politikai kontextusát Tüdös Kinga, neves hazai történész, elsősor-

A Sidó család II. Rákóczi György által 1660. március 17-én Nagyszebenben kiállított és Apafi Mihály által 1685. április 19-én Fogarason megerősített ármális, nemesi levele.

ban korabeli emlékiratok és magánlevelek alapján dolgozta fel és mutatta be.¹³⁸

Fiai közül Pál 1685-ben bárói címet kapott.¹³⁹ Másik gyermeke, az 1670-es évek elején született (harmadik) Mihály gróf Bethlen Druzsínát vette feleségül. Először Háromszék kapitánya, később királyi táblabíró, majd kormányzék tanácsos, 1693-ban bárói, 1696. május 4-én pedig grófi címet nyert I. Lipót királytól. Mikes Mihály is aláírta az 1702. évi gyulafehérvári országgyűlésen azt a bécsi udvarnak címzett folyamodványt, amelyben a Székelyföld főtisztviselői

és országgyűlési követei tiltakoztak a székelyek megadóztatása ellen. Mikes Mihály – mivel a bécsi udvar bizalmát élvezte – 1703-ban erélyesen fellépett a II. Rákóczi Ferenc oldalán fölkelt háromszékiek ellen, de Szászhermány mellett a kuruc hadak fogságába esett, és kis híján életét vesztette. Azonban hamarosan az 1704. július 8-i gyulafehérvári országgyűlésen erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferenc mellé állt, aki őt tábornokká nevezte ki. 1707-ben a Rabutin osztrák tábornok vezette császári csapatok elől előbb Ha-

vasalföldre, majd Moldvába menekült, ahol az Ojtoz, a Tatros és a Szeret mentén fekvő magyar falvakban talált menedéket.¹⁴⁰ Mivel már az 1690-es évektől jelentős mértékben támogatta a moldvai katolikus közösségeket, azok szívesen fogadták Csángóföldön. Végül is csak az 1711-ben megkötött szatmári béke után térhetett vissza szülőföldjére.¹⁴¹

Mikes Mihály már a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt jó kapcsolatot tartott fenn a tekintélyesebb moldvai román családokkal, valamint a jászvásári és a Târgoviște-i fejedelmi udvarral. Bár a politikai helyzet ezekben az években gyorsan változott, Moldva vajdája támogatta az Erdélyből odamenekült kuruc csapatokat, biztosította szabadságukat, közlekedésüket és adómentességüket. Ennek egyik jelentős hozadéka az volt, hogy a székelyföldi előkelők és szabad katonák családjai éveken át közvetlen viszonyba kerültek a Moldvában élő csángó magyarokkal, akiktől folyamatosan hajlékot és ételmet kaptak, templomaikban közösen imádkoztak. Mikes Mihály egyébként már a XVII. század végétől a moldvai római katolikus magyar közösségek jelentős pártfogója volt.¹⁴² Az 1707-es menekültek kezdetben csak az Ojtoz, a Tartros és a Szeret folyók völgyében fekvő csángó falvakban kerestek és találtak menedéket, majd elsősorban politikai okokból, gróf Mikes Mihály családjával együtt később a jóval délebbre fekvő Foksányban foglalt szállást, ahol azt tervezte, hogy ott nemcsak bérel, hanem földet is vásárol családjá, személyzete és állatai eltartására. A menekültek másik csoportja már

jóval északabbra, például Románvásár környékére is felköltözött.¹⁴³

A bujdosók nagyobb része végül is csak az 1711. április 30-án aláírt szatmári béke után térhetett vissza Erdélybe. A zabolai gróf pályája azonban ezt követően is töretlen maradt, már ebben az évben III. Károly király (s osztrák császár) hívei között találjuk. Mikes Mihály olyan korban támogatta az esztelneki, a kantai és a csíksomlyói ferences kolostorokat és iskolákat, amikor a református és az unitárius vallás szinte államvallássá rangosodott Erdélyben. Az 1721. január 6-án elhunyt római katolikus főurat ősei mellé, a csíksomlyói ferences klastromba temették.¹⁴⁴ Bárth Dániel egy korabeli ördögűzéssel kapcsolatos vizitációs jegyzőkönyv alapján közölte, hogy a zabolai nemest végül is 1721. február 11-én temették el.¹⁴⁵

Mikes Pál, (első) Zsigmond fia, 1685-ben előbb Schaffenberg tábornokhoz küldött követként tevékenykedett, majd később Thököly Imre oldalára állt. 1690-ben néhány hónapig, az erdélyi fejedelem szabadságharcának bukása után, Mikes Havasalföldre menekült, ahonnan csapataival átkelt a Kárpátok titkos ösvényein, és Zágónban kegyetlenül megbüntette az osztrákok hűségére tért székelyeket. A Habsburgok végül a románokkal fogták el a Havasalföldön bujdosó Mikes Pált, akit Erdélybe hurcoltak, majd a császáriak a fogarasi vár börtönében szörnyű kínzások után kivégezték.¹⁴⁶ Fia, Mikes Kelemen 1690-ben született Zágónban, akivel édesanyja, a zürzavaros idők miatt, a Zabolán élő rokonokhoz menekült. Tehát a maj-

A Mikes kastély északi bejárata (2012, Pozsony F.)

dani rodostói számüzött legboldogabb gyermekéveit nem a sokat emlegetett Zágomban, hanem itt, Zabolán töltötte gróf Mikes Mihály és felesége, Bethlen Druzsina udvarházában.¹⁴⁷ Nem véletlen, hogy Mikes Kelemen utolsó fiktív levelét épp 1758. december 20-án keltezte. A török porta pont egy hónappal korábban nevezte ki őt a bujdosó

magyarok vezetőjévé. Valószínű, hogy ekkortájt fordult meg Konstantinápolyban, ahol engedélyt kért arra, hogy erdélyi rokonaival levelezhessen. Még a török fővárosban 1759. január 5-én megírta első levelét gróf Mikes Mihály fiának, Mikes Istvánnak Zabolára és mostohaöccsének báró Huszár Boér Józsefnek.¹⁴⁸

VASJÁROMBAN

A Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) után Erdélyt betagolták a Habsburg Birodalomba. Újjászervezték a még 1692-ben felállított főkormányzóséket, az Erdélyi Kormányzótanácsot (Gubernium Tanssylvanicum) Nagyszébenben, élén a gubernátorral, azaz kormányzóval. Habár a bécsi udvar az erdélyi rendi önkormányzat, illetve országgyűlés tudatos háttérbe szorítására törekedett, azt teljesen megszüntetni mégsem tudta. 1744-ben az erdélyi diéta eltörölte a Habsburgok örökös uralmának ellentmondó törvényeket, valamint a fejedelmválasztás szabadságát.¹⁴⁹

1762 áprilisában Mária Terézia királynő utasítására Csík-, valamint Háromszék határ menti falvaiban megkezdték a székely határőrség felállítását.¹⁵⁰ Azonban a helyi közösségek ellenállása miatt – akik kiváltságaik csorbítását látták az intézkedésekben – igen lassan haladt a két gyalogos és az egy lovas határőrezred megszervezése. A Zabolán élő Gróf Mikes Antal, Háromszék főkirálybírója, figyelmeztette a szervező bizottságot, hogy ne fenyegezzék az itt élőket, mert azok elveszíthetik türelmüket.¹⁵¹ Mivel a határőrség előkészítésével megbízott szervezők fuvarozását is elsősorban a helyieknek kellett megoldaniuk, azok csakhamar írott folyamodványban tiltakoztak Mikes Antalnál: „*I. A zabolai*

nacionalis kapitány, báró Chermun való épületeket mind elhordatván a régi helyeikről... valami másfél hétig minden nap hol harminc, hol húsz, hol tíz dolgot hajatott oda tőlünk... 4. A zabolai lovas kapitány, Antal József ökegyelme elvett 4 szekeret 4-4 marhával s 2-2 legénnyel hármat Uzonig, a negyediket Szentgyörgyig... 6. A kovásznai, pávai és zabolai lovas katonák a Bodzára hajtottak favágásért 12 embert 10 napra.”¹⁵² A fellázadt faluközösségek vezetői 1764. január 5-én tanácskozásra gyűltek össze Madéfalván. A sorozás ellen tiltakozó mintegy kétezer-ötszáz csíki és részben háromszéki székelyre január 7-én hajnalban Joseph Siskowicz tábornok parancsára, Carato alezredes vezetésével ezerháromszáz császári katona támadt rá két tábori ágyúval, és több mint négyszáz embert lemészároltak. A madéfalvi veszedelem, a siculicidium (székelyöldöklés), valamint a kegyetlen megtorlás és üldözés csakhamar megtörte az ellenállást: a határőrség megszervezése két és fél hónap alatt befejeződött. A székelyek tömegesen vándoroltak ki Moldvába, majd onnan Bukovinába.¹⁵³

A megfélemlített csíki és háromszéki székely falvakban 1764 telének végén viszonylag gyorsan megszervezték a határőrséget. Gróf Mikes Antal, főkirálybíró már január 20-án jelentette az osztrák katonai bizottságnak, hogy a háromszékiek készen állnak a fegyverek felvételére.¹⁵⁴

A szervezők 1764. február 16-án érkeztek Zabolára, ahol 26-ig már be is fejezték a katonaköteles székelyek összeírását.¹⁵⁵ A faluban 31 felfegyverzett

és 7 fegyvertelen, összesen 38 katonát regisztráltak. Ugyanakkor összesen 44 olyan fiút is összeszámoltak, akik pár év múlva már kötelezően belépnek a határországba. Közülük 20-an 1–5, 8-an 6–10, 16-an pedig 11–16 évesek voltak. Ugyanakkor 8 személyt katonai szolgálra alkalmatlannak nyilvánítottak.¹⁵⁶ A bécsi udvar emberei Háromszéken szervezték meg a második székely határőrezredet, amelynek 8. százada folyamatosan Zabolán állomásozott. Annak tagjai elsősorban Zaboláról, Lécfalváról, Gelencéről, Márkosfalváról, Páváról, Haralyból, Szentkatolnáról, Imecsfalváról, Petőfalváról, Szörcséről, Hatolykáról és Hilibről származtak.¹⁵⁷

A falu társadalmi szerkezete ebben az időszakban jelentősen átalakult, kettős – katonai és polgári – vezetés alá került. A községben elhelyezett alakulat parancsnoki épülete a jelenlegi labdarúgó-pálya területén állt, amelyet az idősebbek még ma is Kancellária-kertnek neveznek. A katonák a szomszédos, Pázsitnak nevezett füves réten gyakorlatoztak. A Haraly és Zabola közötti domboldalon, amit napjainkban is Patra-hegyének hívnak, a helyiek emlékezte szerint állandó őrség vigyázta a vidéket.¹⁵⁸

A katonai szolgálat terheit tovább növelték a szabályos időközökben ismétlődő hadgyakorlatok és szemlék. Például 1801-ben Baritz hadnagy a következő századparancsnoki rendeletet adta ki: „*Minthogy a nemes regiment szoros parancsolatja szerint a közelebb következő vasárnapon, úgymint 19 május kompánia vizitációja s egyszer s mind exercírozása lészen, tehát parancsolta-*

tik az én numeruszomban káplár, frajter (altiszt) s kommandánsoknak, hogy ki ki maga népét úgy készítse s vigye szombaton estére Zabolára háltni, hogy minden császári portéka legnagyobb tisztaságban, kivált, akik effectivus státusban vannak nemcsak azok, akik mostan közelebről hazajöttek Pestről és Budáról, s berukkoltak, sőt azok is, akik idehaza voltak, főképpen a csákójuk s úgy egyéb köntösük úgy legyen adjusztérozva, mint a közelebb hazajötteknek, értetődik, hogy a hajuk is egyenlőképpen legyen elvágva a többi elő rukkolandók veres galléros condrában, hajuk betekerve csattos nyakravalóban és egy szóval tisztán úgy mint egy becsületes katonához illendő felkapcsolt kalapban. Minden stációbvan lévő kommandáns a népét úgy állítsa elő, hogyha valamelyik stációból bevett szokás szerint valaki eltalál maradni, nemcsak azon ember, aki elmarad, de sőt a kommandáns is nagy számadásra húzatván keményen meg fog büntetni, s ugyanezért ne gondolja senki, hogy valakinek valami szoros mentsége bevételődik, hanem minden effectivus fél invalidusok előálljanak a fent parancsolt tisztasággal és katonai móddal minden náluk lévő császári portékákkal, el ne felejték az altisztek a fegyvereknek bajuszukat régula szerint adjusztírozni.”¹⁵⁹

Hogy a különféle hadgyakorlatok milyen keményen igénybe vették a katonai rendben élő székely családokat, arra példaként egy 1805-ben megszervezett, tizenkét napos haditornát mutatunk be, amelynek színhelye a Zabola határában folyó Fekete-ügy síksága volt.¹⁶⁰

Az első zászlóalj Lécfalva és Márkosfalva között, a második négy százada és ötvenfős tüzérsége a zabolai réten gyakorlatozott. Az ezred parancsnoksága a két zászlóalj számára Hatolykán táborigyűlést rendezett be. A hadgyakorlatra érkezettek a szomszédos falvakban nemcsak katonai rendű székelyeknél, hanem jobbágycsaládoknál szállásolták el, akik jelképes hálópénz ellenében a katonáknak tűzifát és szalmát is adtak.

Kézdivásárhelyen, 1805. augusztus 11-én keltezett levelében Mosa ezredes a következő kéréssel fordult a zabolai Mikes Zsigmondhoz, Háromszék főkirálybírójához: *„Hogy a provinciálé a maga részéről a katonákat minden zúgolódás nélkül, akikhez kvártély esik, magához barátságosan befogadni nemkülönben a nemes urak is, ha valahol a tiszt urak számára kvártély kívántatnék, nem tartozásból ugyan, hanem nemesi generozitásból meg ne tagadják.”*¹⁶¹

Az előbbieket mellett arra is kérte Mikes: mozgósítsa a háromszéki nemeseket és papokat, lássák el élelmiszerekkel a hadgyakorlatban részt vevő katonákat. A fő királybíró válaszelevelében arról tájékoztatta az ezredeset, hogy – bár felletéseitől semmilyen megkeresést nem kapott – támogatni fogja a katonák és a tisztek elszállásolását. Jó példát mutatva egy tisztet ő is vendégül látott zabolai házában, a táborigyűlést pedig húsz veder óbort és nagy mennyiségű szalonnát ajánlott fel.

A fentiek azt is tanúsítják, hogy a Székelyföld XVIII. századi militarizálása nemcsak a katonai rendben lévő háttérőrök és jobbágysorsát, hanem a

nemesek és a papok életét is számtalan gonddal nehezítette. Az osztrák katonai vezetés – egyáltalán nem körültekintő módon – egy aszályos nyári derekán, nagy szükségben, s éppen a szénafüvek kaszálása és a kenyérgabona aratása idején szervezte meg a hadgyakorlatot.

A katonaság hosszabb berendezkedése és elszállásolása Zabolán sok bonyodalmat okozott. A XVIII. századi helyi egyháztanácsi és vizitációs jegyzőkönyvek azt jelzik, hogy a községbe bekvártélyozott katonák magatartásának hatására megbomlott és fellazult a falubeliek korábbi erkölcsi életrendje. Gazda Enikő kutatásaiból ismerjük, hogy a zabolai Jakab Erzsák 1724-ben a következőképpen panaszkodott a Szilvási uraság egyik jobbágy asszonyát: *„Diflamált az Incta itt Zabolán a maga házában s egyébütt is Kurvának, Lophonak, hunczfutt teremtettnek, a mellyekért sigilatim humagiomokon hivom gyalázattyaimek költsémmel edgyütt nem vettem volna fel pro floren 30.”*¹⁶²

Egy másik adat szerint az egyik katonát *„Hadnagy Máriát impregnálta, ezen kívül a maga Regimentből vett szabadság nélkül oláh pappal magát más személlyel copuláltatta.”*¹⁶³ Az akkor hatályos katonai rendszabályzat és a református erkölcsi törvények alapján a tiszti engedély nélkül és román pap előtt megkötött házasság törvénytelennek minősült. A nyilvános eklézsia megkövetés és megszégyenítés mellett a vétkeket legénytetésben is részesítették.¹⁶⁴ Egy 1805-ben keletkezett vizitációs jegyzőkönyv pedig arról tudósít, hogy a törvénytelen házasságban élő

Az Erdélyi
Nagyfejedelemiség
közigazgatási
beosztása a 18.
században

Harai Istvánt tizenkét pálcaütéssel büntették.¹⁶⁵

A XVIII. század végén kirobbant újabb török- és franciaellenes háborúkban is veszteségek érték Zabolát, mert 1778-ban a székely ezredeket is mozgósították. Számos falubelinek is részt kellett vennie a harcokban. A bajokat az újabb aszályos évek is tetézték: a lakosság egy része elszegényedett, többen lopásra vetemedtek. Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyve jegyezte fel 1806-ban, hogy Szabó Ferencné, Kovács Zsigmondné és Szabó János Anna nevű leánya a pap házából gabonát lopott, büntetésül összesen huszonöt korbácsütésre ítélték őket.¹⁶⁶

A súlyosabb kihágások miatt a katonai vezetés az úgynevezett vesszőfutást is alkalmazta. A Páva és a Zabola között fekvő Sándorbá-kertben ilyenkor a

két hosszú sorban felállított katonák között a vétkesnek meztelen felsőtesttel végig kellett szaladnia, miközben a szerencsétlen hátára mindenki nagyot vágott a kezében tartott mogyorófavesszővel. 1837-ben három pávai fiatalember belehalt a vesszőfutás közben kapott sebeibe.¹⁶⁷

Az orbaiszéki törvényszéki jegyzőkönyvek azt tanúsítják, hogy a Zabolán állomásozó katonaság gyakran beavatkozott a különböző helyi perpatvarokba. Például 1690. április 26-án Bartha András házára rátört Szőke Zsigmond: „Házamra részeg nimetet hozott maga házatól, ajtómat vagdalta a német, feleségem, gyermekem megiedett tőle el annyira, hogy az nagy nyavalya kilelte az gyermekemet.”¹⁶⁸

A XVIII. században a földesurak tovább növelték a különféle jobbágyi ter-

heket. Például Antal József zabolai huszárkatona zsellérjeinek télen-nyáron heti egy-egy napot kellett teljesíteniük, aki pedig szolgálatát pénzben szeretne volna megváltani, hat magyar forint taxát fizetett. A század közepén a zsellérek robotmennyisége rendszerint a jobbágyok kötelezettségének a fele. A zabolai parasztok sem a földesuraknak, sem pedig a papnak kilenceddel, vagyis terményadóval nem tartoztak.¹⁶⁹

II. József rendeletére 1785-ben Zabolán is úrbéri összeírást végeztek. A felmérésből kiderült, hogy községünkben a robot mértéke messze meghaladta az erdélyi átlagot. A helyi nemesek rendszerint a saját belátásuk szerint határozták meg ennek mennyiségét, ezért az összeírók a falunkban sem találtak két olyan uradalmat, amelyben azonosak lettek volna a jobbágycsaládok kötelezettségei. Mikes István birtokain például téli időben, a mezei munka befejeztével és a malomgátak kikötése után marhával vagy gyalogszerrel hetenként két nap kötelező robotot írtak elő. A gróf jobbágyai tavasszal Szent György napjától a nyár elejéig, vagyis Szent János ünnepéig hetente három napot szolgáltak. A nyári napfordulótól Szent Mihály napjáig már négy napot kellett kötelezően dolgozniuk. Ezenkívül az uraság számára minden jobbágy háznépének meg kellett fonnia két font fonalat, a négy szarvasmarhát tartók tíz, a kétmarhások vagy gyalogszeresek pedig öt csirkét adtak évente a Mikéseknek.¹⁷⁰

Naláczi Gábor, Horváth Dánielné, Naláczi Dánielné, Szilvási Zsuzsánna jobbágyai a téli időben Szent János

napjáig gyalogosan vagy igásállattal hetenként két napot robotoltak. A nyári napfordulótól egészen Szent Mihályig a gyalogszeresek négy, a négymarhások pedig két, néha három napot dolgoztak. Ugyanakkor minden gazda két font megfonásával tartozott. Gyárfás István birtokán télen mindenki heti két napig, nyáron négy napon át dolgozott. A kötelező munka mellett gazdaságonként még öt csirkét és három font fonást adtak az uraságnak.¹⁷¹

Mikó Miklós özvegyének, Bernád Krisztinának jobbágyai a következőképpen vallottak kötelezettségeikről: *„Tavasztól fogva, amíg a föld elfagy, az ekés jobbágy két-két napokon szánt, de ha gyalogszerrel térszen munkát Szent Jánostól Szent Mihályig négy nap, ezen időn túl pedig két napokat szolgáltak, de ha midőn favitelt vagy erdőlést kívánnak, négy napra is rátelik, mivel egy tereh fának ide Zabolára való hozásában az erdőnek messze volta mián egy nap foglalódik el, és ugyanazon tereh fának az udvarhoz való elszállításában Szent Katolnára másnap is belé telik, ezen kívül esztendőnként az udvar szöszből négy melyékre valót fontat, minden gazda ha gyapott adatik ki öt fontot fonnak. Utazást is szoktak esztendőnként tenni nevezetesen Hunyad vármegyében és hat hetekig oda ülést foglal magában, három hét számban szokott imputtálni, de még ezen felül minden négy marhás gazda tíz, a két marhás gazda vagy gyalogszeres öt tyúkfiakat adtanak esztendőnként.”*¹⁷²

A Lázár Mihály és Gál István által 1785 júliusában készített úrbéri össze-

írás a száznyolc zabolai jobbágyszellér saját birtokrészét is pontosan rögzítette. A faluban közülük hat család több mint tizenöt hold földet művelt, huszonöt család hét–tíz, és szintén huszonöt család tíz–tizenöt holdon gazdálkodott. Az összeírók Zabolán huszonnégy föld nélküli famíliát találtak. A kaszálókból hetvenegy család egyáltalán nem részesült, huszonkét famíliának a Réten csak egy-két hold füves területe volt, s mindössze kettőnek három-négy holdas kaszálója. A fentiek jelzik, hogy ebben az időben Zabolán csak a jobbágyszellér felének volt még akkora termőterülete, hogy az, a helyi éghajlati és talajviszonyokat is tekintetbe véve, tisztességes megélhetést nyújtson családtagjaik számára.¹⁷³

A történeti Magyarországon II. József uralkodása alatt, 1784–87-ben végezték az első hivatalos népszámlálást. Zabola jogi népessége akkor 621 fő, abból 30 távol volt, 5 idegen, tehát a tényleges lélekszám 596. A férfiak száma 313 (abból 112 házas, 201 nőtlen), a nők pedig 308, a családoké 122, a házaké pedig 115. Az összeírt férfiak társadalmi tagolódása: házas 112, nőtlen 201, pap és nemes kettő-kettő, paraszt 55, polgárok és parasztok örökösei 46, zsellér 68, egyéb 38, szabadságolt katona egy, az egy-tizenkét éves fiúk száma 62, a tizenhárom–tizenhét évesek 39 fő.¹⁷⁴

A népesség 1802. évi összeírásakor 95 katonarendű és 93 civil, tehát alávett sorsú családot találtak Zabolán, tehát a szabad székely és a nemesektől függő famíliák száma lényegében azonos volt. A falu lélekszáma mintegy 752 fő, a főemberek és azok családjai nélkül.¹⁷⁵

A földesurak a XVIII. század végén Zabolán is egyre gyakrabban növelték a falu népének terheit. A helyi jobbágyszellér és udvari cselédek 1802-ben korábbi sérelmeik és panaszai miatt bátran szembeszegültek a velük kegyetlenkedő földbirtokossal, Széplaki P. Horváth Farkassal. A zsarnokságáról közismert uraságot azzal vádolták, hogy több zabolai ember halálát ő okozta.¹⁷⁶ A helybeli lelkész bejegyzései is igazolni látszottak ezt a zabolai református egyház elhalálózási anyakönyvében: „1796. ápr. 7. Temettem Ladányi Mihályt, 56 esztendő, igen jóféle, jámbor embert, gyalog katonát ki is 5 ápril. Tamásfalvára fát vivén két marhával, a Halom alatt Horvát Farkas úr által (amint tudatik) megölettetett. Akire Rosser Kapitány urnál az említett urt egy Janos nevű inasa és Nagy András, akik a tselekedetkor vele voltak, rávallottak. A kapitány a katonát egybe gyűjtven 25 pácza büntetés alatt porontsolta, hogy senki ő közülük az említett urral, tselédivel ne szóljon, ne társalkodjon.”

Bene Sámuel, a református egyház iskolamestere végül is a lázongók élére állt, panaszait írásban foglalta össze. Ezzel azonban olyannyira kihívta az uraság kemény haragját, hogy az szinte kereste az alkalmat, hogy a tanítót megalázhassa. Széplaki P. Horváth biztatására Clandi hadnagy rátört a mester házára, amiért később a tisztet letartóztatták. A helyi eklézsia Bene iskolamester házának megtámadásáért csakhamar gyűlést tartott, amelyre meghívták az ügyben érintett földbirtokost is, akit a falusiak mindenre elszántan, állig

felfegyverkezve vártak. A feldühödött tömeg előtt az uraság azonban ijedten elszaladt, és menekülés közben üldözőire lövöldözött, akik viszonzásképpen megtámadták a mélyen gyűlölt uraság feleségét.¹⁷⁷

A zabolai események után fellázadtak a földbirtokos szörcsei jobbágycsoportjai is. Széplaki P. Horváth a katonaság segítségét kérte. A II. székely regiment három kompániája végül is lecsendesítette a zabolaiakat, akik közül sokan a családjukkal együtt Moldvába menekültek. Az otthon maradtakat bíróság elé állították.¹⁷⁸ Egy hivatalos körözőlevelével arról értesítette a háromszéki előljárókat, hogy 1802. október 24-én Horváth Farkas zabolai birtokáról Héjja János, Pozson András, Pozson János, Pozson Aurelius, Pozson Józsi, Pozson József, Bende Márton, Baló Ferencz, Szabó Mihály és Bende József családjával együtt, vagyis összesen 46 személy otthoni telkét pusztán elhagyva Moldvába szökött. A Pozsony család tagjai akkor a Bákó városától délre, a Szeret jobb partján fekvő Klézsén telepedtek le. Az ott élő idősebbek még napjainkban is emlegetik, hogy református vallású őseik Háromszékről futottak Moldvába, ahol „még az első nagy verekedés előtt” áttértek a római katolikus hitre.¹⁷⁹

Zabolán 1614-ben 89, 1750-ben 86, addig 1848-ban már 188 jobbágy, valamint tizenhármas, tizenöt, illetve tizenkilenc zsellér élt településünkön, tehát 1750–1848 között egyre több szabad székely került jobbágyosorba.¹⁸⁰ Megjegyezzük, hogy éppen ebben a korban románok is kezdtek csendesesen beszívá-

roggni a faluba, sőt az uraságok tudatosan telepítették ide őket jobbágyoknak.¹⁸¹

Írott források (pl. keresztelési anyakönyvek, vallatási jegyzőkönyvek) azt jelzik, hogy a XVIII–XIX. századok fordulóján népes cigány családok is kezdtek Zabolára érkezni és megtelepedni. Az uzoni, 56 esztendő, unitus görög katolikus vallású, házas Tandor Ádám ezt vallotta, amikor arról kérdezték, hogy Uzonban hol lakott: *„Lovaskatona Molnár Josef Házába... A mult Pünkösdtől fogva, akkor mentem oda Szatsvárol. Gyalog Katona Sztojka Bálinttal fél esztendeig, s ott is Kőművészséget dolgoztam s a vásárokat gyakorolván Lovai kereskedtem, s ezekből tartottam fel életemet... Szatsvára mentem Zaboláról, ahol két télen laktam: egy télen Méltóságos Horváth Farkasné asszony Házába, a második Telet a néhai Méltóságos Groff Mikes Sigmond Ur elő nagysága keze alatt lévő Ujj Paraszt Kosi Jantsival, a Zabolán lakásom körül lévő nyári napokban Sátorral jártam, Nemes Orbai és Kézdi Székben...“*¹⁸²

Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyvébe 1797-ben a következőt jegyezték be: *„Hadnagy Ágnes mint sok bizonyságok által kiadatott, mind pd. Az egész Zabolai Ecclesia által Vádoltatott azzal, hogy a Templomban az elsőség üzés által a tsendességet meg háborította, Czigányhoz ment leányát a Templomban az első helyre ültette. Papot, Mestert, Megye Birót és az egész Consistoriumot motskos, utálatos és itt ki nem irható szokkal meg gyalázta, mostan pedig tudván tselekedetit a Visitatio előtt el ment. Itéltetett azért 1. Hogy Ecclesiát kövessen. 2. A Templomba járásban alkalmaztassa magát úgy mint*

A régi Mikes kastély (SZNM)

illik olyan Személyhez, ki magát tisztátalan étellel magát meg motskolta ezelőtt is. 3. A Tit. Brach Ur pd. Ötet 30 Korbáts tsapással büntesse.¹⁸³ A fenti adatok azt jelzik, hogy a XVIII–XIX. századok fordulóján már egyre nagyobb számban éltek térségünkben és településünkön cigány családok. Rendszerint téglavetéssel, kőművességgel, lókereskedelemmel foglalkoztak, s a vidéken belüli migrációjuk, kereskedelmi és gazdasági kapcsolataik révén olyannyira integrálódtak a helyi magyar társadalomba, hogy már cigány-székely házasságok is keletkeztek.

Egyed Ákos kutatásai azt is kiemelik, hogy a XIX. század első felében ebben a térségben is számos megoldatlan tár-

sadalmi, gazdasági és politikai probléma gyűlt össze: pl. a székely faluközösség korábban közösen birtokolt földjeinek használata, a katonarend és a főnemes-ség, a jobbágytartók és a függőségben lévők közötti súrlódások, a céhes kézművesség válsága, a nemzeti liberális eszmék és a Habsburg-hatalom közötti ellentétek stb. „Tehát Háromszéken nagyon is korszerű programot képviseltek a polgári átalakulás olyan sajátos követelményei, mint az osztrák rendszerű és feudális szerkezetű határőri intézmény megszüntetése, a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség megvalósítása, az iparszabadság kivívása.”¹⁸⁴

ÁGYÚ, BÁTORÍTÁSNAK

Az 1848. március 15-i pesti forradalmi események gyorsan eljutottak Erdélybe. A liberális nemesi ellenzék már március 20-án gyűlést tartott Kolozsváron, ahol – a Magyarországgal való unió megszavazására – követelte az erdélyi országgyűlés azonnali összehívását. A háromszéki Alsócsernátonba április 2-ára összehívott tanácskozás a református templomban tárgyalta meg a legsürgősebb politikai kérdéseket és tennivalókat, és elhatározta a háromszéki nemzetőrség megalakítását.

Magyarország és Erdély egyesítését a magyar országgyűlés április 11-i ülésén iktatták törvénybe. Az erdélyi diéta május 30-án mondta ki az uniót, a törvénycikket a király, V. Ferdinánd június 10-én szentesítette. Ugyancsak május 30-án Alsócsernátonban az egybegyűlt háromszékiek előtt ismertették a jobbágyok felszabadításáról szóló országgyűlési törvényt. Közben, április 25-én, a második székely gyalogezred négy százada Uzonban fellázadt, lefoglalta a fegyverkészletet, és megtagadta a Székelyföldről való kivonulást elrendelő parancsot.¹⁸⁵

Az erdélyi magyarok és székelyek messzemenően támogatták a magyar forradalmi kormány intézkedéseit, miközben a románok és a szászok a Habsburgok oldalán álltak. Az Udvarhelyszéki Agyagfalván 1848. október 16–17-én

a település melletti fennsíkon tartott székely nemzeti gyűlés – melyen Háromszékről több mint tizenötezen vettek részt – a haza szabadságának védelmére elrendelte az általános népfelkelést.¹⁸⁶ A zabolai református anyakönyvek szerint a tanácskozáson Nagy Antal nemzetőr százados, Bogyó Mihály és Csákány Elek vett részt a faluból. Mivel az esemény idején kolerával fertőződtek meg, súlyos betegen szállították haza őket, s a zabolaiak elhalálózását rögzítő anyakönyvek szerint, legtöbbször október 23–27-a között szülőfalujukban érte a halál.

Nem sokkal ezután, 1848. november 11–12-én Háromszék küldöttei a sepsiszentgyörgyi vármegyeháza nagytermében döntöttek arról, hogy bekapcsolódnak az ország fegyveres önvédelmi harcába. A 2. székely gyalogezred tisztjei és jól kiképzett katonái is a szabadságharc oldalára álltak. A berecki születésű Gábor Áron november 16-án Sepsiszentgyörgyön felajánlotta, hogy két héten belül saját öntésű ágyúval és lőszerrel látja el a háromszéki erőket. A székely ezermester a hónap végétől mint az itteni hadiüzemek szervezője és vezetője a működése során körülbelül hetven löveget öntött.¹⁸⁷

A falu férfilakosságából 1848. augusztusában összesen 131-en álltak be nemzetőrnek.¹⁸⁸ Zabola elöljáróságá-

nak 1849. február 28-ai ülésén a helyi nemzetőrség parancsnokai is megjelentek: Kónya László, Hadnagy László, Finna Ádám, Szőke László, Szabó János, Szabó Ferenc, Szakács Ádám és Hadnagy Ádám. *„Olvastatik az Ezred és Törzsparancsnokság 676 szám alatt azon rendelete, miszerént Közönségünktől adjunk öntésre elő segélyt egy 120 vagy 140 fontos harangot bé küldeni habozás nélkül rendeli. Tárgyalás alá vitetett, hogy a fennebbi rendelet elégtételére melyik Toronyból vétesse le a harang, mikor is több szó vita után Közegyezet lőn, hogy a Romano Katholika anyaszentegyház Toronyába lévén egy minden harangok között leggyengélkedőbb hangú Harang, hogy az egy jobb megmentése tekintetéből vétetne le és adatna bé az ágyuk öntése elősegéllésére Közönségünk nevében, Hazánk és Nemzetünk lehető megmentésére, mely egyeztetett a Katholika atyafiak minden ellentmondás nélkül helybe hagynak, de mindazon által, hogy a mint kinyilvánítjuk a Harangot a Mikes Grof is ki szoval nem irásul adta által az Megyének, és ha kívánná a Harangot közösen kel kielégíteni vagy egy akora mértékű haranggal, vagy pénz árával, ezt egész közönségünk elfogadá, hogy miszerént kívánja a Tisztelt Gróf eleget téssen. Hogy ha pedig a Gróf a megyének hagyja, az ország letsendesedésével a Közköltségből vagy hanem veszen Közköltségen egy akora Mértékű harangot, amit ez nyom, köteles Közönségünk öntetni. Halottaiknak a harang visszaállításáig a református Toronyban lévő harangokat úgy a kifizetésit mint az ott*

valoknak harangozni egyezet lőn. Ezen megjegyzéseknél fogva az érintett harang levétetni és a kért helyre elküldetni végeztetett, úgy hogy meg másításáról és bé adásáról közönségünköt egy megtartó irással nyugtassák meg jövődő használatul. Közönségünk régi ohajtása, hogy a Nemes Ezred és Térparancsnokság kérettessen meg arra, melyet Méltóztasson kieszközölni, hogy egy tsendesebb időn, mint Határ széli falvánkban tartás véget egy Ágyut nyerhetnének későbbi bátorittásul.”¹⁸⁹

Erre annál is inkább szükség volt, mert a magyar forradalom ellen forduló császári katonaság és a felkelő románok sikerei következtében Háromszék kivételével az egész Erdély osztrák katonai megszállás alá került. Ebben a helyzetben nevezte ki november végén Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke a lengyel származású Bem József tábornokot az erdélyi hadsereg parancsnokává. Feladata, hogy szervezze újjá a rábizott hadat, és Erdélyt tisztítsa meg a császári csapatoktól.¹⁹⁰

Zabolai Mikes Kelemen gróf, aki 1837–1842 között a bécsújhelyi katonai akadémián szerzett tiszti rangot, 1848 júliusában kapcsolódott be az erdélyi könnyűlovasság megszervezésébe.¹⁹¹ A felállítandó huszárezred számára Berzenczey László októberben Háromszéken toborzó körutat tett. Szentkatolnán olyan mozgósító erejű beszédet tartott, hogy az előkelő székely családok fiai fellelkedve önként jelentkeztek, így kezdetben ők alkották a Kossuth, majd Hunyadi, végül Mátyás ezrednek elnevezett huszáralakulat magvát.

Ezekben a hetekben gróf Mikes Kelemennek is döntő része volt az ifjak toborzásában és lelkesítésében. Érdemeiért hamarosan az ezred parancsnokává nevezték ki Kolozsvárt: 1848. október 23-án főszázados, majd őrnagy, november 1-jétől ezredessé léptették elő. Rövidesen felállítottak még egy századot, amellyel az Erdély peremére szorult magyar hadtesteket erősítették meg.¹⁹²

A Mikes Kelemen és Bethlen Gergely által vezetett századok mellé december közepén egy harmadikat szerveztek. A viszonylag gyorsan felszerelt és felfegyverzett Mátyás huszárok már december 20-án kitűntek vitézségükkel a zsibói csatában, amikor az erdélyi hadsereg Bem tábornok parancsnoksága alatt három irányból megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé, és a várost december 25-én felszabadította. 1849. január elején a huszárezred harmadik százada is bekapcsolódott a harcokba.¹⁹³

A tábornok ezt követően, január 21-én, merészen megostromolta az erdélyi ellenséges erők legfontosabb fészkének tartott, osztrák kézben lévő Nagyszeben városát. Az előkészítő tüzérségi tűzpárbajban egy ágyúgolyó megölte gróf Mikes Kelemen ezredest. A huszárezred vezetését gróf Bethlen Gergely alezredes vette át.¹⁹⁴ A helyi tanácsi jegyzőkönyv bejegyzése szerint, az elesett parancsnok holttestét szekéren szállították haza falujába, ahol a Mikes család sírboltjában helyezték örök nyugalomba. Orbán Balázs a szabadságharc leverése utáni években hosszabb ideig Zabolán tartózkodott, miközben a Székelyföld leírása című monográfiájához

Gróf Mikes Kelemen huszárezredes egykori kriptája (archív fotó)

gyűjtötte a forrásokat, dokumentumokat. Eközben lerajzolta a huszár ezredes kriptáját, amit 1944 őszén a falubeli csőcselék feldúlt.¹⁹⁵ A honvédezredes emlékét a kastély parkjában egy 1997. március 15-én felavatott kopjafa őrzi.¹⁹⁶

Bem tábornok kiváló szellemű, tizenháromezer fős hős hadtestével – melynek soraiban számos zabolai férfi is küzdött – három hónap alatt kiűzte Erdélyből az ellenséget. 1849 márciusára már csak két erdélyi város, Gyulafehérvár és Déva maradt osztrák kézen.¹⁹⁷ Meglepő, hogy a zabolai református halotti anyakönyvbe nem jegyezték be a Háromszéken kívüli

harcokban elesett helyi hősök adatait. A római katolikus egyházközség matrikulájába viszont igen: „1. Ambrus József, 23 éves, elveszett a forradalmi háborúban Burgónál. 2. Fazekas Ferencz, 22 éves, elveszett a forradalmi háborúban. 3. Sütő Ferenc, 40 éves, az agyagfalvi gyűlésen meijedett a háborúnak híréből. 4. Szabó János, 22 éves, elveszett Hermánál, eltemtetett ottan és Zabolán gyásztisztelet tétetett.”¹⁹⁸

Néhány mondat az 1848–1849-es szabadságharcban részt vett más zabolaiak sorsáról.¹⁹⁹ Csekme Mihály, akinek apja a napóleoni háborúkban esett el, a bártfai katonai nevelőintézet növendéke volt. A küzdelmekben hadnagyként vett részt, negyvennyolc őszén ezredével együtt habozás nélkül csatlakozott a honvédséghez. A második székely határőrezred keretében az ojtozi vámnál szolgált.²⁰⁰

A Zabolán született erődsdi Bibó Lajos századosként harcolt Háromszéken, majd negyvenkilenc februárjától az Ojtozi-szoros őrzésére kirendelt csapatok parancsnoka a Sós-mezőn. Az osztrákok 1851-ben Nagyszebenben előbb halálra, majd két év várfogságra ítélték. Később, 1868-tól, Illyefalván telepedett le.

Zabolai György Tamás Nagyenyeden végezte iskolai tanulmányait, 1848 novemberében önkéntesként lépett be a Gábor Áron parancsnoksága alatt álló székely tüzérségbe. Előbb őrmester, 1849. március 29-től hadnagy, majd az 1. székely háromfontos üteg főparancsnoka. Alakulatát július 20-án az egyik orosz dandár a Vöröstorony-szoroson keresztül kiszorította Havasalföldre, ahol a török katonaság előtt letették a fegyvert.

Zabolai György Tamás végül is 1849-ben Vidinből tért haza, amikor büntetésből besorozták katonának az osztrák seregbe. Később gazdatisztként, majd mint gazdálkodó dolgozott Marosbogáton.²⁰¹

Településünkéről György János és Kozma László őrmesterként, Arros Ferenc és Szőke Zsigmond őrvezetőként, Deák Mózes, Finna Mihály, Hadnagy Miklós, Hadnagy Péter, Keresztes József, Keresztes Mihály, Kónya József, Kozma Lajos és Nagy Dániel pedig tizedesként harcolt a szabadságharcban. Demeter László háromszéki történész kutatásai szerint, összesen 87 zabolai honvéd vett részt a küzdelmekben.

A POLGÁROSODÁS ÚTJÁN

A szabadságharc leverését követő másfél évtized önkényuralma nem ismerte el Erdély unióját Magyarországgal. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés e tekintetben is megnyitotta a polgári fejlődés új lehetőségeit.²⁰² A következő évben az unió újból érvénybe lépett az 1868: LIII. törvénycikkkel, amelyet I. Ferenc József király december 6-án szentesített. Az új szabályozás kimondta a polgári és politikai egyenjogúságot, valamint a „nemzetek” (székely, szász) szerinti korábbi előjogok megszüntetését. Ezzel Erdély addigi közjogi különállása végleg megszűnt, a kiegyezéssel létrehozott Osztrák–Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság része lett.²⁰³

A politikai, a társadalmi, a gazdasági és művelődési élet korszerűsítése a Székelyföldön mindenekelőtt azt jelentette, hogy felszámolták a terület rendi-katonai különállását és önkormányzatát, a székelység ezzel az évszázadokon át működő sajátos határvédelmi szerepét is elveszítette. Az ország közigazgatási átszervezését jóváhagyó 1876. június 19-i XXXIII. törvénycikk alapján Erdélyben tizenöt vármegyét hoztak létre, a székely (és a szász) székeket ezek egy részébe olvasztották. Udvarhelyszék helyén így jött létre Udvarhely, Háromszék helyén Háromszék, Csík-, illetve Gyergyószék helyén Csík vármegye.

Marosszéket összevonták Torda vármegye keleti felével, Maros-Torda vármegyeként.²⁰⁴

Bár a szabadságharc leverése utáni önkényuralom eltörölte az 1848-as áprilisi törvényeket – köztük a jobbágyfelszabadítást kimondót is – az 1853. március 2-én kiadott úrbéri pátens meg a kárptóllási és földtehermentesítési nyílt parancs egyértelműen kimondta az úrbéri kapcsolatból és a földesúri joghatóságból eredő jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntetését.²⁰⁵

A jobbágyfelszabadítás előtt Háromszék összlakosságának 49,9%-át katonarendiek, 4,3%-át nemesek, 0,3%-át polgárok és honoráciorok, 45,5%-át pedig jobbágyok alkották.²⁰⁶ Kiemeljük, hogy ezek a társadalmi csoportok az 1848-as jobbágyfelszabadítás után, a XIX. század második felében kibontakozó polgárosodás folyamatába is már eleve eltérő esélyekkel, értékrendekkel, életmintákkal és gazdasági stratégiákkal kapcsolódtak be.

A rendi szerkezet gyökeres átalakulása-átalakítása miatt Zabolán is több évtizedig tartó viták és pereskedések kezdődtek. A szabad székely falusi communitasok korábban közösen birtokolták az erdőket, legelőket, kaszálókat és szántókat, melyeket nem lehetett nem székely jogállású embereknek eladni vagy eladományozni. Ha egy szabad

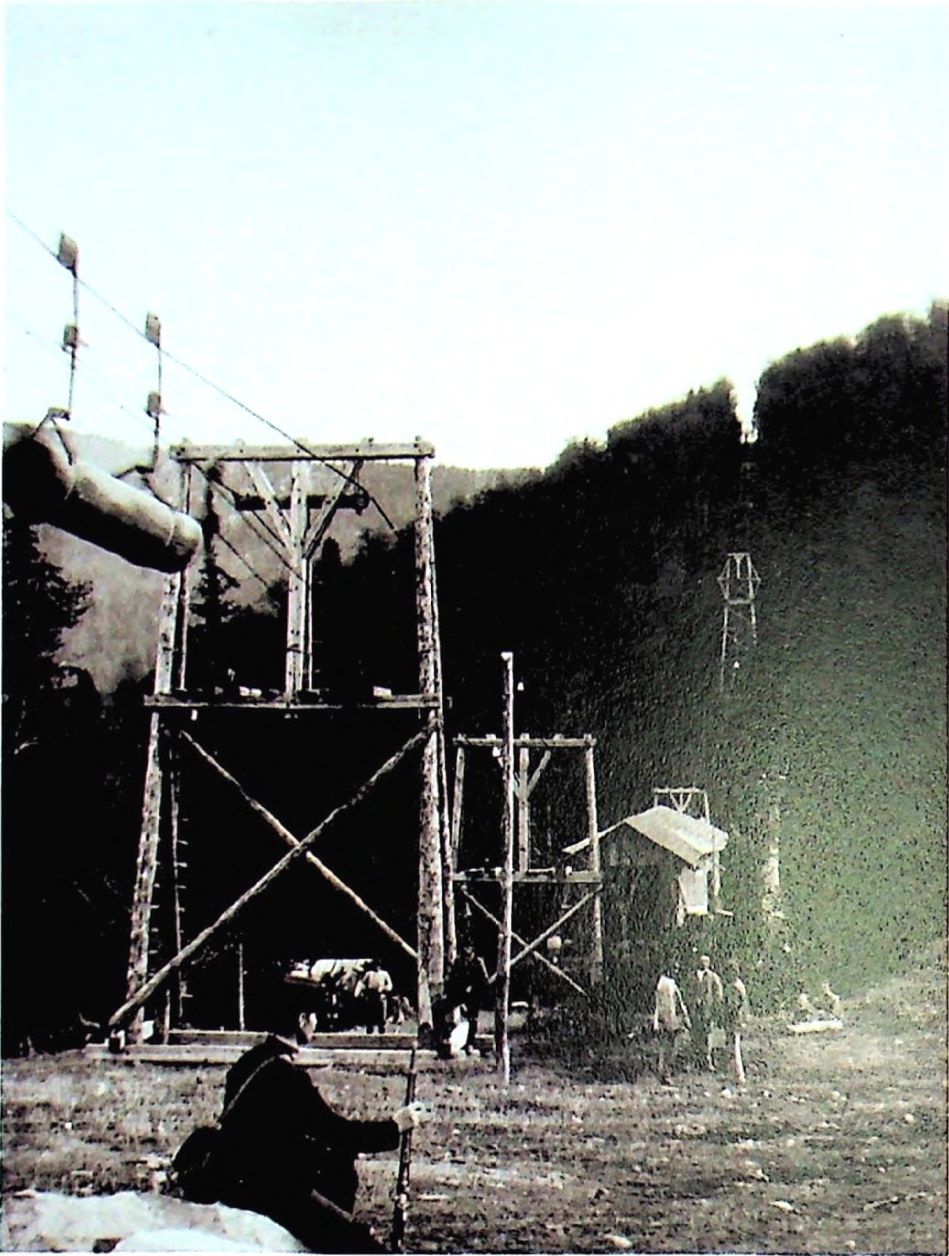

Községháza az 1940-es években

székely utód és rokonság nélkül kihalt, birtokát és jellegzetes jogait a helyi közösség örökölte.²⁰⁷ A közösen birtokolt erdőket és legelőket azonban mindenki csak a helyi közösség által elfogadott, szigorú belső szabályok szerint használhatta. Az 1853-ban elfogadott pátensek tehát hátrányos helyzetbe hozták nemcsak a szabad székely, hanem még az alárendelt rétegeket is, mivel a földesurakhoz képest ők jóval kisebb arányban részesülhettek a korábban közösen használt erdőségeik javaiból.²⁰⁸

Az 1871-ben elfogadott arányosítási törvény alapján voltaképp minden család a korábban birtokolt földterületeinek (szántók, kaszálók) arányában részesült a falu erdőségeiből és havasi legelőiből. A hajdani katonarendi székely családok

még 1905-ben is pereskedtek az arányosítás igazságtalanságai miatt, mert *“...a bíróságok ezen ügyben... akként állapították meg a birtokarány szerinti osztókulcsot, hogy a míg a székely kisebb birtokosok rendes gazdasági miveltés alatt álló szántó kaszáló helyeinek és a háromszorosan számított, amugy is csekély belsőségei kataszteri területeit vették egyéni birtokmennyiségeik alapjául, addig a volt földesurak és egyházak birtokmennyiségei megállapításánál, nem csak ezek, amugy is jelentékenyebb, miveltés alatti belsőségeit, külső szántóit, kaszálóit vették csak alapul, hanem ezeknek, gazdasági miveltés alatt nem is álló, részben kietlen és terméketlen havasait és magánerdőségeit is...”* Zabolca korábbi szabad székely közössége a

Fát szállító sodrony 1905-ben

Curia döntését azért is törvénytelenek tartotta,,mert Kónya Ferenc, Hadnagy Károly, Demes Mihály, Bagoly János, kik nem földesurak, vagy törvényes örökö-

seik és egyéni birtokaik aránya szerint nem is bírnak 100 holdnyi természetbeni kiszakításra való erdőilletményi joggal, mégis azok százakon, sőt Kónya Ferenc

A grófi család tagjai a román vámháznál, Murdánban a XIX. század utolsó évtizedében

községi biro ezer holdon felüli külön kiszakított erdőt kaptak és ezt színleges szerződésekkel, az előljárobíró és működő mérnök egyetértésével eszközölték ki a maguk előnyére..." Így történhetett meg, hogy Kónya Ferenc, akinek 43 hold és 749 négyszögöl saját birtoka volt, a közös erdőbirtokokból 45 hold és 608 négyszögöl magánerdőt szerezhetett meg.²⁰⁹ Ez a törvény tehát elsősorban a hatalmas birtokokkal rendelkező földesuraknak kedvezett.²¹⁰ A zabolai helyzetet az is bonyolította, hogy a szabadok mellett itt már szinte azonos számban éltek volt jobbágycsaládok. Az 1871-es arányosítási és az 1879-es erdőhasználati törvények liberális rendelkezései

voltaképp arra irányultak, hogy minél gyorsabban felszámolják a korábbi közös tulajdont, s azt pontosan szétosszák az egyes családok, valamint az újonnan alakult közbirtokosságok között. Zabolán két nagyobb erdőközösség alakult: a *Kónya-csoport* 1.450 míg a *Közcsoport* 242 hold erdőterülettel rendelkezett.²¹¹ A földek és az erdők „magánosítása” csakhamar elősegítette az ingatlanpiac felszabadulását és tőkés jellegű hasznosítását. A korábbi székely örökösödés felszámolása, s a férfi meg a női utódok egyenlő mértékű részesedése a földterületekből, csakhamar a családi birtokok felaprózódásához, valamint az itt élők elszegényedéséhez vezetett.²¹² Érdekes

Az erdei vasút átadása 1905-ben

jelenség, hogy az új közigazgatási rendszer bevezetése után a Székelyföldön és Zabolán is még évtizedekig tovább élt a korábbi jogrend számos, sajátos eleme, így például az öröklésben, mint népi jogszokás.²¹³

A felsorolt intézkedések Zabolán is sajátos helyzetet teremtettek, mivel a helyi családok jelentős része már nem ragaszkodott tovább hajdani jobbágyiparaszti életmódjához, tudatosan a polgárosodás útját választotta. A korábban agráriumból élő személyek egyrésze elsősorban fakitermelő ágazatokban, fűrészüzemekben és a kézművességben kereste megélhetését.

A falu gazdasági, társadalmi és művelődési életének gyors korszerűsödését 1867 után is a Mikes család határozta meg alapvetően, amelynek tagjai a vidék iparosításának is serkentői voltak.

Például gróf Mikes Ármin zabolai nagybirtokos 1893. február 9-én egyik kezdeményezője volt Háromszék vármegye iparfejlesztő bizottságának.²¹⁴ Mivel a magyar állam a dualista korszakban nem fordított megkülönböztetett figyelmet Székelyföld iparosítására, városiasodására, ennek csakhamar az lett a következménye, hogy a túlnépesedett vidék már nem tudta eltartani a lakosságát.

Zabolán mégsem következett be a falu elszegényedése és újabb tömeges elvándorlás, mert a Mikes család ebben a községben viszonylag korán bevezette a polgári fejlődés minden meghonosítható vívmányát, ugyanakkor mintafarmján, faipari és textilüzemeiben munkát és becsületes megélhetést biztosított nagyon sok, földdel nem rendelkező személynek.²¹⁵

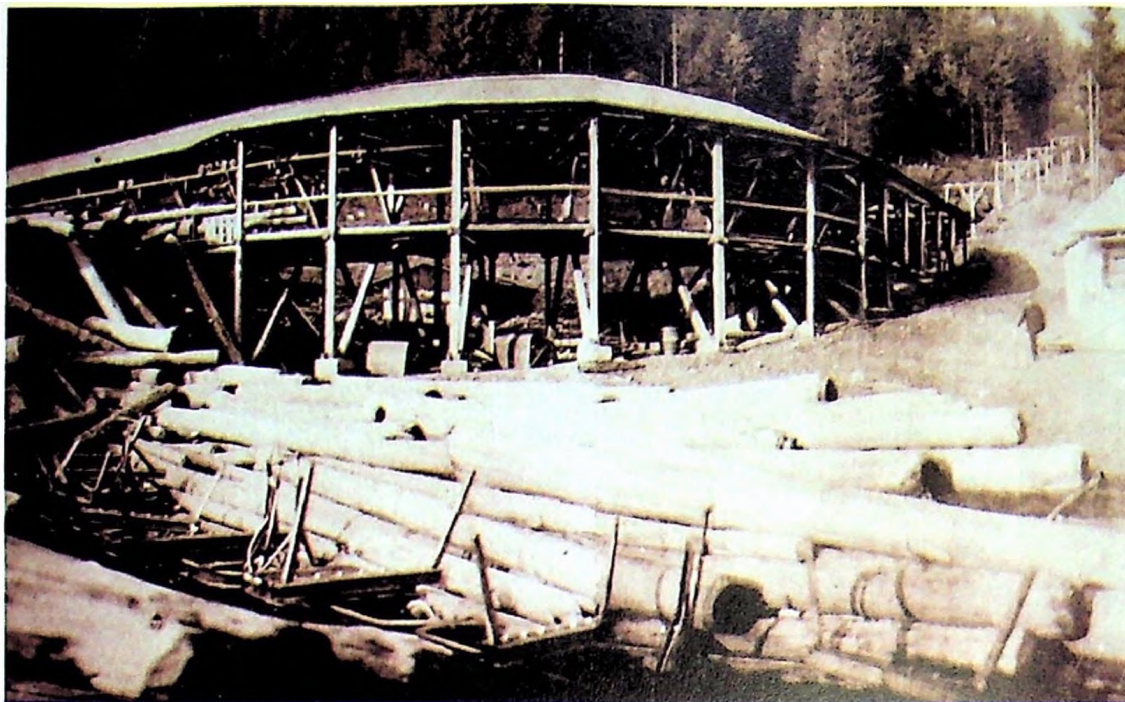

A zernyei gyufagyárban

Településünk régebben is hatalmas erdőket birtokolt, de megfelelő utak hiányában azok nagyrészt elérhetetlenek voltak. Amikor a vasútépítés megközelítette Felső-Háromszéket – a Brassó–Háromszék helyiérdekű gőzmozdonyú vasutak Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely közötti szakaszát 1891. november 30-án adták át ünnepélyesen forgalomnak –, a Mikes család elhatározta, hogy a sűrű fenyves erdők fáit gyorsan kitermelteti és feldolgozza.²¹⁶

A grófi család első gőzfűrészét Mikes Benedek özvegye építtette Zabolán. Vállalkozásait fia, Mikes Ármin folytatta tovább, akinek a XIX–XX. század fordulóján Zabolán összesen 4254 katasztrális hold erdeje volt, melynek kitermelése már 1888 előtt elkezdődött. A falu fölött

emelkedő hegyekben csakhamar kisvasutakat, sodronyokat és vizescsatornákat építtetett. A Kárpátok vízvázlatóján túl fekvő erdőségek faanyagát elsősorban a román határ tözsomszédtségében, a Murdánban létesített fatelepengyűjtőték össze és dolgozták fel. A Putna-patak völgyében fekvő központtól a gelencei fűrésztelepig 1903–1904-ben összesen 10 km hosszúságú sodronypályát építettek, mely évente 150.000 köbméter gömbfa szállítására volt alkalmas. A család másik jelentős fűrészüzemét a Gelence-patak forrásvidékén, a Zernye-tető alatt építették fel 1890-ben. Munkásai a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vasútvonal mentén fekvő zabolai nagyállomástól, Haraly és Gelence szomszédtségében egészen a Zernye-

A sodrony alsó állomása 1905-ben

csúcs lábáig síneket fektettek le, ahol a hegy alatt a Mikesek jelentős méretű és kapacitású fűrészüzemet valamint gyufagyárat létesítettek.²¹⁷

Voltaképp 1893-ban helyezték üzembe a gróf Mikes Ármin-féle zernyei erdőipari és gőzfűrészgyárat Gelencén, ahonnan évente hatszáz, fenyőgerendával és deszkával megrakott vasúti kocsit gördítettek le a nagyállomásnál működő fűrésztelephez.²¹⁸ A gelencei erdőségekből származó faanyagot előbb lovas fogatokkal, majd kötélpályákon, a Zernye tető oldalában 1895-ben kiépített tönkuszató csúszdákön és vízcatornákon juttatták el a három keretes és a két 60 lóerős Nicholson gőzgépekkel működtetett körfűrészekhez, melyek évente 24.000 köbméter

gömbölyű faanyagot dolgoztak fel. Az üzemben akkor két Tophan-rendszerű és egy Krompack típusú keretfűrész, két furnérvágó, egy rövidítő kör- és egy villannyal meghajtott rönkrövidítő fűrész működött. Az erdei vállalkozás egyik fontos ágazata a gyufaszálgártás volt, mely a zernyei fűrésztelepen zajlott, ahol csak 1898-ban 3 milliárd szálát készítették, annak nagyobb része pedig külföldre került.²¹⁹ A gyufagyártást egy kettős körfűrész, két kettős gyalu, egy Prazmaschine és egy tisztógép szolgáltatta, ami évente összesen 1.800 köbméter fát dolgozott fel. A termékeket egy év alatt általában 33–34 vasúti kocsi szállította el.²²⁰

A grófi familia arra is nagy figyelmet fordított, hogy a zernyei fűrésztelepen

Ünneplők Zernyén 1905-ben

dolgozó munkásoknak és családjainak megfelelő lakást létesítsen, gyermekeiknek pedig kéttanerős iskolát építsen és működtessen.²²¹ Mikes Ármin az új ipari létesítményekben számos német és zsidó származású szakembert alkalmazott. A fakitermelő és -feldolgozó vállalkozást 1905-ben Budapesten már részvénytársaságként jegyezték be. A Mikes család zernyei faipari üzemét az 1905-ban befejezett, összesen 17 km hosszú keskeny nyomtávú, erdei vasút segítette elő, ami előbb az imecsfalvi, majd 1898 után a zabolai Fűrésztelepre szállította a faárut.²²²

A Gróf Mikes Ármin gelencei gőzüzemű erdei iparvasútjának műtanrendőri bejárására és ünnepélyes felavatására 1905. július 12-én került sor. A

telep megtekintése után a résztvevők ünnepélyes ebéden vettek részt, ahol a kovásznai fürdő zenekara, a kolozsvári Czakó Peti Sándor vezetésével, szolgáltatta a muzsikát. A *Székely Nép* beszámolója szerint a tulajdonos 1907-ben már a Kárpátok keleti, moldvai oldalán, a Mărășești állomás tözsomszédságában alapított gőzfűrészgyárat, melynek termékeit előbb Galac város Duna parti kikötőjébe, majd onnan hajóval a tengeren külföldre szállították.²²³ A háromszéki faáru így több mint 6.000 km-es utazás után, Galacon, Fekete- és Földközi-tengeren át, Portugália és Franciaország megkerülésével végül is a Rotterdam-Rajna útvonalon jutott el Köln és Düsseldorf piacaira.²²⁴ A korabeli sajtó azt is megörökítette, hogy gróf Mikes

Ármin a Trianont megelőző években Montenegróban és Csehszlovákiában is vásárolt erdőségeket.²²⁵

A Mikes család másik jelentős ipari vállalkozása az Olt folyó völgyében fekvő Bükszádon bontakozott ki, ahol a Mikó família a falu határában emelkedő Zsombor-tetőn már a XVIII. század elején kisebb üveghutát építtetett, amit rendre olyan üvegyártó manufaktúrává fejlesztettek, mely már komoly jövedelmet is biztosított. Az 1790-ben leégett hutát az erdőségekhez közelebb fekvő helyen alapították újra, s körülötte csakhamar kialakult a mai Bükszád falu, ahol a XVIII. század végén még csak 12 család élt. Az üvegcsűr 1847-ben, gróf Mikó Eszter hozományaként Mikes Benedek tulajdonába került. A XIX. század közepén az üzem évente már 30–40.000 pengő árut forgalmazott.²²⁶ Német és cseh munkásai pár évtized alatt magyarrá lettek, számuk általában hatvan–nyolcvan fő között ingadozott. Amikor az üzem 1885-ben leégett, újjáépítéskor már a legkorszerűbb berendezésekkel szerelték fel, s tulajdonosai műves termékeikkel ott büszkélkedhettek az 1887-es Székely Kiállításon. A sörös és az ásványvizespalackok gyártására szakosodott gyár évi termelési értéke elérte akkor már a százezer forintot. Az üzemben alkalmazott 60–80 munkás a század utolsó évtizedében évente 40 kocsirakomány nyersanyagot (szódát, hamuzsirt, meszet, agyagot, kvarchomokot, üvegtörmeléket) dolgozott fel. Ugyanakkor olvasztásra és a gőzgépek meghajtására összesen 4.000

*Sovánka István által tervezett váza
(Siklódi Tímea)*

köbméter bükkfát használtak fel. Habár készítettek asztali üvegtárgyakat is, mégis legnagyobb számban sörös és ásványvizes palackokat állítottak elő. A Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda-Gyimes vasútvonal segítségével termékeiket elsősorban a hazai piacra, illetve a Román Királyságba és Bulgáriába szállították. A honfoglalás ezeréves évfordulóján tartott országos gazdasági kiállításon a gróf Mikes Benedek örökösei céget Ipari Díjjal tüntették ki.²²⁷ Rozanek József 1893-94 között, majd 1895-től Albertini Géza volt az üzem igazgatója.²²⁸ A bükszádi üvegyár fellendülése 1907–1914 között olyan jelentős volt, hogy fokozatosan sikerült kiszorítania

a hazai ásványüvegyipacról még az Európa-szerte közismert és megbecsült csehországi termékeket is.²²⁹

Az üvegyár utolsó fénykorát Sovánka István, 1858-ban Liptószentmiklóson született szecessziós művész határozta meg, aki előbb Zala György műhelyében dolgozott, majd 1875–1880 között a zajugróci faragóiskolában Fadrusz Jánossal tanult együtt. A tehetséges üvegművészt Mikes Ármin hívta meg Háromszékre, ahol 1907-től a sepsibükszádi üzem vezetőjeként elsősorban díszes, nagyon műves, úgynevezett réteges-mart és festett üvegtárgyakat készített. Egyik legmonumentálisabb alkotása, a millennium tiszteletére készített 145 cm magas keresztelőmedencéje, napjainkban a budapesti Iparművészeti Múzeumban tekinthető meg. Mivel az üvegyár 1914-ben beszüntette működését, Sovánka István tehetségét később elsősorban gyermekjátékok, fényképek, festmények és fatárgyak készítésére fordította 1944-ben bekövetkezett haláláig. Fennmaradt alkotásaiból ma Bükszádon állandó kiállítás tekinthető meg.²³⁰

A zabolai főúri családnak döntő szerepe volt abban is, hogy a falu termőterületeit a XIX–XX. század fordulóján, 1901-ben tagosították, tehát egy-egy család korábban szétszórtan fekvő birtoktéseit egy parcellába vonták össze. A grófi familiának viszonylag kevés kaszálóterülete volt, ezért a Fekete-ügy melletti Réten nyolcvanegy katasztrális holdat a legkorszerűbb módszerrel műveltek. Csatornákkal és alagcsövezéssel elérték, hogy a gyakori áradások már nem öntötték el, de területe mindig any-

Sovánka István

nyi vizet kapott, hogy jelentős mennyiségű szénatakarmányt tudjanak előállítani.²³¹

A Mikes család a nagyállomás szomszédságában, a főút mellett mintagazdaságot létesített, ahol cselédjeinek négy sorházat emeltetett: a helyiek azokat csakhamar *Négyháznak* nevezték el. A gróf a legelsők között alkalmazott gőzzel működtetett különféle termelőeszközöket, így például sodronnyal vontatott ekéket, vető-, arató-, illetve cséplőgépeket. A XX. század elején mintegy négyszáz katasztrális hold alagcsövezett szántóföldet művelt. A falu északi, szélétől védettebb, Hegymegének nevezett részében gyümölcsöst telepített, a kastélykert szomszédságában pedig

Ajdukievicz képe a Mikes család lovairól 1908-ban

bolgárkertészetet létesített a XIX. század végén, összesen ötvenkét holdon. Ugyanakkor a gabonatermesztés terén is jelentős eredményeket ért el, s terményeivel pedig a Sepsiszentgyörgyön 1907-ben megrendezett Székely Kiállításon aranyérmeket nyert. Mivel a dualista állam által támogatott székelykeresztúri lengyár kedvező piaci feltételeket teremtett, csakhamar lentermesztésbe kezdett birtokain, s ugyanarra biztatta a helybéli gazdákat is.²³²

Mikes Ármin nagy figyelmet fordított a helybeli állatállomány folyamatos fejlesztésére és nemesítésére is. Magyar szürke szarvasmarhái és törzskönyvezett lovai kora tavasztól egészen késő ősziig a Zernye-havason, a szabadban legeltek éjjel-nappal. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület 1913-ban megszervezett országos kiállításán 4 tehene, 4 üszője, 4 bikája, 4 tulka, valamint hidegvérű ígáslovak és csikói vettek részt, közülük

pedig tizenhárom első díjat nyert.²³³ A zabolai gróf 1895-ben tudatosan hozta létre saját ménesét, melynek törzsalományát két angol telivér mén, három angol telivér kanca és negyven szintén angol félvér alapozta meg. Mikes Ármin célja az volt, hogy szívós, erős, szép hátlaslovakat tenyészsen ki segítségükkel. Gazdaságában csakhamar híres versenylovakat (Boston, Dady, Minore, Pajzán, Verberán,) is tenyésztett. A kastély udvarán márványpadlós istállót építtetett legszebb paripáinak, annak parkjában pedig futtatópályát hozott létre. A sok külföldi látogató által is megcsodált ménesét nyáron a falu fölötti Zernye-havason tartotta, ahol zordabb időben istálló is védte állatait. Az első világháborút megelőző években ménese már több mint 150–160 lóból állt, legjobb, pontosan törzskönyvezett hátlas- és hámoslovakat pedig külföldön értékesítették: például vásárolt tőle a magyar

Gróf Mikes Ármin sikeres medvevadászat után

királyi és a német császári udvar is.²³⁴ A család ménesét nemcsak fotográfusok örökítették meg, hanem tehetséges festők is. Például Mikes Ármin meghívására itt is dolgozott Tadeusz Ajdukiewicz (1852–1916), neves lengyel festő, aki 1907–1908 között több monumentális képet is készített a Zernyén legelő ménesről és a kedvenc paripáján lovagló grófnőről.²³⁵

Mikes Ármin nagy gondot fordított a vadgazdálkodásra is. Zernyei birtokain vadasparkot létesített, ahol családtagjainak és vendégeinek vadászatokat is szervezett. A korabeli fotók és újságcikkek beszámolóit azt jelzik, hogy a résztvevőket rendszerint négyesfogatú

szekerekkel szállították fel a havasokra, ahol a pihenőhelyeken felállított, fehérabrosszal és élelemmel gazdagon megterített asztaloknál ülve fogyasztották el az otthonról hozott ételt, amit rendszerint a kastélybéli inasok szolgáltattak fel a vendégeknek. Egyik leghíresebb vadásza Bagoly Ferenc (1805–1902), hajdani 1848-as honvéd volt, aki összesen 75 medvét terített le élete során. A 90-es éveiben járó, harisnyát, bocskort és oldalt gombolós bőrmellényt viselő vadászról fénykép is készült egy általa lelőtt medve bőrével együtt. A hírneves vadász haláláról a helyi sajtó is megemlékezett.²³⁶ A gróf felesége által 1897-ben készített fényképek azt tanúsítják, hogy

a régi kastélyban található nappaliját Mikes Ármin különböző vadásztrófeákkal díszítette.²³⁷

Korábban már említettük, hogy a XVII–XVIII. század fordulóján a Mikesek román juhászcsaládokat telepítettek Zabolára, akik jelentős mennyiségű gyapjút termeltek a grófi familiának. Mikes Ármin 1896-ban vette el feleségül gróf Bethlen Klementinát (1871–1954), aki csakhamar hat munkással működő szövődét nyitott a család zabolai telkén. A fokozatosan fejlődő műhely vezetését később lánya, Mikes Johanna vette át, aki a kastély mellett működő szövődét a *Hosszakban* alapított fonodával bővítette, abban pedig a fonalelőkészítés mellett bevezette a fonalfestést és a szövetek ványolását is. A Homeszpun néven működő textilipari vállalkozásuk egyre híresebbé váló gyapjúszövetit Brassóban, Budapesten, Bécsben és Bukarestben is értékesítették. A román kommunista hatalom 1944 után előbb átvette, majd államosította a Mikes család textilüzemét, amelyben akkor még 65 munkás dolgozott. Később azonban teljesen megszüntették és felszámolták a helybelieknek biztos és tisztességes munkát adó vállalkozást, mely ugyanakkor helyi erőforrásokra támaszkodott.²³⁸

A XIX. derekán a grófi udvarházat olasz kőfaragómesterekkel kastélyá bővítették, kertjét pedig német kertészekkel csinosították. A család 1910 és 1912 között a régi kúriától déli irányban egy kétemeletes új kastélyt építtetett. Itt alakították ki a Mikesek a különféle üzemek, vállalkozások irodáit, illetve külföldi vendégeik ugyanitt nyertek kényel-

*Bagoly Ferenc 48-as honvéd,
a grófi család legendás vadásza*

mes elhelyezést. A két épületet alagúttal kötötték össze, s az alsó lak konyhájában készített ételeket pedig azon át vitték a régi udvarház nagy ebédlőjébe.

Az 1870-es években – Kozma Ferenc adatai szerint – a faluhoz 23 717 hold terület tartozott, ebből szántó 3258, kaszáló 1033, legelő 209, erdő 18 944, terméketlen pedig 274 hold.²³⁹ A falu két évtizeddel később már összesen 22.766 hold területtel rendelkezett, melyből 3.243 szántó, 347 kert, 710 rét, 187 legelő, 17.991 erdő, ugyanakkor 285 hold terméketlen volt.²⁴⁰

A XIX. század második felében a Mikes család mellett tíz-tizenkét tehetősebb gazda lakott a faluban, akik nagyobb – negyven-ötven holdas – területet műveltek, míg a többség csak három-öt holdon gazdálkodott. 1897-ben Bodó Endrének 556, Gyárfás Lajosnak 722, ifj. Hadnagy Ádámnak 456, Hadnagy Károlynak 125, a református egyháznak 228, a római katolikus egyháznak pedig 955 kataszteri hold összeterülete volt. Ugyanakkor gróf Mikes Ármin összesen 4.656 holdat birtokolt, melyből szántó

A Balogh család udvara a 20. század elején

258, gyümölcsös 52, kaszáló-, illetve rét 81, erdő 4.254, nem adózó helye pedig 11 hold volt. Földjeit tizenhat ígás szerkérrrel, tizenkilenc ekével, nyolc boronával, három hengerrel, két vetőgéppel és egy szecslovakógóval műveltette. A grófi família ekkor ötvennégy szarvasmarhát, negyven lovat és huszonnyolc sertést tartott. Juhai számát az összeírás nem említi.²⁴¹

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által 1895-ben lebonyolított állatösszeírás a faluban 1.464 szarvasmarhát, 300 lovat, 1.299 sertést, 1.338 juhot, 4.127 szárnyast, 2 szamarat és 20 méhcsaládot vett számba. Érdekes tény, hogy a XIX. század utolsó évtizedében

Zabolán a lovas igavonás még nem volt általánosan elterjedt. A falu családi gazdaságaiban 1894-ben 8 egyes-, 102 kettős lovat, valamint 189 kettős, 3 drb. négyes ökör-, 2 bivaly-, 1 szamar- és 92 tehénfogatot használtak.²⁴² Pótsa József adatai szerint 1899-ben tizennégy molnár, kilenc asztalos, ugyanennyi kovács, nyolc csizmadia, hat korcsmáros, öt kádár, négy vegyes kereskedő, illetve szatócs, három-három bognár, mészáros meg közsörús, két férfiszabó és egy cséplőgép-tulajdonos tevékenykedett a községben.²⁴³

A falu fejlődése már az 1880-es évek elejétől látványosan fölfelé ívelt. A postát 1882-ben, a távirdát 1890-ben léte-

A Zabola-Páva vasútállomás békebeli időkben (1907, Papp Ferenc, SZNM)

Magyar Királyi Posta és Távirda

sítették, majd ez utóbbi esztendőben a kettőt egyesítették. Újabb fellendülést hozott a következő, az 1891. év is, amikor Zabolát bekötötték a már említett Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vasútvonal hálózatába.²⁴⁴

Az 1900. évi országos, hivatalos népszámlálás adatai szerint Zabola törzslakossága 2525 fő, közülük 1918 személy a mezőgazdaságban, 231-en a kézművészségben (kisiparban) dolgozott, 376-an pedig más foglalkozásból éltek. Községünkben ugyanekkor három tisztviselőt, kilencvenkét cselédet és tizennyolc tizenhat éven aluli kiskorút, valamint háromszázhatvan tizenhat évnél idősebb munkást is feljegyeztek. A faluban 2 nagy-, 274 kisbirtokos, 31 napszámos és 4 baromfitenyésztő lakott. Habár a falu lakosságának jelentős része akkor még agráriumban dolgozott, a számlálóbiztosok már jelentős helyben működő iparos-polgári réteget vettek számba: huszonhárom asztalos, tizennégy molnár, tizenkét szabó, nyolc kovács, hat cipész, kőműves, illetve gépész, öt korcsmáros, három lakatos, illetve fűrészüzem-tulajdonos, egy-egy hentes, kőfaragó, ács, valamint varrónő dolgozott rendszeresen. A földművelés mellett házi jellegű, alkalmi kézműiparral pedig még további negyvennégy személy foglalkozott a településen.²⁴⁵

A hagyományos népi mesterségekhez – ács, kerekes, kádár, kovács és így tovább – szükséges tudás falunkban is többnyire apáról fiúra öröklődött. A Zabolán működő kézművesek jelentős része azonban a közelebbi Kézdivásárhelyen, illetve Kovásznán vagy távo-

Reált. Zabola... önkéntes tűzoltó egyesület
1887. október 30-án tartott közgyűléséről.

Gróf Mikes Ármint
főparancsnok

Csécs...
1887

1887. évi október 30-án tartott közgyűléséről.

Gróf Mikes Ármint
főparancsnok

1887/116

A tűzoltóegyesület alapítólevelének aláírásai

labbi városokban, Sepsiszentgyörgyön és Brassóban töltötte tanoncéveit. Ezt követően segédként gyakran az Osztrák–Magyar Monarchia távolabbi vidékeire vándoroltak, ahonnan legtöbbször hazatért, Zabolán alapított családot, és helyben hasznosította tudását.

A falu polgárosodását a társadalmi szervezetek megalakulása is jelzi. Már 1887. október 30-án megszületett a zabolai önkéntes tűzoltóegylet, melynek főparancsnokává gróf Mikes Ármint választották. A korabeli hatóságok

Fúvószenekar 1931-ben

a következő évben hivatalosan is elismerték ezt az öntevékeny kezdeményezést. Az egyesület további irányítói: vezető osztályparancsnok Hadnagy Károly, mászóosztály-parancsnok Bodó Endre, a szivattyús osztály vezetője Héja József. Az egyesület 32 tagja 1896-ban egy négykeréken vontatható és hat kézfecskendővel rendelkezett. Az önkéntesek mellett ugyanakkor még 266 köteles tűzoltó is működött a faluban. Both Györgynek, a község jegyzőjének vezetésével 1913-ban újraalakították az egyesületet, melynek tevékenységét a két világháború között is jelentős mértékben támogatta a Mikes család.²⁴⁶

A szervezet már kezdettől fogva nemcsak a tüzesetek megelőzésével, illetve a tüzek megfékezésével foglalkozott. Egészen napjainkig fontos szerepet tölt be a

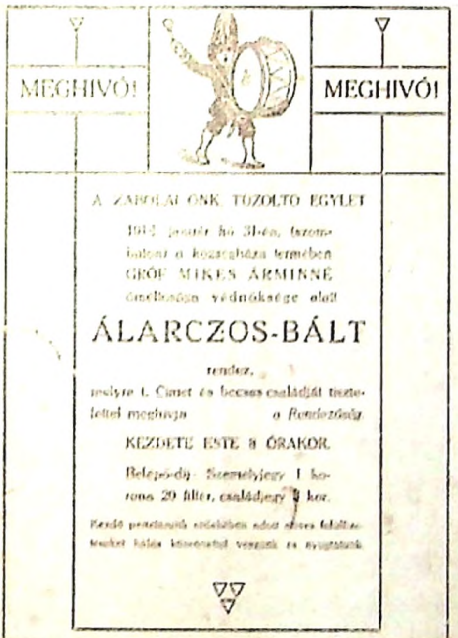
település közösségi életében. Az ünnepeken, a különféle rendezvényeken rendszerint egyenruhában, külön testületként vonultak, illetve vonulnak fel. Több mint egy évszázada alapvetően meghatározzák Zabola művelődését: évente tűzoltóbemutatót, vidám táncmulatságot szerveztek. Rendszeresen részt vettek a tűzoltók Orbaiszékben szervezett vetélkedőin, súlyosabb tüzesetek alkalmával pedig még a szomszédos települések bajjutott lakosságának javait is mentették. Mivel a tűzoltók felvonulása elképzelhetetlen fúvószene nélkül, már a XIX–XX. század fordulóján megalakult a helyi fúvósegyesület is, melynek hangszereit és kottáit a barcasági szászoktól vásárolták. A zabolai fúvósokról az egyik legkorábbi, 1903-ban készült fénykép a Biszak család birtokában maradt fenn.²⁴⁷

Iparosok zenekara (1920–1940)

A falu társadalmán belül elsősorban a világot járt, vállalkozó szellemű kézmű-

ves, iparos famíliák tagjai voltak a polgári kultúra és értékrend meghonosítói. Vi-seletükben, lakás- és egészségügyi kul-túrájukban, szabad idejük eltöltésében, gyermeknevelési eszményeikben köve-tendő mintát nyújtottak a gazdacsaládok számára is. Ez a pantallós és nyakkendős réteg külön zenekart, színjátszókört mű-ködtetett, majd 1902-ben megalakította a Zabolai Iparosegyesületet. Saját lobo-gót készítetttek, melynek felszentelése-kor zászlóanyának felkérték gróf Mikes Árminné, Bethlen Klementinát. Az ipa-rosok 1920. január 24-én tartott farsangi ünnepe-ségéből származó bevételt közcé-lokra, például a jegyzői iroda „tisztes-séges” felszerelésére fordították, de döntő szerepük volt a községi könyvtár meg-alapításában is. Az egyesület számos kul-turális rendezvényt szervezett, egészen a második világháború végéig.²⁴⁸

Meghívó álarcóbálra 1914-ben

A RÉGI ROMÁN VILÁGBAN

Az első világháború kitörése után a zabolai férfiak jelentős részét elvitték katonának a keleti, galíciai frontra. Bende János, zabolai baka 1915 áprilisában írott levelében így örökítette meg a csatáren eltöltött első hűsvétot: „*Testben itt a muszkákkal, lélekben a minket őrző Istennel, gondolatban az otthon levő szetteinkkel ünnepeltünk. Fegyvereink némák maradtak. Mindenütt ünnep. Már szombat este átkiabáltak a muszkák, hallva, hogy nálunk szól a klarinet. Első ünnepen, reggel, hogy, hogy nem, sapkát és kendőt lobogtatva jöttek felénk, s a mi-eink is szembe. Volt ott kézfogás, ölelés, csókolás, majd tánc, aztán kínálkozás és búcsúzás. Néztem és kacagtam, hogy háborúban, kilenc hónap után ellenségek között ilyen is lehet. Ilyen a világon eddig nem volt látható. Hoztak át tojást, kalácsot és italost, tőlünk meg kaptak szivart. Kérték, hogy ne lőjjük őket olyan erősen. Kérdezték, hogy vannak-e itt székeltek, mert azok rossz magyarok. Különösen a csikiaktól félnek, mert azok, ha már nem löhetnek, vagy leszúrják, vagy agyonverik az ellenséget. Szedtünk a muszkákkal egy földről és egy veremből pityókát, persze szerre. Kóstoltuk egymás ételét, de a békesség rövid volt.*”²⁴⁹

A háborús hónapok és évek teltével a paraszti gazdaságokat főként a helyi aszszonyok és az idősebb férfiak tartották fenn, ők művelték a földet. Ferenc tüzér

ezt írta haza lánytestvérének: „...*írod, hogy a szénát már haza is hortátok, nagyon jól halattok akkor már a dologgal, az Isten segicscsen, és aggyon egészséget, hogy végezhesétek a nyári munkát, mert én segítenni nem tudok... Az Isten segítse és aggyon egészséget maguknak is, hogy végezhesék lassan, mert én segítenék szívesen, csak nem tudok, oly sokszor gondolom, mily jó volna most otthon aratni, meg kaszálni, mintsem itt henyélni.*”²⁵⁰

Két év múlva a román csapatok váratlan betörése a zabolaiakat is meglepetésszerűen érte. Mint ma már jól ismert, az 1916. augusztus 17-én Bukarestben kötött titkos szerződéssel Románia csatlakozott az antanthatalmakhoz, amelyben azok – győzelmük esetére – Romániának ígérték a történeti Erdélyt, a Partiumot és csaknem az egész Tiszántúlt. Az akkor megkötött katonai egyezmény előírta, hogy Bukarestnek az összes katonai erejét mozgósítva augusztus 28-áig meg kell indítani a háborút a Monarchia ellen, az egyezmény teljesítésének feltétele volt, hogy nem köthet különbékét.²⁵¹

Az addig semlegességet színlelő Románia tíz nap múlva hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának, és 28-án a Vöröstorony-szorosnál betört Erdély területére. A magyar hadvezetés elrendelte a falvak polgári lakosságának kiűrítését. Mikes Ármin erdei fatelepein, közvetlenül a román hadak betörése előtt, a gróf tervei alapján, alkalmazottai mindent felrobbantottak és megrognáltak.²⁵² A Tömösi-hágón Sepsiszentgyörgy felé, Háromszékre északról, az

Ojtozi-szoroson át, Bereck község irányába nyomultak be a román csapatok, s mindenütt azonnal gyakorolni kezdték a lakosság megfélemlítését, zaklatását és kifosztását. Kézdivásárhelyt és környékét – köztük Zabolát is – az Ojtozi-szoroson át már az első napokban, augusztus 28-án megszállták.²⁵³

A betörés pillanatát György Antal örökítette meg később keletkezett emlékiratában: „1916. augusztusvégi nap volt, szomorú, háborús világ. Apám valahol Galiciában verekedett az oroszokkal. Lehet, hogy már nem is él. Jószerivel csak néhány magatehetetlen öreg, egy-két hadirokkant és hát az asszonyok és egy csomó gyermek volt a faluban. A fiatalok mind a fronton voltak valahol. A Székelyföld még békében élt, de rossz hírek jártak. Az aratás már befejeződött. A rozs, árpa a hombárban volt. A pityóka is jónak ígérkezett. Lesz mit enni a télen. Az asszonyok derekasan helytálltak. Mindnyájan férfimunkát végeztek: szántottak, arattak, jószágot neveltek, mindent, ami kellett. Megszokták, ez volt az ő reszortjuk évszázadok óta, amikor a férfiak csatáztak valahol, hol a rabló törökkel, hol a zsákmányoló némettel, vagy éppen saját uraikkal. (...) Vasárnap a tiszteletes úr arra biztatta az asszonynepet a templomban, hogy nemsokára vége lesz a háborúnak, s hazajönnek az emberek. Az asszonyok hitték is, nem is. Az éjszakai vihar másfelé terelte gondolataikat.”²⁵⁴

A román betörés előtti napokban a zabolai családok jelentős része szekérre rakta legszükségesebb és legföltettebb javait, és nyugati irányba, Békés megye felé menekült. „Reggel anyám elő-

húzta a rakodószekeret. Ezzel hordták be a földekről a gabonát. Nekünk csak egy lovunk volt, a másikat elvitték „katonának”. Keresztanyámnak is volt egy lova, így a kettőt fogták be a szekérbe. Néhány szükséges holmit, pokrócokat, élelmet, néhány aprójószágot, szénát, zabot raktak a szekérre. Nekünk gyermekeknek puha fészket szénából. Néma, sötét tekintetű, elszánt asszonyok fogták a gyepelőt, s lassú zörgéssel elindult a szekérkaraván. A falvakban újabb és újabb szekérsor csatlakozott a menethez. Menekült a székelység. Ki tudja merre, merre visz a végzet? 1916. augusztus 29-ét írt a naptár. A hosszan elnyúló szekérsor északnyugat felé tartott.”²⁵⁵

Amikor visszatértek, házaikat feldúlva és kifosztva találták. „Kisebb alakulatok faluról falura összeszedték az ifjakat és az öregembereket, továbbá a levágásra alkalmas szarvasmarhákat és a gabonaféléket, hogy biztosítsák a katonaság élelmezését és a regáti lakosság ellátását. Zabolán is egy nagy csordát kitevő vágómarhát gyűjtöttek össze. A csorda hajtására a túszok közül nyolc öregebb embert jelöltek ki, akik kutyák segítségével a hegyek alatti mellékutakon Ozsdola, Bereck felé hajtogatták a jószágot, hogy ott bevárják a többi felsőháromszéki faluból is az összeszedett állatokat. Onnan egy részét az Ojtozi-szoroson át Moldva felé, a másik részét Ozsdolán át Focșani felé hajtották.”²⁵⁶

A szeptemberben indított magyar elmentámadással, a 26–29-i nagyszabású fenyves diadallal és az október 7–9-i braszó győzelemmel a hódító román csapatok távozásra kényszerültek Erdélyből.

Zabolai bakák katonakórházban

Sőt 1916. december 6-án a központi hatalmak csapatai elfoglalták Románia (Havasalföld és Moldva) nagy részét, megszállták Bukarestet, s a román hadsereget a Szeret folyó középső vonalára szorították vissza.²⁵⁷ Az események idején a zabolai családokhoz magyar, német és cseh katonákat szállásoltak be.,,A német csapatok után újabb idegen, még ridegebb cseh csoportok érkeztek a környékre. Egy cseh alakulatot az Alszegebe szállásoltak el. Barátságtalan emberek voltak. Lenézték az egyszerű falusi embereket. Minden este mulatozni jöttek a hozzánk beosztott cseh tisztetekhez.”²⁵⁸

Az első világháború különböző csatáterein összesen ötvenegy zabolai katona halt hősi halált, közöttük Kónya Lajos főhadnagy és Csekme Gyula hadnagy.²⁵⁹ A haza védelmében elesett zabolai magyar és román katonák emlékét napjainkban egy 2001. szeptember 23-án felavatott obeliszk őrzi a vártemplom előtt, de szinte valamennyi családi ház tisztaszobájának falán megtalálhatók az első világháborúban résztvett elődök fényképei, kitüntetései és leszerelő levelei. Mivel az elhúzódó világháború alatt a gazdasági élet működtetése Zabolán is elsősorban az itthon maradt idős férfiak, asszonyok és gyermekek vállára

nehezedett, a családok nagyrésze fokozatosan elszegényedett, különböző kölcsönökhöz kellett folyamodnia, jelentős mértékben beadósodott.²⁶⁰

Az első világháború utolsó heteiben, 1918 őszén az erdélyi és a magyarországi románok is megfogalmazták követeléseket, jelentős támogatást kapva anyaországuktól, Óromániától. A bukaresti kormány november 9-én ultimátumban követelte a központi hatalmak csapatainak kivonulását, és hadat üzent Németországnak. A budapesti székhelyű Románok Nemzeti Tanácsa pedig – az előbbi napon – felszólította a magyar kormányt, hogy adja át neki a románlakta területek feletti hatalmat. Méghozzá úgy, hogy a történeti Erdély, a Partium (Részek), Máramaros és a Bánság 26 románok vagy románok által is lakott vármegyéjét helyezték a Nagyszébenben megalakítandó román nemzeti kormány fennhatósága alá. Emiatt került sor 1918. november 12–14-e között tárgyalásokra Aradon, ahol Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter lehetőség szerint egynyelvű megyék kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, és a Román Nemzeti Tanács hatalmát csak a román többségű vidékeken ismerte volna el. A román vezetők, Iuliu Maniu és Vasile Goldis, azonban teljes önállóságot kívántak, ezért a tárgyalások megszakadtak.²⁶¹

Közben – november 13-án – a Károlyi-kormány katonai konvenciót kötött Belgrádban Luis-Félix Franchet d'Espérey francia tábornokkal, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokával. A megállapodás a Mo-

*Pozsony
Ferenc tüzér az első világháborúban*

narchia és az antanthatalmak között november 3-án aláírt padovai fegyverszüneti egyezmény katonai alkalmazása volt Magyarországra nézve, amely demarkációs vonalat jelölt ki. Hamarosan ez az elválasztó sáv nyitotta meg a környező hadseregek gátlástalan katonai hódításait, pedig a szerződés a magyar kormány kezében hagyta a polgári közigazgatást – csak hogy a demarkációs vonal mögötti területeket nyolc napon belül katonailag ki kellett ürítenie. A szövetséges hatalmaknak viszont joguk volt a stratégiaileg fontosabb települések, sőt Budapest megszállására is. A belgrádi konvenció egyébként már az aláírásakor túlhaladott volt, mert feltételeit az antant és újdonsült szövetséges államai soha nem tartották be. A kijelölt demarkációs vonal erdélyi szakasza: a Nagy-Szamos felső folyása– Beszterce városa–Marosfő, onnan a Maros folyó mentén Marosvásárhelyig, majd

Szegedig. Már a belgrádi konvenció aláírásának napján, november 13-án a román katonai elővédek Erdély keleti határán megszállták az összes hágót, illetve átkelőszorost, holott Franchet d' Espérey francia tábornok csak négy nap múlva – 17-én – adott engedélyt a román hadseregnek a demarkációs vonal elérésére. De azt nem tudatta a magyar kormányval. A román főerőknek azonban idő kellett a harckészültség eléréséhez.²⁶²

Az erdélyi magyar katonai parancsnokság 22-i jelentése szerint a román csapatok akkor már a Borszék–Gyergyótölgyes–Gyimes–Csíkszentmárton–Ojtoz vonalig nyomultak előre. Ez az ék a Gyimesi-szoroson és a Maros völgyén keresztül vonult tovább Marosvásárhely–Kolozsvár, illetve Segesvár–Nagyenyed irányába, a másik pedig délről a Tömösi-hágó–Brassó, illetve a Vöröstorony-szoros–Nagyszeben vonal felé a német Mackensen altábornagy Óromániából kivonuló hadseregét követve. E célokból kitűnt, hogy a román csapatok nemcsak a demarkációs vonalig terjedő terület elfoglalására készültek fel, hanem annak a Marosvásárhely–Nagy-Szamos felső folyása közötti szakaszát átlépve a Kolozsvár–Dés–Szilágysomlyó–Nagybánya–Máramarossziget vonalig akarnak hódítani.²⁶³ Itt jegyezzük meg, hogy a pesti, központi hatalom akaratával szemben szerveződő Székely Hadosztályban zabolai férfiak is részt vettek.²⁶⁴ Annak leszerelt tisztjeit később a brassói Fellegvárban, katonáit pedig Fogarasban és Krajován tartották fogságban,

ahonnan csak 1919 júniusában engedték őket szabadon.²⁶⁵

A románok november 24-én szállták meg Csíkszeredát, december 1-jén Szászrégent, másnap Maroshévízt, amivel Csík vármegye maradéktalanul román uralom alá került. Ezzel egy időben az Ojtozi-szoroson betóduló erők megszállták Kézdivásárhelyt, majd az egész Háromszék vármegyét. Már 1918. december első napjaiban megkezdődött tehát a zabolai magyarság kisebbségi sorsa, bár csak másfél év múlva, az 1920. június 4-i trianoni békediktátummal csatolták Erdélyt és a többi részeket – a Bánságot, a Partiumot és Máramarost – a Román Királysághoz. A rendelkezés értelmében kerekén 103.093 négyzetkilométer, a magyar országterület 31,7 százaléka került Romániához 5.257.476, köztük 1.704.851 magyar és 559.824 német nemzetiségű lakossal.²⁶⁶

Bár a román állam elfogadta a békeszerződéshez csatolt kisebbségvédelmi szerződést, és az Erdély Romániával való egyesülését kimondó 1918. december 1-jei Gyulafehérvári nyilatkozatban is „teljes nemzeti szabadságot” ígért az együtt lakó népek számára, nyíltan elnemzetietlenítő, asszimilációs és diszkriminációs politikát folytatott. Az 1923. évi alkotmány Romániát egységes nemzetállammá, a románt egyedüli hivatalos nyelvvé nyilvánította, és nem emelte jogerőre a Gyulafehérvári nyilatkozat kisebbségekre vonatkozó részét.

A román kormányok kisebbségellenes lépései azonban csakhamar kiterjedtek a társadalom egészére, átfogták a gazdaság, a kultúrpolitika, valamint

Az Oprea család legényei az 1910-es években

az oktatás területét. Már az impériumváltás első időszakában románok vették át a döntően magyarlakta falu, Zabola vezetését is. A választott helyi bíró munkáját úgynevezett ideiglenes bizottságok ellenőrizték. A két világháború közötti időszakban a falu első bírója a gazdag Oprea Ioan volt, azonban Háromszék megyében is a Bukarest által kinevezett prefektus volt a hatalom első számú képviselője, döntő ügyekben nem a falu bírója, hanem a megye élén álló kormánybiztos döntött.

Bár az 1918 és 1940 közötti régi világban a község közigazgatása román családok kezében összpontosult, a helyi magyarság jelentős magánvagyonára még fenn tudta tartani, illetve zavar-

talánul működtette a magyar egyházi, művelődési és társadalmi életet. Pedig a román uralom már a hatalomváltást követő időben tudatosan megbontotta az erdélyi magyarság gazdasági-anyagi erejét. Az 1921. évi földtörvény Erdélyre vonatkozó szabályai a magyar nagy- és középbirtokosok, valamint a kisebbségek közintézményei ellen irányultak. Például Adrian Brudariu, az agrárkiszajátító bizottság kézdivásárhelyi elnöke, bírása 1923 szeptemberében elismerte Mikes Klementina tulajdonjogát a grófi család birtokainak felére, míg férjét, Mikes Ármint teljesen jogtalanul, abszenteistának, távollévőnek nyilvánította, éppen ezért az ő felerészét teljesen kisajátította. A bukaresti kormány és parlament csak 1940 tavaszán orvosolta a jogtalanságot és helyezte vissza jogaiba a grófot.²⁶⁷

Egry Gábor kutatásaiból tudjuk, hogy gróf Mikes Ármin Zabolai Faipari Részvénytársasága igazgatóságának ülését, a két világháború közötti korszakban, Arthur Văitoianu, korábbi miniszterelnök, sokszoros miniszter is elnökölte. Ugyanakkor a zabolai gróf rendszeresen látogatta Bukarestben a Jockey Clubot, a liberális politikusok kedvelt helyét. Tehát a jogtalanul eltulajdonított földek visszaszerzésében és a gazdasági vállalkozások normális működtetésében nagy szerepet játszott a háromszéki magyar arisztokrata román bel- és külföldi liberális kapcsolatrendszere is. Bossy Raoul, művelt román diplomata visszaemlékezéseiben örökítette meg, hogy Mikes Ármin háromszéki erdősegei voltaképp szomszédosak voltak saját nagy-

szüleinek Bodza vidéki birtokaival, s a zabolai gróf pedig együtt tanult nagybátyjával, Barbu Catargiuval a bécsi Theresianumban, majd I. Hohenzollern Károly idején fogadták a szinajai Peles kastélyban, de elég gyakran vett részt audiencián a román király bukaresti palotájában is.²⁶⁸

A magyar egyházak birtokállományának 84,5 százalékát, a székely közbirtokosságok legelőit, erdeit kisajátították, sőt a székelyek számára fontos jövedelmet adó ásványvízforrásokat is államosították. Ezenkívül 1918 és 1940 között, elsősorban az Astra Bank segítségével, hatalmas összegekkel támogatták a Székelyföldön földet vásárló románokat.²⁶⁹

Az új állam gazdasági jellegű intézkedései elsősorban a Mikes családot érintették Zabolán. A birtokaiból osztottak földet nincstelen erdélyi román családoknak. Különösen az 1929–1933-as gazdasági világválság éveiben, az Astra Bank segítségével néhány helybeli román família viszonylag olcsón, jelentős földbirtokot tudott venni Zabolán és a szomszédos Imecsfalván. Maguk mögött érezve a bukaresti és a megyei hatalom támogatását, juhnyájaikkal már augusztus közepén leereszkedtek a havasi legelőkről a falu határába, és gátlástalanul legeltettek a magyar gazdák termőföldjein, tönkretették gabonájukat, ültetvényeiket, kaszálóikat. A helyben szolgálatot teljesítő román csendőrök pedig cinkosan szemet hunytak a történetek fölött. Ez a gyakorlat még a XX. század második felében is tovább folytatódott, s folyamatosan mérgezte és megrontja a falubeli földműves ma-

gyarság és a juhtartó románok közötti viszonyt.

A két világháború közötti években számos zabolai fiatal kézműves regáti, vagyis óromániai városokban keresett munkát. Asztalosok, ácsok, kőművesek, szabók, lakatosok, gépészek dolgoztak például Bukarestben, Brailán, Galacon, Aknavásárhelyen és másutt. Ugyanakkor sok fiatal székely lány módosabb román városi polgári családhoz szegődött el cselédnek. Például volt olyan időszak, amikor Nicolae Titulescu, román külügyminiszter háztartását talpra esett zabolai hajadonok vezették. A legtöbbjüket ott is megbecsülték pontosságukért, fegyelmezettségükért és munkaszeretetükért. Amikor 1940 nyarán, az újabb impériumváltáskor hazamenekültek, többségüket a falu már nem fogadta be, szigorúan elítélték őket, ahogy mondták, a Regátban megromlott erkölcsükért. Az idősebbek még ma is emlékeznek arra a korabeli gyakorlatra, hogy a román orvosok végleg sterilizálták a teherbe esett magyar lányokat.

A két világháború közötti években, 1936-ban alakult meg Zabolán az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyi fiókja. Szervezői nagy hangsúlyt helyeztek a téli mezőgazdasági iskolák megszervezésére, szakkönyvtár vásárlására, a legújabb ismeretek elsajátítására, a korszerű technológiák és gépek megismerésére, fajállatok, nemesített vetőmagok beszerzésére és a megtermelt áruk forgalmazására. A település központjában bikaistállót építettek, Dániából, Hollandiából és Svájcból rendeltek korszerű mezőgazdasági gépeket. Meg-

A Singer cég varrótanfolyama 1928-ban

szervezték az új ipari növények, így például a lencse, a cukorrépa honosítását és termesztését, valamint helyi és külföldi értékesítését.

A román hatalom állandó szorítása, a folyamatos kisebbségi elnyomás ellenére, Zabolán élénk, magyar szellemű művelődési élet bontakozott ki. Haszmann Pál, a fiatal római katolikus kántortanító 1923–1934 között működött a falu községi iskolájában. Nyomban a faluba szóló kinevezése után megszervezte a zabolai római katolikus vegyes kart, amely nemcsak a községben, hanem a környéken is számos nagy sikerű előadást tartott. A kolozsvári székhelyű Romániai Magyar Dalosszövetség 1931-ben kitüntette Haszmann Pált, a dalegy-

let karnagyát, aki az indoklás szerint „a magyar dal szent ügyét 15 éven át szolgálta” Háromszéken.

Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a Zabolai Sport Club megalakítása. A falu sportkedvelői, György Károly elnök és György Győző titkár kezdeményezésére 1933. június 29-én tartották az egyesület alakuló közgyűlését, melynek keretében Haszmann Pált alelnökké választották. A hajdani Kancellária-kertben csakhamar labdarúgó- és szertornához szükséges pályát teremtettek, amelyet nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek is használhattak. Az iskolások például itt tartották a tanév végi hagyományos majálisukat, tornaünnepélyüket, rúdmászást, zsákfutást és a lepényevő versenyt.

„ÉLTEM NÉGY ÉVET...”

A második világháború kezdetén Románia súlyos válságba került. Az 1940. június 22-i francia fegyverletétel és Elzász-Lotaringia Németországhoz csatolásának hatására, a Molotov–Ribbentrop paktum alapján, a Szovjetunió június 26-án jegyzékben szólította fel Romániát Besszarábia és Bukovina északi részének az átadására. A két területre 28-ától kezdődően be is vonultak a szovjet csapatok. Az előző napon a magyar minisztertanács kimondta: ha Bukarest teljesíti Moszkva követeléseit, akkor Magyarország is kikényszeríti Romániával szembeni területi igényeinek teljesítését. Ugyanezen a napon – 27-én – a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács mozgósította a honvédséget. Teleki Pál július 10-én Hitlernél járt, és Németország közbenjárását kérte Erdély két-harmad részének a visszaszerzése érdekében. Berlin nyomására augusztus 16-án Szörényváron (Turnu Severin) magyar–román tárgyalások kezdődtek. A magyar fél a Maros-vonal menti területmegosztás elvét képviselte, amely a Székelyföldet délről kerülte volna. A román delegáció azonban erről hallani sem akart, ehelyett népességcserével – milliós nagyságrendben – összekötött területmegosztást ajánlott, de ennek módját és méreteit nem ismertette.²⁷⁰

A magyar–román tárgyalások augusztus 24-én kudarcba fulladtak, s a

magyar kormány két nap múlva Románia megtámadása mellett döntött. A román kabinet azonban 27-én német döntőbíráskodást kért, emiatt az augusztus 28-ára kitűzött magyar katonai akció elmaradt, s a honvédség leállította az előkészületeket. A Német-, illetve Olaszország által hozott augusztus 30-i, úgynevezett 2. bécsi döntés visszacsatolta Magyarországhoz Észak-Erdélyt és a Partium Nagyváradtól észak-északkeletre elterülő részét (Bihar, Szilágyság, Szatmár, Máramaros), valamint a Székelyföldet, összesen 22 várossal és 1740 községgel. A későbbi határkiigazításokkal összesen 43 541 négyzetkilométer területet, 2 633 000 lakossal, ebből 1,4 millió magyar (53,0 százalék), egymillió román (42,0 százalék) és közel ötvenezer fő (3,7 százalék) német volt. A Romániához tartozó Dél-Erdélyben mintegy félmillió magyar maradt továbbra is kisebbségi sorsban.²⁷¹ Az új határ délkelet felől érkezve, Zabola szomszédságában, a Lakócza-hegy 1777 méteres csúcsa közelében csatlakozott az ezeréves történelmi magyar határhoz, és onnan a Kárpátok gerincén futott tovább észak felé, tehát a település újra határszéli helységgé vált.

A Magyarországnak ítélt és azzal újraegyesülő észak-erdélyi és székelyföldi területekre, a honvédség 1940. szeptember 5-től kezdődően, a főerőkkel

Zabolai fiatalok (1940–44)

Zabolai bakák az Ojtozi-határállomáson

Máramarosszigeten, Szatmárnémetin és Nagyváradon át vonult be. Elsősorban a két világháború közötti román hatalom által elhanyagolt, rossz utak miatt a lassabban haladó gyalogsági alakulatok helyett az előreküldött gyorshadtest vette vissza a Székelyföldet, szeptember 9–13. között, s az utolsó itt megjelölt napon érték el Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyt. Az erdélyi bevonulást követően 1944 végéig mintegy kétszáz-kétszáz ezer magyar, illetve román személy menekült vagy települt át Észak-, illetve Dél-Erdélybe. A magyar országgyűlés a visszacsatolást október 8-án az 1940. évi XXVI. törvénycikkkel iktatta törvénybe. A hazatért területeken november 25-én megszüntették a katonai közigazgatást, és visszaállították a történeti vármegyék polgári adminisztrációját.²⁷²

Már a bécsi döntés hírére is nagy örömmel fogadták a zabolai magyarok. A magyar csapatok szeptember 13-án érték el Zabolát, ahol díszkapuval, bensőséges ünnepség keretében köszöntötték a bevonuló katonákat. Gróf Mikes Johanna,

hogy itthon lehessen a bevonuláson, Budapestről Bukarestig német katonai repülővel, majd onnan az olasz nagykövetség gépkocsijával, sok-sok veszélyt vállalva érkezett a Prahova-völgyén át haza. Az esemény tiszteletére a faluban is előkerültek a paplanokba varrt régi, angyalos, koronás címerű magyar zászlók, s a díszes, ünnepi székely népviseletre pedig kokárdát tűztek. A bevonuló honvédcsapatok parancsnoka, egy ezredes a feldíszített emelvényre hívta a helybéli ortodox pópát meg azokat a román gazdákat is, akik az első világháborúban az osztrák–magyar hadseregben harcoltak, és az eseményen kitüntetésekkel a mellükön jelentek meg.²⁷³

A felemelő ünnep éjszakáján részeg fiatalok bezúrták néhány, románok lakta ház ablakát, és puskával lövöldöztek. Mivel ezek a családok már korábban a kertjeik végén húzódó erdőbe bújtak, elkerülték a fizikai bántalmazást. A duhajkodók erre bosszújukat éppen azokon a magyarokon töltötték ki, akik csilapítani igyekeztek őket. Néhány zabolai román lakos azonban jogos félelmében

Katonai átképzés (1940–44)

menekült el a faluból Dél-Erdélybe, mert a két világháború közötti időszakban megalázóan és erőszakosan viselkedett a helyi magyarsággal szemben.²⁷⁴

A második bécsi döntés utáni kor egyúttal az újabb világháború időszaka. A zabolai legényeket és a fiatalabb férfiakat csakhamar besorozták a magyar hadseregbe. Azokat pedig, akik korábban, a Román Királyság idején katonáskodtak, gyorsan átképezték az új szolgálatra. Az új élet, immár nem kisebbségi magyarként, elsősorban a felszabadulás érzését, a lelki feltöltődést jelentette a zabolai magyarság számára is, miként szerte a Székelyföldön és Észak-Erdélyben. Ezt még az sem tudta igazából megtörni, hogy a visszatért területeken nagy számban jelentek meg az úgyne-

vezett „anyások”, akik az itt élők számára egy addig ismeretlen, gögös cím- és rangkorságot terjesztettek el. Mivel az ország központi, volt trianoni területről idevezényelt közigazgatási alkalmazottak, tisztviselők vagy más közalkalmazottak általában nem ismerték a sajátos székely körülményeket, a helyi viszonyokat, gyakran félreértések és igazságtalanságok keletkeztek. Hiba volt a visszacsatolás után, hogy a közigazgatás és egyáltalán az erdélyi és a székelyföldi magyar élet újjászervezésekor a magyar kormányzat nem támaszkodott kellően a korábban kisebbségi sorsban élt helyi magyarság vezető rétegére és értelmiségére, valamint még a román világban is jól működő intézményrendszerére. Másodsorban pedig a Budapestről

Gazdakör (1940–44)

irányított centralista politika egyáltalán nem volt érzékeny a székely falvak sajátos gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományai, valamint az itt élők gondolkodásmódja iránt sem. Mivel nem vették figyelembe a Székelyföld mostoha természeti adottságait, pont olyan adókat vetettek ki, mint az alföldi igencsak termékeny területekre. Ennek eredményeképpen a zabolai gazdák 1942-ben itt is azt tapasztalták, hogy még a románok adóinál is magasabb összegeket kell befizetniük az államkasszába.²⁷⁵

Magyarország közhivatalainak 1942. évi cím- és adattára szerint Zabola ekkor nagyközség Háromszék vármegye kovásznai járásában, lakossága 2751 fő. Elöljáróság, telefonszám 7. Vezető jegyző Dancs Gábor, akinek működési területe és hatásköre a községen kívül még a szomszédos Pávára és Székelypetőfalvára is kiterjedt. Segéd-

jegyzők: Kovács Gerő és Barabás Imre, írnok Finta Ilona, díjnok Bóth Mihály, pénztáros György Károly, községi bíró Fejér Mihály, körorvos dr. Hohman Sándor. A római katolikus lelkészi hivatal Zabolán, a Horthy Miklós utca 342. szám alatt tevékenykedett, anyakönyvét pedig 1922-től vezették. Működési területe: Zabola, Páva, Kovászna, Komandó és Csomakörös. Plébános Ujlaki János, kántortanító Borbáth Sándor és Fejér József. A zabolai református lelkészi hivatal 1752-től vezette anyakönyvét, lelkésze Abrudbányai Fikker Ferenc. A községközpontozhoz kapcsolt Páván református lelkész volt Lőrincz Sándor, igazgató-tanító-kántor Deák Béla, gondnok pedig Zakariás Gergely. Zabolán 1942-ben további három közhivatal működött: a magyar királyi csendőroros és a két MÁV-állomásfőnökség, Zabola–Páva vasúti megállóhellyel, illetve a Zabola-fűrészteleppel.²⁷⁶

A „kicsi magyar világ” szűk négy esztendejében a két évtizedig tartó nemzetiségi elnyomás után rövid idő alatt Zabola is gyors fejlődésnek indult, habár az itt élők jelentős modernizációs deficittel egyesültek Magyarországgal. Így van ez még akkor is, ha településünket sem kerülte el a világháború, és annak harmadik-negyedik évében már itt is megjelent a hadigazdálkodás számos eleme, például a termények egy részének vagy a lovaknak a kötelező beszolgáltatása. A helyi gazdálkodás azonban még a nehézségek ellenére is láthatóan megpezdült és fellendült, a gazdák többsége pedig gyarapodott. Oláh Sándor kutatásaiból ismerjük, hogy a budapesti hatalom, elsősorban az erdélyi származású politikusok hatására, gyors, főleg helyi erőforrásokra támaszkodó modernizációs programot szándékozott megvalósítani a Székelyföldön.²⁷⁷ Pozsony Ferenc, a helybeli gazdakör elnöke, Fikker Ferenc, református lelkipásztor és Újlaki László, római katolikus plébános a vártemplom szomszédságában lévő kultúrotthonban számos gazdatanfolyamot szervezett a téli hónapok alatt.²⁷⁸ Sajnos, a Budapest által szorgalmazott felzárkóztatást csakhamar jelentős mértékben megbénította a hadigazdálkodás bevezetése. „Az elmaradott országrészt támogató, segélyező, modernizáló állam fokozatosan a javakat elvonó, fogyasztást korlátozó szerepekbe kényszerült.”²⁷⁹

A korábbi két évtized megaláztatásai után a faluban ismét kivirágzott a kulturális, az egyházi és a sportélet. E néhány év alatt Abrudbányai Fikker Ferenc,

református lelkipásztor volt a település életét alapvetően meghatározó, vezető egyéniség. Közben a helyi gazdakör most már magyar állami, kormányzati támogatással szervezte tanfolyamait, köztük a téli mezőgazdasági oktatást, a szakmai kirándulásokat, az állat- és terménykiállításokat, valamint a különböző versenyeket. A zabolai fiatalok a cserkész- és a leventemozgalom keretében ismerkedhettek meg Magyarország történelmi vidékeivel, nagyvárosaival és emlékhelyeivel. Az elmúlt évtizedekben e sorok írója még találkozott olyan idősebb zabolai magyar gazdával, aki csendesen azt mondta: „Éltem eddig összesen négy évet, 1940 és 1944 között.”

A Magyar Keresztény Szociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének kispesti csoportja 1941-ben országzászlót adományozott a falunak, amit 20 tagú küldöttség hozott el Zabolára, és adott át György Károly községi bírónak. A zászlót június 1-én az iskola udvarán avatták fel népes ünnepség keretében, majd azt felszentelte Ujlaki János, római katolikus plébános és megáldotta Fikker Ferenc, református lelkész.²⁸⁰

Ebben az időszakban kereste fel a falut Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, aki a Mikes család meghívására érkezett Zabolára. Gróf Mikes Ármin vendégeként a határszéli erdőrengetegben, a Háromszéki-havasok nyugati oldalában medvedadászon vett részt. A falu második emlékezetes eseménye gróf Teleki Géza és gróf Mikes Hanna menyegzője volt 1943. február 27-én, amikor az erdélyi arisztokrácia számos jeles alakja is megjelent az ünnepségen.

Gróf Mikes Johanna és gróf Teleki Géza esküvője 1943-ban

1944 tavaszán a keleti front már Románia moldvai határához közeledett. A magyar katonai vezetés az előző években a Keleti-Kárpátokban felkészült Észak-Erdély és a Székelyföld védelmére, és a kárpátaljai Árpád-vonalat az új magyar keleti határra is kiterjesztette a Borsai-hágótól egészen Ojtoz községig. Az erődrendszert folytatva a Kárpát-kanyarban megerősített pontokat létesítettek, ezek egyike a Zabolától keletre fekvő hegyvonulaton volt – csúcsa, a Tiszta-bükk 1340 m magas –, ahol a lefutó völgyeket szintén egy-egy völgyzárral retesztették el.

1944 nyarán a mintegy negyvenötvenezer fős székely határvédő erők négyszáz kilométer hosszan védték a

Székelyföld körül húzódó országhatárt, majd csak augusztus 27-én kerültek először összeütközésbe a Keleti-Kárpátokon át betörni szándékozó ellenséggel. A székely határvédő alakulatokban szolgálva természetesen zabolaiak is részt vettek a harcokban.²⁸¹

Négy nappal korábban, augusztus 23-án, miután a Vörös Hadsereg áttörte a német–román állásokat a moldvai Jászvásárnál (Iași), Románia hirtelen kiugrott a háborúból, és szembefordult korábbi fegyvertársaival. Fegyverszünetet kért, majd két nap múlva hadat üzent Németországnak.

Augusztus 31-én a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe. Észak-Erdélyt ekkor, az előző naptól már a 2. magyar

Gróf Mikes Johanna és gróf Teleki Géza esküvője 1943-ban

hadsereg védelmezte, de a székely, köztük számos zabolai, határvédelmi erők is tovább csatáztak a Gyimesi-szorosban valamint az Úz völgyében.²⁸² Nekik is köszönhető, hogy a bekerített Székelyföld szeptember 7-én kezdődött katonai kiürítését a magyar hadvezetés viszonylag nagyobb veszteség nélkül meg tudta oldani. Közben, az előző napon a 2. ukrán front csapatai Havasalföld felől, a Déli-Kárpátokon át kezdték meg benyomulásukat Dél-Erdélybe. Egy támadó ék

a védtelenül maradt Székelyföld felé tört gyorsan előre, amelynek déli sávját a magyar hadvezetés éppen ekkor ürítette ki. Így aztán nemcsak Háromszék vármegye székhelyére, Sepsiszentgyörgyre és a másik városba, Kézdivásárhelyre vonulhattak be akadálytalanul a szovjet erők, hanem szeptember 8-án minden ellenállás és puskalövés nélkül Zabolát is elfoglalhatták. A falu magyarságának ezen a napon kezdődött el a második, legösszetettebb kisebbségi korszaka.²⁸³

MIT JELENT A NÉPI DEMOKRÁCIA?

A szovjet és a román csapatok gyorsan, akadálytalanul vonultak át Háromszék egész területén, majd nyugat felé törtek előre. Nyomban utánuk Zabolára is megérkeztek a korábbi román hatalom emberei, részben ugyanazok, akik az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után Dél-Erdélybe menekültek. Magabiztosságukat csak növelte, hogy hírül kapták: a Romániával szeptember 12-én Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 19. cikkelye kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély, vagy annak nagyobb része, adassék vissza Romániának.”²⁸⁴

A négy évig magyar fennhatóság alatti területekre visszatért román közigazgatás és csendőrség azonnal megkezdte a régi-új hatalom kiépítését és a magyarságtól elszenvedett valós vagy vélt sérelmeinek megtorlását. Ebben kiváló társra talált a Bukarestből útnak indult több mint ötvenezer fős, úgynevezett Maniu-gárdában. Annak 600 fős Olteanu Gavrilă vezette brassói alakulata szeptember 15-én esküdt fel ünnepélyesen a Korona városában a királyra és a házára. Az önkéntesek már ugyanazon nap elindultak Háromszék felé, s szeptember 19-én Gavril Olteanu vezetésével

be is vonultak Sepsiszentgyörgyre, ahol a Székely Mikó Kollégiumban fészkeltek be magukat.²⁸⁵

A gárda fő célja volt, hogy „önkéntes” alakulatokba szerveződve az előrenyomuló szovjet és román csapatok mögötti területeken megfélemlítse, szülőföldjéről elűzze a magyar lakosságot, etnikai tisztogatást hajtson végre. Sepsiszentgyörgyről észak felé indult a Maniu-gárda.²⁸⁶ Először az Olt folyó völgyében rabolt, pusztított, fosztogatott, erőszakoskodott és gyilkolta le az ártatlan magyarokat, férfiakat, nőket, gyerekeket, majd „önkénteseik” az egész Észak-Erdélyt végigdúlták.²⁸⁷ Egyik leghírhedtebb tettüket Erdővidéken, Szárazajta faluban követték el, ahol szeptember 26-án²⁸⁸ összesen tizennégy székelyt mészároltak le, többüket tuskón, bárdal lefejezve családtagjaik és a fegyverrel összeterejt helybeliek szeme láttára.²⁸⁹ A Maniu-gárda magyarelles vérengzései miatt a szovjet hadvezetés Észak-Erdélyből és a Székelyföldről ideiglenesen kiharcolta a román közigazgatást, és helyette szovjet katonai adminisztrációt vezetett be 1944. november 14.–1945. március 23. között. Ennek hatására a román csapatok november 15-én elhagyták Sepsiszentgyörgyöt, és Prázmárra vonultak vissza.²⁹⁰

A szovjet katonai közigazgatás védelme alatt a kolozsvári magyar és román

baloldal szinte napok alatt kiépítette Észak-Erdély és a Székelyföld valós közigazgatási önkormányzatát. A korabeli magyar közvélemény által csak „észak-erdélyi köztársaságnak” emlegetett, szovjet katonai fennhatóság alatt lévő területen önálló oktatási és kulturális intézményrendszer épült ki. Külön magyar tanügyigazgatást szerveztek, és tovább működhetett a kolozsvári magyar egyetem is. A magyarság saját közigazgatása alatt maradhatott, de vezetőit és tisztviselőit jórészt kicserélték az egyre inkább kommunisták befolyása alá került Magyar Népi Szövetség embeivel.²⁹¹

A kolozsvári ideiglenes kormány hatóköre nem érte el a távolabbi magyarlakta területeket, így például az Erdély fővárosától háromszázötven kilométerre fekvő Zabolát sem. Többek között ezért történhetett meg, hogy egy 1940-ben elmenekült és 1944 őszén a faluba visszatelepedett román csendőr nyomban lefogatta azokat a magyar legényeket és fiatal házasembereket, akik magyar katonaként harcoltak a második világháborúban. Azzal vádolták meg őket, hogy titkos, románellenes fegyveres partizánakciókban vettek részt, népfölkelést terveznek. Előbb Sepsiszentgyörgyre, onnan a Brassó melletti Földváron felállított haláltáborba hurcolták a lefogottakat. Itt raboskodtak 1944 késő őszén és tél elején, fűtetlen barakkokba zsúfolva, kiéheztetve, majd védőoltásnak álcázott injekciókkal tudatosan megbetegítve. Az embertelen körülmények és az egészségügyi ellátás hiánya folytán a földvári gyűjtőtábor-

ban járvány tört ki, ezrével betegedtek meg és pusztultak el a foglyok. Akik túléltek a borzalmakat, azokat továbbhurcolták a szovjet NKVD felügyelete alatt álló moldvai Foksányban (Focșani), Vrancea megye központjában felállított hadifogolytáborba. Az ottani, még embertelenebb körülményeket is átvészelő rabokat a Dnyeszter partján fekvő Tighinára küldték tovább. A zabolaiak közül végül is csak hárman kerültek haza, tizenheten elpusztultak.²⁹² Bende Jenő emlékiratában jegyezte le, hogy a földvári tábor túlélőit az oroszországi Murmanszkba hurcolták, ahol összesen huszonnyolc zabolai fogoly pusztult el különböző járványos betegségekben és végelgyengülésben.²⁹³

1944 őszének-telének átmeneti, zavaros hónapjaiban a pávai Pila István játszott érdekes, összetett szerepet a vidék magyarságának életében. A férfi korábban a Mikes gróf erdőőre volt a távoli Putnai-havason, és a falubeliek szerint egy rádió adó-vevő berendezéssel már 1944 előtt titokban kapcsolatot tartott a szovjet hírszerzőkkel. Tény, hogy a vidékre bevonuló szovjet katonai közigazgatás azonnal kinevezte Háromszék vármegye népőrségének élére. Pila gyorsan megszervezte a magyarság önvédelmét, megelőzte idegen fegyveresek betörését, s ezzel pedig megmentette a helyi és a környékbeli magyar falvak lakosságát, miközben a közeli Olt völgyében – mint írtuk – éppen ekkor garázdálkodtak, öldököltek a Maniu-gárdisták. Ugyanakkor a zabolaiak által megszállottnak, eszelősnek tekintett ember, Pila volt az is, aki személyesen irányította a Mikes-

kastély feldúlását, kifosztását, értékes le-
váltárának és könyvtárának elégetését.²⁹⁴
A román karhatalmi erők Pila Istvánt
1945. augusztus 15-én, 14 társával
együtt, letartóztatták. Korabeli belügyes
írott források szerint titkos fegyverrak-
tár kiépítésének és a román hatalom
elleni népfelkelés szervezésének vádjá-
val.²⁹⁵

Az 1944 őszétől gyakran változó ro-
mán kormányok egyik fő törekvése a
Szovjetunió jóindulatának a megnye-
rése volt, hogy ismét bevezethessék
Észak-Erdélyben a román közigazga-
tást. Moszkva ezt elsősorban a Román
Kommunista Párt politikai bázisának az
erősítésére használta fel, ugyanakkor azt
is elérte, hogy már novemberben Petru
Groza miniszterelnök-helyettesként be-
került az éppen akkor átalakított buka-
resti kabinetbe. Visinszkij szovjet kül-
ügyminiszter-helyettes 1945. március
6-án a román fővárosban tárgyalva csak
katonai és politikai fenyegetéssel tudta
rábírní I. Mihály királyt Petru Groza mi-
niszterelnökké való kinevezésére. Ha az
uralkodó a moszkvai kérést visszautasít-
ja, akkor – mint Visinszkij kijelentette
– a Szovjetunió „nem felelhet Románia
mint független állam fennmaradásáért”.
Groza táviratban kérte Sztálint, hogy
Észak-Erdélyben engedélyezze a román
közigazgatás bevezetését. Erre március
13-án került sor, s ezzel véget is ért az
„észak-erdélyi köztársaság” korszaka.²⁹⁶

A Groza-kormány hatalomra lépése
után a román államhatalom helyi szervei
nemcsak Zabolán, hanem szerte Észak-
Erdélyben – az említett nemzetiségi
statútum ellenére – gyarmatosítóként

bántak a magyarsággal. A Háromszék
vármegye posztját újra elfoglaló koráb-
bi román csendőrparancsnok 1945. au-
gusztus 21-én, majd szeptember 9-én
kelt felterjesztésében arról értesítette
bukaresti feletteseit, hogy irredenta
magyar csoportok fegyveres ellenállási
mozgalmat terveznek, illetve szervez-
nek itt a Székelyföldön. Már több titkos
fegyverraktárat létesítettek, amelyek
közül egyet fel is fedeztek Kovásznán,
Pila István irodájában. Éppen ezért a ne-
vezett személyt augusztus 15-én tizen-
négy társával együtt letartóztatták.²⁹⁷

A jelentés szerint a megvádoltak ép-
pen a győztes nagyhatalmak – USA,
Szovjetunió és Nagy-Britannia – július
17. és augusztus 2-a között Potsdamban
tartott konferenciája alatt akartak olyan
fegyveres összetűzést kirobbantani,
amely felhívja a nagyhatalmak figyelmét
a romániai kisebbségek helyzetére, így
szolgáltatva alapot a nemzetközi be-
avatkozásra és Románia katonai megtá-
madására.²⁹⁸

Az újonnan berendezkedett román
hatalomnak végül így sikerült eltávolítania
a számára kényelmetlenné vált Pila
Istvánt, Háromszék megye népőrsége
volt parancsnokát, a megszálló szov-
jet katonai hatóságok bizalmi emberét.
Börtönéveit letöltve Pila aztán tovább
dolgozott Zabolán erdőőrként, de többet
már nem végzett pártmunkát. Később
egy fejére zuhant farönk okozta
halálát az erdőben.²⁹⁹

Az előbbiekhöz kapcsolódik – mint
írtuk –, hogy Romániai háborús ki-
ugrásával 1944. augusztus–szeptem-
berben az erdélyi front rövid idő alatt

Румыния

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА И КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА
СССР

Почтовая картонка военнопленного
Carton postal de prisonnier de guerre

Destinataire) Demes Ioan.

Куда (Adresse) Zăbala, Jud. Treiscaune
(страна, город, улица, № дома, округ, село, деревня)
România, Treiscaune, Transilvania

Отправитель (Expéditeur) Demes Ferencz
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre C.C.C.P. Arad p. 2. 7/48-T

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre

№ 100. 100. 100.

Kedves szüleim!

Utolsóra május 10-iki kétféle
lapjokat kaptam magam.
Egészséges vagyok. Azt hiszem
Császárn volt maguknál, elmon-
dott mindent. Testvéreimmel
csókolom. Ferencz

1947. VIII. 10.

Demes Ferenc levele a szovjet fogságból

összeomlott. A Székelyföldet gyorsan kiürítő magyar, illetve a Kárpát-nyarból és a Déli-Kárpátokban visszavonuló német csapatok számos felszerelést hátrahagytak. A Zabola fölötti havasokban is sok fegyvert és lőszert találtak a helyiek, akik közül többen önként csatlakoztak a Fogarasi-havasokban szerveződő, 1945 után kibontakozó kommunistaellenes fegyveres ellenálláshoz. A mozgalom leverése után elfogott, majd elítélt Kovács Albert tizenöt évig raboskodott Románia leghírhedtebb börtöneiben.

A zabolai Mikes család tagjai a szovjet csapatok elől 1944 augusztusában Budapestre menekültek, ahol a bombázások alatt Mikes Ármin november 28-án meghalt egy fővárosi kórházban Felesége és lányai a magyar fővárosból később Szombathelyre, Mikes János püspöki rezidenciájába menekültek. A hadiesemények elmúltával Mikes Árminné nyomban hazatért. A kastélyt azonban már teljesen kifosztva és feldúlva találta, ezért egy félreeső kerti lakban húzódott meg. A zabolaiak zöme nagy szeretettel fogadta az özvegyet, akit, családtagjaival együtt, elsősorban élelmiszerekkel segítettek.

Az ötven hektárnál nagyobb birtokok felosztását 1945. március 23-án elrendelő román földreformtörvény helyi végrehajtásakor, a Hagiú Ioan által vezetett bizottság Zabolán, a Mikes család uradalmából kétszáz hektár földet osztottak ki szegényebb családoknak. A grófi család mintafarmját államosították, ahol állami gazdaságot létesítettek 1948-ban.³⁰⁰ Annak vezetését kezdetben különbö-

zó pártkáderek alkották.³⁰¹ Gróf Mikes Árminné, Bethlen Klementinát a kommunista titkosrendőrség 1949. március 2-áról 3-ára virradó éjjel, éppen húshagyókedd éjszakáján, amikor minden közember vidáman mulatott, hurcolta el Sepsiszentgyörgyre, majd onnan később Marosvásárhelyre, ahol 1954. július 16-án elhunyt.³⁰² Lánya, Klementina, már korábban Ausztriába, Auersperg Károly herceghez ment férjhez. Johanna a férjével, gróf Teleki Gézával együtt, kalandos körülmények között az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Harmadik gyermekét, Évát, az 1945. november 24-én elhunyt gróf Mikes Sándor nejét, előbb Dubrudzsába hurcolták kényszermunkára, majd 1951. április 25-től egészen 1978. március 7-én bekövetkezett haláláig kétkezi munkásként dolgozott Kolozsváron. Lányát, Mikes Katalint a közeli Szentkatolnán fogadta be egy család, aki ott is folytatta elemi iskolai tanulmányait, majd utána a kolozsvári volt református leánygimnáziumban tanult bentlakó diákként egészen 1959-ig. Mivel az édesanyja által benyújtott kivándorlási kérelmét a hatóságok végül is elfogadták, 1960. március 6-án vonattal Ausztriába utazhatott, nagynénjéhez. Grazban a Sacré Coeur-ban érettségizett 1964-ben, majd a grazi egyetem tolmácsintézetében végezte tanulmányait. Ott ismerte meg későbbi férjét, Shuvendu Basu Roy Chowdhury of Ulpurt. Mikes Katalin 1972-től egészen nyugdíjazásáig a Grazi Egyetem könyvtárának belső munkatársa volt.³⁰³

Érdekes tény, hogy a második világháborút követő években a román kommu-

nista hatalom (a király lemondásával, a köztársaság kikiáltásával, pártegyesítéssel, a gazdaság és az oktatás államosításával stb.) országos szinten rendre megszilárdította pozícióit, majd azokat később lokális, falusi szinten is érvényesíteni szándékozott. Éppen ezért 1949-ben tudatosan szervezték meg a helyi hatalom egységes, felülről tökéletesen irányítható intézményrendszerét, a néptanácsokat; augusztus 30-án megalapították a Népbiztonsági Főigazgatóságot (Securitate), megkezdték a kollektív gazdaságok erőszakos szervezését; számos egyházi vezetőt letartóztattak; a Magyar Népi Szövetségen belül tisztogatást hajtottak végre; 1950-től radikálisan átszervezték az ország területi, adminisztratív beosztását; 1952-ben számos magyar kommunista vezetőt (pl. Luka Lászlót) letartóztattak, és megszervezték a Maros Magyar Autonóm Tartományt.³⁰⁴

Éppen ezért 1949-től már nem a régen várt csendes dolgos napok, hanem az új hatalom terrorja, a lokális közösségek félelme és szorongása teljesedett ki. Mindezek csakhamar rejtett vagy nyílt, spontán vagy tudatos ellenállási eseményekben csúcsosodtak Zabolán is.³⁰⁵

Az impériumváltozás utáni években az erős magyar nemzeti identitással rendelkező zabolaiak körében sem szűntek meg az ellenállás különféle rejtett vagy nyílt formái a román kommunista államhatalom ellen. A falubeli legények régi szokás szerint még az 1940-es évek második felében is virágokkal, szalagokkal feldíszített lovas kocsikon mentek soro-

zásra, miközben magyar katonadalokat énekeltek. 1947 tavaszán is így történt, amikor a Securitate emberei gúnyolódásnak vélték azt, hogy a legények szarvasmarhákat fogtak szekereik elé. A rukkoláson részt vevő fiatalokat behívták a helyi iskolába, ahol azzal vádolták meg őket, hogy az ökrök szarvaira piros-fehér-zöld pántlikákat raktak, énekeik pedig horthysta katonanóták. A Securitate verőemberei az ifjak közül elsősorban Bende Albertet bántalmazták súlyosabban, akit az esemény szervezésével gyanúsítottak. A sorozáson részt vett fiatalok elhatározták, hogy a titkosszolgálat üldözése elől Magyarországra szöknek. Bende fegyvert szerzett, és este rálőtt arra a különösen kegyetlen szekusra, aki Kovásznára sietett motorkerékpárjával. A járművel felborult tisztnek azonban csak a lába sérült meg könnyebben. A zabolai fiatalembert még aznap éjszaka letartóztatták, majd tizennyolc évi börtönre ítélték, amelyből hét és fél esztendőt letöltött.³⁰⁶

Kevésbé ismert, hogy 1949. június 20-án Zabolán olyan lázadás tört ki, amit a helyiek „papi lázadásként” vagy „papi zendülésként” emlegetnek.³⁰⁷ A kommunista hatalom erre a napra népgyűlést hívott össze azzal a céllal, hogy a lakosságot felkészítse a burgonyabogár elleni védekezésre. A rendezvényt a református egyház művelődési otthonában tartották, végeztével azonban a tömeg nem oszlott szét, mert az emberek azt suttogták: a Securitate éppen most gyűjti össze a legjobb gazdákat, valamint a lelkészt, hogy valamennyiüket börtönbe vesse. A református és a római katolikus temp-

lom tornyában félreverték a harangokat, s így a vészjelre még több ember jelent meg a templomtéren. A zendülést lezáró brassói hadbírósnál tárgyaláson rögzített tanúvallomások azt is tartalmazzák, hogy Fikker Ferenc az említett ülés végén arra biztatta volna a falu népét, hogy dobják ki a néptanácsról Balázs Józsefet és Hagiú Iont, mert ők állították össze annak a 18 személyeknek a listáját, akiket csakhamar le fognak tartóztatni.

A titkosrendőrség egyik autója éppen a tömegben akart áthaladni, amikor a zabolaiak a járműben felfedezték az egyik falubelijüket, akit a hatóságok azzal vádoltak, hogy titokban fegyvert rejteget, és segítségükkel, egy népfölkelés keretében, a fennálló helyi- és államhatalom megdöntésére törekszik. A feldühödött nép megállította az autót, a bírósági vallomások szerint Pozsony József és Kovács János kinyitották annak ajtaját, a letartóztatott személyt pedig leszállásra szállították, majd a nála lefoglalt fegyvereket egy zsákból kiürítették a földre. A lincshangulat közepette a szekusok elmenekültek, s a letartóztatott Kovács Miklós pedig kiszabadult. A tömeg ezután véresre verte azt a besúgónak tartott férfit, aki egyébként 1944 őszén feldőlt a Mikes-kriptát, majd cselekvően részt vett a grófi kastély kirablásában és szédülésében.³⁰⁸

A bírósági vallomásokot rögzítő iratok azt tartalmazzák, hogy Fikker Ferenc a kiszabadítási jelenetet csak a parókia kertjéből nézte végig, utána megdicsérte Kovács Miklóst, majd felkereste Demes Gyulát és Pozsony Józsefet, akikkel megbeszélte, és előkészítette,

*Fikker Ferenc, református lelkész és családja
(1940–44)*

hogy a nép védje meg, gyűljön össze, ha el akarják vinni őt a faluból. A lázadás közben végig szóltak a református és a katolikus templom harangjai, s a feldühödött tömeg kövekkel dobálta meg a néptanács épületét. Amikor a lázongók lecsillapodtak, s nagyrésztük már haza távozott, a hatóságok az éj leple alatt jól felfegyverzett sepsiszentgyörgyi és brassói rendőröket, valamint munkásöröket szállítottak teherautókon Zabólára. Azokkal teljesen bekerítették a falut, és reggelre egytől egyig letartóztatták a lázadás hangadóit. A kihallgatások előbb a Securitate kovásznai pincéiben kezdődtek, majd Sepsiszentgyörgyön és Brassóban folytatódtak. A karhatalmisság közben Zabola plébánosát is súlyosan bántalmazták. Abrudbányai Fikker Ferencet, a falu határozott és bátor kiállású református lelképásztorát legközelebbi híveivel együtt tartóztatták le.

A népfölkelésre való biztatás, testi sértés és tiltott fegyvertartás vádjával letartóztatottak perére 1949. szeptember 21–22-én került sor, a brassói kato-

nai törvényszéken. A vád felszólítására ott tanúvallomást tett: Balog Andor, György Sándor, György Albert, Balázs József, Kerekes József, Kozma Balázs, Németh Sándor és Szakács Jenő. A védőügyvéd csak Bogyó (sz. Szabó) Máriát kérhette fel tanúnak. Az egyik tanú közben azt vallotta, hogy Zsidó Antal és Bende Béla, habár nincsenek letartóztatva, a legtüzesebb felbújtatók voltak, s voltaképp ők bántalmazták legsúlyosabban a hatalom helyi emberét. A 721-es számú ítéletet végül is szeptember 28-án hirdették ki: Fikker Ferencet háromévi kényszermunkára ítélték, amit a Duna és a Fekete-tenger közötti csatornaépítkezésen töltött le borzalmas körülmények között, s ahonnan csak 1952. november 27-én szabadult. Demes Gyula, a református egyház gondnoka és Pozsony József egy-egy évi, Héjja Gizella pedig több hónapi elzárást kapott, amit a brassói Fellegvár börtönében ültek le. Kovács Jánost, aki a szekusokat kirángatta autójukból, három évre ítélték, de a titkosrendőrségen halálra verték. A fegyverrejtegetés és testi sértés vádjával letartóztatott Kovács Miklóst, a zabolai lázadás tulajdonképpeni kiváltóját pedig tíz évi fogságra ítélték, amit mind az utolsó napig letöltött.³⁰⁹ Habár Kovácsnak mindössze nyolcvanhárom ár földje volt, börtönévei alatt mégis rá tették családját a zabolai kuláklistára, és külön adókkal valamint teljesíthetetlen beszolgáltatásokkal sújtották.

Fikker Ferenc meghurcoltatása még a kiszabadulása után sem ért véget. Közvetlenül az 1956-os magyarországi kommunista ellenes forradalom erdélyi

eseményei után, 1957. március 30-án Oláh Alexandru hadnagy, a Belügyminisztérium Kézdi Rajoni vezetője, valamint Márkosi Carol főhadnagy, a II. osztály főnöke, Kovács Mihail, ezredes, tartományi belügyes főnök jóváhagyásával elrendelte a zabolai lelkipásztor folyamatos megfigyelését és ellenőrzését horthista kémkedés gyanújával. A biztonsági szolgálat emberei 1957. április 5-én már meg is fogalmazzák a legszükséges tennivalókat: a lelkész megfigyelését, hazai és magyarországi kapcsolathálójának felderítését, amit elsősorban a "Gyergyai" fedőnevet viselő zabolai, Fikkerhez nagyon közel álló személlyel terveztek megvalósítani. Gyanús volt a biztonságiaknak a "Dobrescu" és a "Raducanu" fedőnevű ügynökök azon jelentése is, hogy a lelkész dr. Székely Andrással, Balogh Andorral és Ciora Romulus, ortodox pópával elég rendszeresen találkozott, együtt kártyázott. Ugyanakkor elrendelték magyarországi testvérével folytatott levelezésének követését és megfigyelését is. A további jelentések csakhamar arról számolnak be, hogy Fikker baráti köréhez tartozott még Dancs Gábor, könyvelő, Sólyom Ferenc, nyugdíjas tanár, dr. Székely András, főorvos, Demes József, gyógyszerész, Török Ferenc, kézdivásárhelyi sógora, Labud Antal, római katolikus lelkész és Tóth Lajos, a grófi család hajdani erdésze, akikkel kártyázás közben rendre megbeszélték a magyarországi 56-os eseményeket is.³¹⁰

A hatalom keze nemcsak Fikker Ferenc lelkész életét, hanem gyermekeiét is megnyomorította. Fiának, ifjabbik

sz. 1502/1957.-

K i m u t t á s .-

mind azon személyekről akik szobla község kulák névjegyzékében szerepelnek.-

R. szám.	Nevé és utóneve.-	Község és Hely.		Indok személynek alapján az illető kuláknak tekintendő.-
		Falu.-	szám.	
1.	Baróthi Albertné	Zabola	629	Össz. 3.43. Szántó 2.93. Kass. 0.70 9.08 Hn. volt és szolgát tartot
2.	Balogh János	Páva	126	Össz. 11.71. Sz. 5.25. Kass. 6.46. 12.16 Hn. volt.-
3.	Csékes János	Zabola	744	Össz. 2.01. Szántó 165. Kass. 0.46. Tanácsosbí-vajalat, Kulákfősz.
4.	Csékcs József	Páva	313	Össz. 4.87. Sz. 0.05. ss. 1.88. Kass. 9.77 volt.-naposúmosok dolgozt.
5.	Csékcs Károly	Páva	99	Össz. 8.22. 4.38 ss. 384 Kass. 16. Szolgát tartott a múltban -
6.	Lemes Ferenc	Zabola	560	Össz. 1.29. ssán. 0.48. Kass. 0.81. A múltban szolgát tartott.-
7.	Gall János	Páva.-	312	Össz. 8.21. ssán. 4.83. Kass. 3.58 Volt 12.04 Hn. Naposúmosok.-
8.	Kovács Miklós	Zabola	478	Össz. 0.83. ssán. 0.03. Kass. 0.80. Birtokát le adta. Elszárv.-
9.	Nagy György	Páva.	70	Össz. 7.36. ssán. 1.00. Kass. 5.56. Működésüket tartott.-Alkalmossággal és szolgát.-
10.	Matyás József	Zabola	696	Össz. 9.11. ssán. 4.68. Kass. 4.59. Volt 21.72. Hn. szolgát tart.-
11.	Miskolcsi István	Páva	188	Össz. 2.89. ssán. 1.00. Kass. 1.89. Szolgát tartott régen. Földjét leadta, szerszámait is.-
12.	Óprea Nicolas	Zabola	231	Össz. 3.89. ssán. 1.77. Kass. 2.07. Szolgát tartott, jelenben ő mű- veli. Volt 9.08. Hn.-
13.	Szűcs György	Zabola	53	Össz. 2.68. ssán. 2.03. Kass. 0.67. Két rand óéplőgép.-

Zabola község 1957 okt. 4-én.-

Néptanács elnöke

Titkár,

Kulákok listája (Polgármesteri Hivatal Levéltára)

Fikker Ferencnek (sz. Kézdivásárhelyt 1939-ben) neve már egy 1958-as, Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségével kapcsolatos besúgói jelentésben szerepelt. A fennálló társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával 1959. március 13-án

tartóztatták le Kolozsvárt, ahol ő akkor teológiai hallgató volt. A kincses városban működő katonai bíróság 15 év börtönbüntetésre ítélte, amit előbb Szamosújvárott, majd a Duna-deltában és a Bráilai Nagysziget különböző kény-

A kollektív gazdaság első kombájnya az 1960-as években

szermunkatelepein töltött. Végül 1964. júniusában szabadult. Mivel teológiai tanulmányait nem folytathatta, Brassóban ipari technikumot végzett, majd feleségével együtt 1982-ben végleg kitelepedett Németországba.³¹¹ A totalitárius hatalom mindent elkövetett, hogy a zabolai lelkipásztor kisebbik gyermeke, Fikker Mária Erika se végezhesen egyetemet. Ő is csak hosszú kitérők után tudott állategészségügyi technikumot végezni, majd végül Sepsiszentgyörgyön telepedett le tanár, muzeológus férjével és családjával. A zabolai református vártemplom udvarán 2010-ben, bennsőséges ünnepség keretében állítottak kopjafát Fikker Ferenc emlékére.

Településünk népe döntően a mezőgazdaságból élt, s ennek állami terhei már 1945 után is jelentősen növekedtek, habár 1946-ban és 1947-ben Zabolát, valamint a környező falvakat hosszan-

tartó aszály sújtotta, a gazdákat mégis szinte teljesíthetetlen terménybeadásra kötelezték. 1947. december 30-án Romániában megszüntették a királyságot és kikiáltották a köztársaságot, majd 1948. február 23-án egyesítették a kommunista és a szociáldemokrata pártot. Az ekkor létrejött Román Munkáspárt főtitkárává Gheorghe Gheorghiu-Dej választották, aki az országban hamarosan kiépítette a sztálini típusú kommunista diktatúrát. Június 11-én államosították a legfontosabb termelőüzemeket, a bankokat és a szállítási vállalatokat, 1949 elején pedig hozzáfogtak a mezőgazdaság kollektivizálásához. A román kommunista párt az agrárium átalakítását két szakaszban tervezte megvalósítani: 1. 1945-ben földreformot hajtottak végre, államosították a nemesi és az egyházi nagybirtokokat, mivel az agrártörvény 50 hektárban rögzítette a ma-

gántulajdonban maradható földbirtok maximális nagyságát. 2. Majd a Román Kommunista Párt 1949. március 3-5-én hirdette meg a mezőgazdaság szocialista átalakítását is.³¹² A kollektivizálás ellenzőit csakhamar letartóztatták, előbb a brassói Fellegvárba zárták, majd onnan Dobrudzsába hurcolták kényszermunkára. A sorozatos letartóztatásokkal és deportálásokkal pedig alaposan megfélemlítették a falusi gazdákat.³¹³

A Mikes család földosztás után megmaradt zabolai uradalmát állami gazdasággá alakították át, és megkezdték a helyi gazdák szövetkezetbe kényszerítését. Először a közigazgatásilag községünkhöz tartozó, az 1848-as forradalomig jobbágyfaluként működő, szomszédos Székelypetőfalván szervezték meg 1950-ben a kollektív gazdaságot, amelyet *Petőfi Sándorról* neveztek el. A Zabolával összeépült Páván ez csak 1952-ben sikerült, ahol a hatalom emberei előbb meghurcolták a kulákoknak minősített személyeket, kilakoltatták családjaikat saját portáikról, majd a félelem légkörében létrehozták a *Győzelem Útja Mezőgazdasági Szövetkezetet*.³¹⁴

Zabolán azonban erőteljesebb és egységesebb volt a lakosság ellenállása, s a helyzetet bonyolította, hogy a faluban nagyon jelentős birtokokkal és állatokkal rendelkező román család is élt. A szervezők, a kommunista párt aktivistái 1952-ben csak három úgynevezett társas gazdaságot tudtak alakíttatni a helyi gazdák egy részéből. Az *Egyesülés*, a *Május 1.* és az *Új Élet* nevű gazdálkodási formációkat végül is csak egy évtized múlva, 1961–62 telén sikerült

a hatóságoknak erőszakkal egyesítenie, létrehozva a közös gazdaságot. Az újonnan létesített zabolai kollektívbe beleolvasztották a korábban megalakított pávai gazdaságot is.³¹⁵ Pár földműves azonban községünkben is szívósan kitartott, s magángazdaként folytatta tovább életét. Az elkobzott helybeli földterületeiket a hatalom csak távoli, hegy alatti falvakban (pl. Bereckben, Kézdimartonoson) mérte ki számukra, ugyanakkor továbbra is teljesíthetetlen beadási kötelezettségekkel sújtotta őket.³¹⁶

A zabolai székely és román gazdák úgy érezték, hogy a totalitárius hatalom erőszakkal voltaképp elvette tőlük évszázados létalapjukat, az életük értelmét jelentő termőföldet, legfontosabb munkaeszközeiket és állataikat. Azokat a gazdákat, akiket a hatalom nem tudott bekényszeríteni a szövetkezetbe, kulákoknak minősítették, és teljesíthetetlen terheket róttak rájuk. Ha nem tudtak eleget tenni a kötelezettségeiknek, megbélyegezték őket, sokukat kilakoltatták, sőt deportálták. A községünk irattárából származó, 1957. október 4-én elfogadott kuláklistán a következő személyek neve olvasható: Baróthi Albertné, Balogh János, Csekme János, Csekme József, Csekme Károly, Demes Ferenc, Gáll János, Kovács Miklós, Nagy Gergely, Mátyás József, Miskolczi István, Oprea Nicolae és Sáfár György. A radikális gazdasági, tulajdonjogi és társadalmi intézkedések csakhamar azt idézték elő, hogy a fiatal nemzedékek tagjai Zaboláról is elindultak a korábban iparosított városok (pl.

Pionírok az 1960-as években

Brassó) felé. Ezek a migrációs folyamatok gyökeres változásokat idéztek elő a kibocsátó szülőfaluban is, ahol már “nem a földek házasodtak a földekkel”, tehát a párválasztásban fellazult a korábbi szigorú társadalmi endogámia, ugyanakkor gyökeres változások következtek az életstratégiákban, életmódokban, átrendeződtek a lokális közösségi kapcsolatok, s egyre jobban elmélyült az individualizálódás.³¹⁷

A második világháború utáni évtizedekben a kommunista diktatúra gyökeresen felforgatta a székelyföldi faluközösségek korábbi önkormányzatát, illetve közigazgatását. Az 1948. április 13-án elfogadott új román alkotmány szovjet típusú rendszert vezetett be, amit az 1949-ben elfogadott 17-es törvény szentesített.³¹⁸ A korábbi választott

bíró helyett a párt által kinevezett, gyakran írástudatlan, tekintély nélküli, szegény rétegekből származó magyar személyt állítottak a helyi néptanács elnöki posztjára. Az alelnököt Zabolán egészen Nicolae Ceaușescu hatalomra lépéséig a román lakosok közül jelölték, míg a néptanács titkárát a megyei pártbizottság nevezte ki. Az 1940-es évek végétől egészen az 1960-as évek derekáig a helyi vezetők munkáját a városi, a járási és a megyei pártbizottságtól kiküldött, elsősorban proletár, munkásszármazású aktivisták ellenőrizték folyamatosan, akik szolgálai módon végrehajtották a párt központi apparátusának minden utasítását.³¹⁹

Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett újabb alkotmány a kisebbségek számára lényegében ugyanazokat a jogokat

Akik „saját akaratukból” irták alá a kollektív gazdaságba való belépést

biztosította, mint a négy évvel korábbi alaptörvény. A döntően magyarlakta Székelyföldön felállította a Magyar Autonóm Tartományt, amelyet tíz rajonra (járásra) osztottak, ezekből pedig nyolc a tulajdonképpeni Székelyföldön feküdt. Zabola ekkor a kézdi rajonba került.³²⁰

Azonban egy újabb közigazgatási átszervezés ürügyén, nyolc év múlva, gyakorlatilag megszüntették a Magyar Autonóm Tartományt, mivel a magyarság kárára megváltoztatták annak etnikai összetételét.³²¹ Az 1960. december 24-i alkotmánymódosítás után új nevet

kapott – Maros Magyar Autonóm Tartomány –, amelyről azonban leválasztották a déli, döntően magyarlakta Háromszéket, vagyis a sepsiszentgyörgyi, illetve a kézdivásárhelyi rajont, mivel akkor azokat Brassó tartományhoz csatolták. Ezzel a rendelkezéssel Zabola község is új tartományi keretbe került.³²² 1954–1974 között Zabola község helyi tanácsának elnöke Mészáros István volt. Közéleti tevékenységét két évtizeden át a központi hatalom és a helyi közösség elvárásai közötti egyensúlyteremtés szándéka határozta meg.³²³

AZ ARANYKORSZAK, S AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

A romániai kommunista diktatúra kiépítője, Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1965 márciusában elhunyt. Utóda és politikájának folytatója Nicolae Ceaușescu, aki elsősorban a szélsőséges román nacionalizmusra támaszkodva igyekezett, a Szovjetunióval szemben, a román külpolitikának nagyobb mozgásteret biztosítani, és eközben felszámolni a romániai kisebbségeket, elsősorban a magyarságot, valamint a szászokat és a svábokat. Nemcsak ravaszul felépített külpolitikájában, hanem a kulturális életben is kezdetben egyfajta liberalizációt engedélyezett egészen 1971-ig, amikor Ceaușescu, elsősorban kínai és koreai minták alapján, meghirdette saját kulturális forradalmát.³²⁴

A bukaresti pártvezetés 1968-ban újra átszervezte Románia közigazgatását, amely a Maros Magyar Autonóm Tartományt formailag is megszüntette.³²⁵ A mai Erdély területén tizenhat megyét hoztak létre, azonban a megyésítés nem zajlott zökkenőmentesen. Több helyen mozgalom indult a régi megyék visszaállításáért, illetve a megyeszékhely megszerzéséért. A legélesebb helyzet Csíkszeredában alakult ki. A hatalom kezdetben csak egy székely megyét akart felállítani Székelyudvarhely központtal, míg Alcsík és Háromszék már Brassó megyéhez került volna. Csíkban azonban olyan heves népmoz-

galom bontakozott ki, hogy a bukaresti pártvezetés lemondott az egyetlen székely megye tervéről.³²⁶

Feltehetően a csíki tiltakozás hatására – mivel Zabola éppen a tervezett székely többségű Hargita és a zömmel románlakta Brassó megye határán fektült – falunkban is népszavazást írtak ki. Döntsék el a helyi lakosok, hova kívánnak tartozni. A zsúfolásig megtelt a művelődési otthon nagytermében a zabolai magyarok Hargita, a románok Brassó megyét választották. Az eset évtizedeken át alapvetően beárnyékolta, megrontotta az egymás szomszédságában élő magyar és román családok viszonyát. A bukaresti hatalom a vidéket végül nem Hargitához vagy Brassóhoz csatolta, hanem nagyjából a hajdani Háromszék területén létrehozta a mai Kovászna megyét. Az átszervezés során a községi státusú Zabolához rendelték a szomszédos Székelytamásfalvát, Szörcsét és Székelypetőfalvát.³²⁷

A húzd meg, ereszd meg kettőssége különösen 1956 és az 1968-as prágai tavasz közötti korszakban volt szembeűnő a román kisebbségpolitikában.³²⁸ A többszöri átmeneti engedmények után a legfőbb vezetés már 1972. július 19–21-én, a kommunista párt bukaresti országos konferenciáján meghirdette nemcsak a keleti mintákra épülő kulturális forradalmát, hanem a kisebbségek rövid távú

Román és magyar fiatalok népviseletben az 1960-as években

beolvasztását, román terminológiával „nemzeti homogenizálási” programját. Ezzel a romániai nemzeti kisebbségek asszimilációjának gyakorlata hivatalos formát öltött, de a határozat utáni első években a hatalom még ügyelt arra, hogy a tényleges célokat esetenként taktikai engedményekkel ellensúlyozza.³²⁹

Miként jelentkezett mindez Zabolán? A településben 1968–1972 között látványosan fellendült a művelődési élet. Közel száz tagú népzene- és néptánc-együttes, énekkar, színjátszóköri, kamarazenekar működött Vass Dezső, helybéli zenetanár irányításával. Azonban csakhamar a falu élére már csak román anyanyelvű, más vidékről származó néptanácsai elnököket, egyben községi párttitkárokat neveztek ki. A művelődési otthon igazgatójává pedig párthű, fundamentalista tanárt neveztek ki, a

kollektív gazdaságot pedig szintén román származású elnökök irányították. Ugyanakkor a helyi és a megyei hatalom már csírájában elfojtott minden olyan kezdeményezést, amely a zabolai magyar közösség történelmét, kultúráját, hagyományai ápolását szolgálhatta volna. Egyetlen példa erre: a helyi értelmiségiek az 1970-es évek elején, közvetlenül a Tatárhalmon végzett ásatások után, szerény emléktáblát helyeztek el. Magyar és román nyelvű felirata: „Korai középkori temető a XII–XIII. századból.” A Securitate emberei azonban alig egy óra múlva már kiszálltak a helyszínre, és eltávolították a rézplakettet.³³⁰

A diktátor utasítására a székelyföldi magyar iskolákba csak regáti (óromániai) román anyanyelvű szaktanárokat helyeztek ki, miközben a fiatal magyar értelmiségieket Óromániába küldték.

Ennek következtében a zabolai iskola magyar tagozatán is egyre kevesebb magyar anyanyelvű tanár oktatott. A szigorú ideológiai befolyás, az állandó ellenőrzés, zaklatás és a szellemi cenzúra miatt hamarosan teljesen leépült nemcsak a magyar iskolai, hanem a székely falvak művelődési élete is.³³¹

A román pártvezetés 1970-es években hozott voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki Romániában, amely az 1980-as évekre teljesen felborította a rendszer normális működését. Ebben az időben a zabolai családok figyelmét is elsősorban az alapvető élelmiszerekkel, közszükségleti cikkekkel, gyógyszerekkel, elektromos árammal kapcsolatos súlyos ellátási zavarok kötötték le. Miközben a hatalom a mindennapok összes területén korlátozta, s egyben uralta az embereket, a közösségeket, mindinkább nyilvánvalóvá vált a rendszer által szigorúan ellenőrzött média, valamint a *Megének-lünk, Románia!* országos fesztivál által boldognak és felhőtlennek sugalmazott helyzetkép és a köznapi valóság közötti óriási távolság.³³²

Romániában a diktatúra utolsó évtizedében már semmi sem szavatolta az emberi jogokat, tombolt a terror. Ebben a végletekig kiszolgáltatott helyzetben a zabolai családok zöme a néma ellenállásra és a magánéletbe való visszahúzódsra rendezkedett be. A hivatalos politika rangjára emelt, kirekesztő román államnacionalizmus szorításában az egyes helyi vagy tágabb vidéket átfogó vallásos rendezvények – így például az

évenkénti csíksomlyói pünkösdi búcsú, Szent István király napja a Kézdiszentlélek fölötti Perkőn, a zabolai templombúcsú szeptember 14-én, a helyi konfirmáció és első áldozás – egyre inkább a diktatúrával dacoló csendes ellenállás helyszínévé és nagy tömegeket vonzó eseményévé vált.³³³

Az 1989. december 22-i decemberi események olyan gyors hatalomváltozást eredményeztek Romániában, amelyre Zabola lakosai sem voltak felkészülve. 1989 karácsonyán talán senki sem sejtette, hogy a rendszer átalakulása milyen lassú, nehézkes és hosszú folyamat lesz. Sőt arra sem gondolhattak, hogy a fokozatos gazdasági és társadalmi nyitás ellenére Ceaușescu kisebbségellenes politikája és gyakorlata, a lelkeket cseppenként mérgező türelmetlen nacionalizmus igazán csak a diktátor bukása után, 1990-től bontakozik majd ki.

A rendszerváltozás utáni évtized legnagyobb eredménye Zabolán – miként másutt az országban –, hogy a termőföldeket visszaadták régi tulajdonosiknak. A helyi kollektív gazdaság értékesebb épületeit, gépparkját azonban a nagyüzem utolsó vezetői vásárolták meg hihtetlenül olcsó áron.³³⁴ Azt a földet, amit három évtizeddel korábban, 1962-ben a gazdák fájó szívvel adtak be a közösbe, 1990-ben tehetetlenül, megöregedve, kényszeredetten vették újra birtokukba. A hajdani gazdatársadalom még élő, idős tagjai érezték annak erkölcsi kényszerítő súlyát, hogy az őseik által évszázadokon át óvott földet meg kell művelni és tovább kell őrizni a jövő nemzedékei számára. Termőterületük

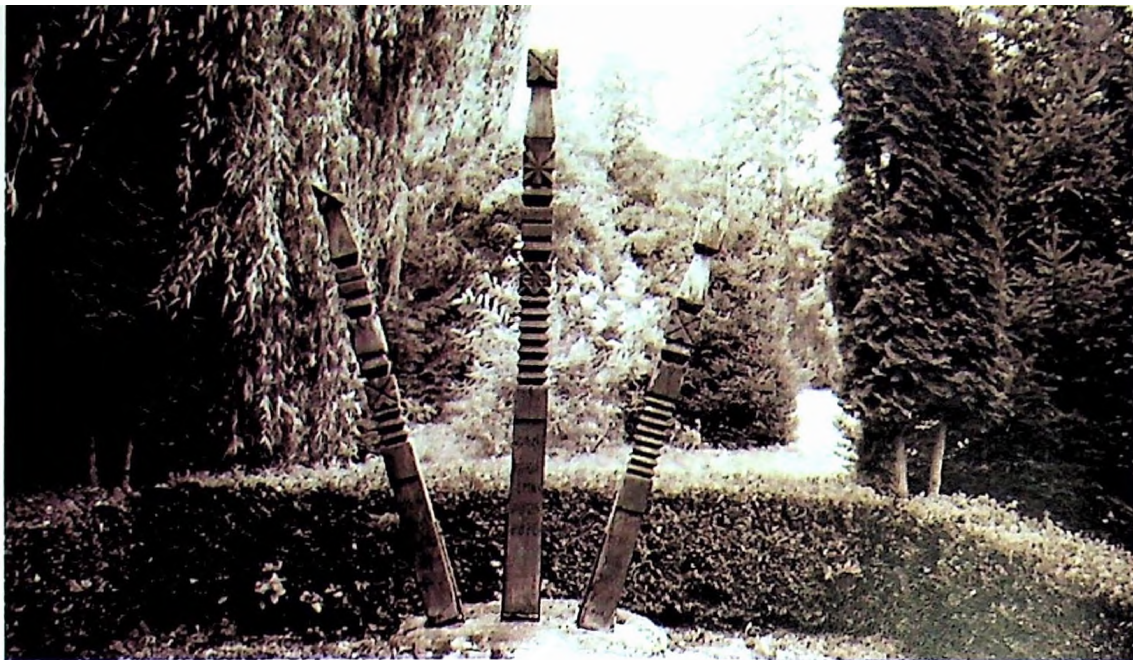
A Vass Dezső által vezetett dalárda a székelytamásfalvi kultúrotthon 1973-as avatásán

hasznosítására, korszerű megművelésére azonban sem erejük, sem elegendő pénzük már nem volt.³³⁵

Közvetlenül az 1989-es rendszerváltozás után világossá vált, hogy Zabola társadalmi és nemzedéki szerkezete az elmúlt évtizedekben alaposan megváltozott. Szinte teljesen eltűntek a hajdani gazdatársadalomnak azok a megbecsült, erkölcsi tartásuk révén is tisztelt tagjai, akik a két világháború között születtek. Soraikat megritkították a XX. század embert, férfit próbára tevő nagy eseményei, így a második bécsi döntés, az újabb világháború, a kommunista diktatúra berendezkedése, az államosítás, a kulákkorszak, a kollektivizálás, majd a krónikus élelmiszerhiány, a decemberi „forradalom” következményei. Mivel a gyökeres változásokat kiváltó

események viszonylag gyorsan követték egymást, azok főleg a zabolai férfi gazdaközösséget tizedelték. A helyi gazdasági élet kibontakozást azonban ellehetlenítette a családok földterületeinek szétaprózottsága, azoknak leromlott állapota, lecsökkent termőképessége, a korszerű felszerelések hiánya és a fejlesztésekhez szükséges tőke hiánya.³³⁶

Székelyföldön 1989 után olyan kettős hatalmi rendszer épült ki, amelynek keretében a helyi közigazgatás, az oktatás és a művelődés irányítása a lakhelyén többséget alkotó magyarság kezébe került vissza. Mivel a bukaresti állami vezetés továbbra is tudatos gyarmatosításra és homogenizálásra törekszik ebben a magyar többségű térségben, szilárdan kezében tartja a pénzügyi, gazdasági, katonai és a rendőri uralmat.³³⁷

Kopjafák Mikes Kelemen huszárezredes, Mikó Imre és Mikes Ármin tiszteletére a kastélyparkban (1997, Hegyeli Győző)

A romániai rendszerváltozást követő első évtizedben, a magyarok, románok és magyar ajkú cigányok által lakott Zabolán számtalan alkalommal egyfajta ütközőzónává vált. Például amikor 1990. március 19-én Marosvásárhelyen a Bukarestből, illetve Maros megyéből irányított és feltüzelt román szélsőségesek támadást intéztek a Magyar Ház ellen, és sok személyt bántalmaztak, köztük Sütő András író, felbújtott személyek Zabolán felgyújtották csakhamar a római katolikus templom sekrestyéjét, megpróbálták megsemmisíteni és eltüntetni az előtte felállított történelmi emlékoszlopot, kopjafát. Amikor a román parlament tagjai 1997. novemberében arról vitáztak, hogy a hazai magyar iskolások milyen nyelven tanulják az ország történelmét és a földrajzát,

csakhamar bukaresti parlamenti küldöttség szállt ki a faluba. A bizottság viszonylag rövid idő, egy-két óra alatt megállapította, hogy a zabolai magyar gyermekek nem ismerik a román nyelvet, s a helyi cigányokat pedig erőszakkal elmagyarosítják.

Ebben a folytonos versengésben a Mikes család 1989 után is fontos szerepet töltött be. Mivel a família több évszázados kastélya, hatalmas parkja egyféleképpen mindig a helyi hatalom jelképe volt, a rendszerváltozás utáni évtizedben mind a magyar, mind a román közösség azt birtokába akarta venni.³³⁸ Míg a helyi románság saját igazát és érdekeit elsősorban Bukarestben³³⁹ kereste és próbálta érvényesíteni, addig a grófi rezidencia bejárata előtti téren is a szimbolikus térfoglalás számos eszközét alkalmazta.